

DANGIRAS MAČIULIS

MOKSLEIVIAI ATEITININKAI
NEPRIKL AUSOMOJE LIETUVOJE (1918–1940):
VEIKIMO LAISVĖ IR POLITINIS REŽIMAS

A teitininkų judėjimas gimė XX a. pradžioje, kai būrelis tautiškai an- gažuotų jaunosios katalikų dvasininkų kartos atstovų iš Lietuvos, gausinančių savo akademines žinias Vakarų Europos katalikiškuose uni- versitetuose, vadovaudamiesi Leono XIII socialinės doktrinos dvasia, ima svarstyti ir kurti planus apie aktyvesnę Bažnyčios socialinę misiją seku- liarėjančiame ir socialinių iššūkių kamuojamame pasaulyje. Jie rengiasi šiai misijai Lietuvoje ir dairo si bendražygių tarp katalikų pasauliečių. Tačiau šiais bendražygiais galinčios tapti katalikiškos pasaulietinės inte- ligitijos gretos menkos. Tuomet, kaip bandymas išspręsti katalikiškos pasaulietinės inteligentijos stygiaus problemą, gimsta ateitininkų judė- jimas. Jo siekis buvo burti katalikišką akademinę jaunuomenę ir ugdyti ją inteligento misijai.

Nepriklausomoje Lietuvoje (1918–1940) ateitininkai tapo įtakin- giausia mokslus einančio jaunimo organizacija. Kitos jaunimo orga- nizacijos ateitininkus lenkė kiekybe (pavasarininkai, jaun lietuviai), o „kokybe“ neprilygo nė viena – jie buvo populiariausi tarp gimnazistų. Šios organizacijos vienas didžiausių nuopelnų – XX a. pirmojoje pusėje Lietuvoje išugdyta katalikiška inteligentija.

Ateitininkų judėjimo istorija yra neatsiejama Lietuvos Katalikų Bažnyčios istorijos dalis. Be to, šios organizacijos istorija XX a. tarpu- kario Lietuvoje puikiai iliustruoja sudėtingus valstybės ir Katalikų Baž- nyčios santykius, o moksleivių ateitininkų veikimo istorija po 1926 m. gruodžio 17 d. perversmo geriausiai parodo prasidėjusias valstybės ir Katalikų Bažnyčios varžytuves dėl įtakos ugdymo erdvėje. Nepaisant didelio ateitininkų judėjimo reikšmingumo, iki šiol nėra parašyta jo is-

torija. Ateitininkų judėjimo istoriografija skurdi. Padėtį šiek tiek gelbsti ateitininkų judėjimo išeivijoje tyrimai. Pirmiausia čia reiktų paminėti Ilonos Bučinskytės monografiją, apžvelgiančią ateitininkų veikimą išeivijoje XX a. 5–7-ajame dešimtmetyje, ir jos ta pačia tematika sudarytą dokumentų rinkinį¹. Tuo tarpu ateitininkų veikimo XX a. tarpukario Lietuvoje tyrimai niekuo panašiu pasigirti negali. Iki šiol norinčiam susipažinti su ateitininkų judėjimo istorija XX a. pirmojoje pusėje geriausia išeitis – paimti į rankas Juozo Girniaus monografiją „Pranas Dovydaitis“² ir naudotis tuo, jog su ateitininkų judėjimu neišardomais saitais susaistyto P. Dovydaičio paveikslas tapomas ateitininkų istorijos fone. Mus pirmiausia dominantį moksleivių ateitininkų veikimo laisvės klausimą yra aptaręs ne vienas Lietuvos valstybės ir Katalikų Bažnyčios ar Lietuvos ir Vatikano santykius nagrinėjęs tyrinėtojas, tačiau visada išskirtinai Švietimo ministerijos 1930 m. rugpjūčio 30 d. aplinkraščio „Mokinių organizacijų reikalu“ kontekste ir tik kaip patį faktą, liudijantį politinio režimo siekį suvaržyti Katalikų Bažnyčios visuomeninio veikimo laisvę³.

Moksleiviai ateitininkai visuomet prisimenami, kai kalbama apie Švietimo ministerijos 1930 m. rugpjūčio 30 d. aplinkraštį „Mokinių organizacijų reikalu“, uždraudusį moksleivių organizacijų veiklą mokyklose ir labai skaudžiai pakenkusį moksleivių ateitininkų organizacijai. Ši data dažnai pateikiama kaip lemtinga riba valstybės ir Katalikų Bažnyčios santykių istorijoje. Tą ribą peržengus, esą valstybė ėmė beatodairiškai siekti Katalikų Bažnyčią išstumti iš jaunimo ugdymo erdvės. Mūsų manymu, moksleivių organizacijų veikimo laisvės klausimas XX a. tarpukario Lietuvoje buvo kur kas sudėtingesnis, kitaip sakant, šio klausimo sprendimą paženklino ne tik valstybės ir Katalikų Bažnyčios varžytuvės dėl įtakos jaunimo ugdymo erdvėje.

¹ I. Bučinskytė, *Idealų vedami: ateitininkai išeivijoje XX a. 5–7 dešimtmečiais*, Vilnius, 2008; *Ateitininkų pėdsakais: Ateitininkų federacija išeivijoje 1945–1970 m.*, Vilnius, 2008.

² J. Girnius, *Pranas Dovydaitis*, Chicago, 1975.

³ Pavyzdžiui: A. Gaigalaitė, *Klerikalizmas Lietuvoje 1917–1940*, Vilnius, 1970; V. Žalys, *Lietuvos diplomatijos istorija (1925–1940)*, t. 1, Vilnius, 2007; A. Kasparavičius, *Tarp politikos ir diplomatijos. Šventasis Sostas ir Lietuvos Respublika*, Vilnius, 2008.

Šio straipsnio objektas – moksleivių ateitininkų veikimo laisvės klausimas Nepriklausomoje Lietuvoje (1918–1940). Siekiama atskleisti tai, kas sąlygojo ateitininkų veikimo laisvę, kokį vaidmenį atliko politinis režimas ir patys mokyklų pedagogai leidžiant ar draudžiant moksleivių ateitininkų veikimą. Kartu siekiama aptarti ateitininkų ir Lietuvos episkopato laikyseną po to, kai politinis režimas ėmė varžyti, o 1930 m. rudenį ir uždraudė moksleivių ateitininkų veiklą, taip pat apžvelgti katalikiškos visuomenės pastangas atgauti moksleiviams ateitininkams veikimo laisvę. Tikimasi, jog atidesnis žvilgsnis į moksleivių ateitininkų veikimo laisvės klausimą tautininkų valdomoje Lietuvoje (1927–1940) atskleis bent bendriausius politinio režimo politikos jaunimo organizacijų atžvilgiu bruožus.

SEIMŲ LAIKAIS. Rusijos imperijoje ateitininkai veikė slapta. Prasidėjus Pirmajam pasauliniam karui ateitininkų veikimo centras iš Lietuvos persikėlė į Rusiją kartu su ten evakuotomis gimnazijomis bei pasitraukusiais moksleiviais ir inteligentija. 1917 m. vasario revoliucija Rusijoje atnešė iki tol neregėtas šioje šalyje demokratines laisves, išvadavo iš valdžios gnaužtų visuomenės socialinį aktyvumą. Į viešumą įžengė iki tol slaptai veikusios organizacijos – tarp jų buvo ir ateitininkai. 1918 m. rudenį kartu su moksleiviais ir studentais ateitininkų veikimo centras grįžo į nepriklausomybę paskelbusią Lietuvą. Pirmaisiais Nepriklausomos Lietuvos valstybės metais, kai nepriklausomybę teko ginti ginklu ir nuo pamatų kurti valstybę, ne vienas ateitininkas, palikęs gimnazijos suolą, stojo į savanorių gretas ar aktyviai įsitraukė į valstybės ir savivaldos organų kūrimą. Regėdama tokį ateitininkų socialinį aktyvumą 1918 m. rudenį „Ateitis“ jautė pareigą perspėti: „Politikos reikalai, ypač šiose sąlygose, taip susipainioję, kad jei mes mesimės, kaip srovė, į kurią noris pusę, mums gali grėsti suskilimas, iširimas etc., kuris naudos nei kiek srovei neduodamas daugiau srovei pakenktų“. Tačiau čia pat „Ateitis“ pridūrė, jog tai nereiškia, kad politinio darbo negali dirbti atskiri asmenys, net priešingai: „kurie jį tik pajėgia dirbti, privalo dirbti“⁴.

Nepaisant šio perspėjimo, ne vienas ateitininkas netruko įsitraukti

⁴ A.M., „Mūsų uždaviniai“, *Ateitis*, 1918, Nr. 9, p. 227.

į aktyvų politinį gyvenimą, simpatizuodamas pirmiausia krikščionims demokratams. Pavyzdžiui, Šiaulių ateitininkai, kuriuos sudarė vyresniųjų klasių gimnazistai, vienas kitas studentas ir vietos inteligentas, 1918 m. pabaigoje Šiauliuose įkūrė krikdemų partijos skyrių. 1919 m. gruodžio 29–31 d. Kaune vykusio Lietuvos ateitininkų konferencija nutarė, jog „ateitininkų organizacija ir toliau pasilieka aukščiau politinių partijų, nedraudama atskiriems nariams dalyvauti jose“⁵. Ne vienas augančios ateitininkų bendrijos narys tapo aktyviu ir ištikimu krikdemų pagalbininku, nors ateitininkų sąjunga nuolat pabrėždavo išlaikanti distanciją su politika ir politinėmis partijomis. Tuo metu tokiu pat politiniu aktyvumu pasižymėjo ir kitos jaunimo organizacijos, turinčios savų politinių simpatijų – pavyzdžiui, aušrininkai, simpatizavę kairiosioms jėgoms. Tuomet ir paplito sąvoka „srovinės organizacijos“ ar „srovinės kuopelės“, kuriomis vadintos organizacijos ar jų būreliai, kurie pasižymėjo ar jiems tiesiog buvo prikišami artimi ryšiai su vienu ar kitu politiniu judėjimu. Pasaulėžiūriniai oponentai ateitininkus taip pat laikė „srovine organizacija“, ir ne be pagrindo.

Politikos prisodrintas gyvenimas pirmiausia nepriklausomybės metais įsiveržė mokyklon į politikos sūkurį įtraukdamas moksleivius ir jų organizacijas. Tuo metu vidurinėse ir aukštesniosiose mokyklose veikė dvi stipriausios jaunimo organizacijos – ateitininkai ir aušrininkai. Jos nebuvo tiesioginiai politinių judėjimų satelitai, tačiau pasaulėžiūriniai ir socialiniai saitai jas neišvengiamai artino su atitinkamais politiniais judėjimais. Jaunimo organizacijos buvo tarsi šaltinis, iš kurio sėmėsi papildymo tiek dešinėsios, tiek kairiosios partijos. Galiausiai partijas tiesiog viliojo galimybė pasinaudoti gimnazistų entuziazmu politinėje agitacijoje. Vytauto Alanto prisiminimu, tuomet „iš vyresniųjų klasių gimnazistų atsirado nemaža pašauktųjų agitatorių, kurie su pasišventimu „darbuodavosi“ savo partijoms ir į kuriuos su pavydu žiūrėdavo žemesniųjų klasių moksleiviai. Nusiziūrėję į vyresniuosius, žinoma, ir jaunesnieji mėgino „kopti ant bačků“. Daugeliui moksleivių mokslas buvo pasidaręs antraeilis dalykas. Tarp vienos ir kitos mokinių srovės,

⁵ „Lietuvos ateitininkų konferencija Kaune 1919 m. gruodžio 29–31 d.“, *Ateitis*, 1920, Nr. 2, p. 46.

suprantama, viešpatavo nuoširdus pasaulėžiūrinis antagonizmas“⁶. Šis „nuoširdus pasaulėžiūrinis antagonizmas“, ardantis mokyklos vidinio gyvenimo rimtį ir virtęs moksleivių tarpusavio trinties priežastimi, paskatino pedagogus ryžtingai imtis reguliuoti moksleivių organizacijų veikimą. Neapsikentusi artėjant rinkimams į Steigiamąjį Seimą mokyklon įsisukusio politikavimo, Švietimo ministerija net išleido aplinkraštį primindama, jog moksleiviams organizuotis galima tik su mokyklos vadovybės žinia ir draudžiama dalyvauti politinių partijų veikloje bei politinėje agitacijoje. Net pilnamečiams, turintiems rinkimų teisę moksleiviams buvo uždrausta „dėtis į politines organizacijas ir jų vardu viešai kalbėti“⁷. Tai menkai padėjo. Pasak J. Balčikonio: „Politikos partijos beveik visos ieškojosi mokinių tarpe artimų sau šalininkų, traukte traukė juos į savo peštynes ir siuntinėjo agitatoriais į visus pakraščius. Vyresnių klasių moksleiviai, bent didesnė jų dalis, gastroliavo kažkur arti mėnesio, o tuo tarpu klasės buvo apytuštės“. J. Balčikonis įrodinėjo, jog mokinių dalyvavimas politinėje veikloje nieko gero neduodęs, tik atitraukias moksleivius nuo mokslo, griaukęs mokyklos tvarką bei mokytojų autoritetą ir trukdęs formuotis kritiškam moksleivių mąstymui⁸. Švietimo ministerija, pritardama šiai nuomonei, 1922 m. balandžio 24 d. išleido aplinkraštį, draudžiantį moksleivių dalyvavimą politinėje veikloje. Ministerija teigė pastebėjusi, jog aukštesniųjų ir vidurinių mokyklų bei mokytojų seminarijų moksleiviai įtraukiami į politinių partijų politines kovas, o moksleivių lavinimosi kuopelės dažnai įgyja politinį atspalvį, todėl ji, „remdamasi sveiko auklėjimo principais ir susipratusios visuomenės reikalavimu“, uždraudžia moksleiviams kurti politines kuopeles, dalyvauti politinių partijų veikloje, o pedagogams uždraudžia rodyti simpatijas kuriam nors politiniam judėjimui ir skatinti moksleivių vienijimąsi partinių simpatijų principu⁹.

⁶ V. Alantas, „Jaunimo problema“, *Vairas*, 1939, Nr. 31, p. 601.

⁷ Švietimo ministerijos 1920 03 23 raštas aukštesniųjų mokyklų ir mokytojų seminarijų direktoriams, Lietuvos centrinis valstybės archyvas (toliau – LCVA), f. 923, ap. 1, b. 5, l. 41.

⁸ J. Balčikonis, „Karčios šaknys, saldūs vaisiai“, *Lietuvos mokykla*, 1921, p. 510.

⁹ „Švietimo ministerijos 1922 04 24 aplinkraštis aukštesniųjų ir vidurinių mokyklų ir mokytojų seminarijų direktoriams“, *Lietuvos mokykla*, 1922, sąs. 4–5, p. 197.

Tačiau aplinkraštis problemos neišsprendė. 1923 m. naktį iš sausio 24 į 25 d. Marijampolės milicija atliko keletą kratų ir suėmė aštuonis Marijampolės realinės gimnazijos mokinius. Sausio 25 d. į Marijampolės realinę gimnaziją pamokų metu atvykusi milicija suėmė dar 5 mokinius. Moksleiviams, simpatizuojantiems bolševikams, buvo pateikti kaltinimai priklausymu organizacijai, siekiančiai jėga nuversti teisėtą Lietuvos valdžią. Ši istorija netrukus atsidūrė Seime. Atsakydamas į Seimo narių paklausimą dėl įvykių Marijampolės realinėje gimnazijoje, švietimo ministras Petras Juodakis apgailestaudamas konstatavo, jog „ne vien tik Marijampolės, bet ir visos kitos mokyklos ligi šio laiko yra naudojamos visokiems partijos reikalams <...> Visų partijų vadai, visų partijų atstovai daro iš mokyklos laboratoriją savo partijos reikalams ir mokinius versta verčia tarnauti partijos reikalams, o ne užsiiminėti mokslo dalykais; iš mokinių ateičiai ruošiami ne piliečiai, bet partijos laborantai, politinių partijų adeptai“. Švietimo ministras iš Seimo tribūnos kreipėsi į partijų atstovus, prašydamas „daryti įtakos savo žmonėms, kad nevarytų politikos mokykloje“¹⁰. Tačiau tik 1923 m. lapkritį pati Švietimo ministerija parodė iniciatyvą sprendama, jos pačios teigimu, įsisenėjusią moksleivių organizacijų problemą – išleido aplinkraštį, reglamentuojantį šių organizacijų veiklą. Mokiniam buvo leista burtis į draugijas ir kuopeles saviugdos, lavinimosi ar savišalpos tikslais, pabrėžiant, jog šios „negali turėti politinės tendencijos, jos nariai negali priisiimti partinių pareigų“. Mokyklų pedagogų taryboms patikėta teisė spręsti – leisti ar drausti kuopelių veiklą mokykloje ir kontroliuoti jų veiklą. Švietimo ministerija pasiliko sau teisę spręsti tik moksleivių organizacijų, vienijančių kelių mokyklų mokinius, likimo klausimus¹¹.

Lietuvos Episkopatas ir dvasininkija pirmaisiais nepriklausomybės metais neturėjo bendros pozicijos aukštesniosiose mokyklose (progimnazijose ir gimnazijose) veikiančių jaunimo organizacijų, tarp jų ir katalikiškų, kuopelių klausimu. Tiksliau sakant, šalia palankaus požiūrio į

¹⁰ „28-sis seimo posėdis, 1923 m. vasario 20 d.“, *Seimo stenogramos*, Kaunas [b. m.].

¹¹ „Švietimo ministerijos aplinkraštis vidurinių ir aukštesniųjų mokyklų ir mokytojų seminarijų direktoriams. 1923 m. lapkričio 22 d. Nr. 11492“, *Švietimo darbas*, 1923, Nr. 11–12, p. 871–872.

katalikiškas jaunimo organizacijas nebuvo bendro nusistatymo dėl dvasininkų (pirmiausia mokyklų kapelionų) vaidmens šių organizacijų veikloje – ne vienas dvasininkas šių kuopelių veiklą stebėjo tarsi iš šono. Tik 1920 m. birželio 25–27 d. vykusioje aukštesniųjų mokyklų kapelionų konferencijoje buvo priimtas nutarimas, jog kapelionams reikia palaikyti moksleivių būrimąsi į katalikiškąsias organizacijas¹². Šis nutarimas buvo priimtas lietuvių katalikų moksleivių I kongreso išvakarėse. Šis aštuonias dienas trukęs kongresas prasidėjo 1920 m. rugpjūčio 1 d. Kaune Liaudies namų salėje. Iš esmės tai buvo ateitininkų kongresas. Tuo metu ateitininkai dar nebuvo susiskirstę į ateitininkus moksleivius, ateitininkus studentus ar ateitininkus sendraugius ir veikė išvien, tačiau poreikis diferencijuoti savo veiklą, atsižvelgiant į amžių, jau buvo pribrendęs. Šio kongreso metu ši diferenciacija ir įgyvendinta – susikūrė Ateitininkų sendraugių susivienijimas ir buvo įkurta Vyriausioji Ateitininkų sąjungos taryba, vienijanti ateitininkų moksleivių ir studentų sąjungas. Šios sąjungos tarybos pirmininku buvo išrinktas P. Dovydaitis. „Ateities“ redaktoriumi tapo Leonas Bistras¹³.

3-iojo dešimtmečio pradžioje Lietuvos visuomeniniame gyvenime ateitininkai buvo tvirčiausiai ant kojų stovinti jaunimo organizacija – taip tada kalbėjo jie patys: „Tvirtos organizacijos mums priešingų pažiūrų Lietuvoje nėra“¹⁴. Bene didžiausią susirūpinimą ateitininkų judėjimui kėlė tik tai, jog „yra nemaža dar tokių inteligentų, kurie apskritai yra nusistatę prieš organizacijas moksleivių tarpe“. Tokią jų poziciją ateitininkai aiškino kaip likusį, esą carizmo įskiepytą kreivą žvilgsnį į visokias organizacijas ar sąmoningą priešišumą ateitininkų judėjimui¹⁵. Išties carizmas čia buvo niekuo dėtas, nes tie inteligentai, kuriuos minėjo

¹² Aukštesniųjų mokyklų kapelionų konferencijos, įvykusios 1920 m. birželio 25–27 d., protokolai, Lietuvos valstybės istorijos archyvas (toliau – LVIA), f. 1671, ap. 5, b. 316, l. 18.

¹³ „Lietuvių katalikų moksleivių ateitininkų konferencija 6–8 d. rugpjūčio Kaune“, *Ateitis*, 1921, Nr. 8–9, p. 201–207; „Ateitininkų gyvenimo kronika“, *Ateitis*, 1920, Nr. 4–5, p. 152.

¹⁴ A. Jasaitis, „Gyvenimo balsai“, *Ateitis*, 1922, Nr. 1–3, p. 27.

¹⁵ Z., „Visuomenės padėtis ir mūsų pagrindiniai idealai“, *Ateitis*, 1923, Nr. 5–6, p. 263–264.

ateitininkai, paprastai buvo mokytojai, siekę rimties savo mokyklose ir nenorėję, jog moksleivių organizacijų veikla trikdytų mokyklos ramybę ar neigiamai veiktų mokymosi rezultatus. Jaunimo organizacijos tarpusavio santykiuose toli gražu ne visada gebėdavo išsaugoti pagarbą oponentui. Kai moksleivių organizacijų veikla ar tarpusavio trintis imdavo trukdyti ugdymo procesui, pedagogai dažnai griebdavosi radikalaus problemos sprendimo – tiesiog uždrausdavo moksleivių organizacijų veiklą. 1923 m. vasarą vykusioje Lietuvos katalikų moksleivių konferencijoje nuskambėjo nusiskundimų, jog pedagogai varžo moksleivių ateitininkų kuopų veikimą¹⁶. Dauguma kuopų, kurių veiklą pedagogų taryba sustabdydavo, draudimo veikti nepaisydavo ir toliau veikdavo slapčia, vildamosi, jog draudimas anksčiau ar vėliau bus atšauktas. Pavyzdžiu galėtų būti Plungės ateitininkų kuopos istorija. Ši kuopa įsikūrė pačių moksleivių iniciatyva 1920 m. kovo 13 d. Pirmasis kuopos susirinkimas įvyko privačiame daktaro Liaučio bute. 1920 m. spalį Plungės gimnazijos pedagogai pasiūlė ateitininkams (ir kitoms jaunimo organizacijoms) savo kuopą likviduoti, o vietoj jos įkurti „bepartyvių“ kuopą, buriančią gimnazijos moksleivius neatsižvelgiant į jų pasaulėžiūrinės simpatijas. Ateitininkai atsisakė šiam „pasiūlymui“ paklusti (kokia buvo kitų organizacijų laikysena, mes nežinome). Tuomet pedagogų taryba 1920 m. spalio 25 d. paskelbė draudžianti gimnazijoje veikti ateitininkams ir kitoms moksleivių organizacijoms. Nepaisydami draudimo, ateitininkai ėmė veikti slapta. Tiesa, slėpti veiklą teko neilgai, nes 1921 m. gegužės 11 d. ateitininkams buvo leista veikti viešai¹⁷. Tokia ateitininkų (kaip ir kitų jaunimo organizacijų) veiklos varžymo mokykloje praktika buvo įprasta, tačiau tai nereiškia, jog tokie veikimo varžymai buvo tapę masiniu reiškiniu. Atvirkščiai – dauguma ateitininkų (kaip ir kitų jaunimo organizacijų) kuopų veikė niekieno nevaržomos.

1923 m. rudenį „Ateitis“ moksleivių ateitininkų kuopeles, patiriančias veikimo varžymą ir sulaukiančias mokytojų grasinimo, jog nepaklu-

¹⁶ An, „L. K. Moksleivių ateitininkų konferencija“, *Ateitis*, 1923, Nr. 9, p. 406.

¹⁷ Plungės ateitininkų kuopos istorija. Trejiems metams pralinkus, Plungė, 1923, *Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Retų knygų ir rankraščių skyrius* (toliau – LNMMB RS), f. 29–1459, l. 13–15.

susieji draudimui bus baudžiami ar net šalinami iš mokyklos, padrašina bauginimų nepaisyti ir, nekreipiant dėmesio į pedagogų draudimus, veikti toliau. Moksleiviai patikinti, jog niekas neturįs teisės varžyti ateitininkų veikimo, o nepaklususiuosius šio draudimo bausti. Kartu ateitininkams patarta kritiškai žvelgti į įvairiose mokyklose mokytojų organizuojamas įvairias „bešalines lavinimosi kuopeles“, kurios esą dažniausiai organizuojamos tam, „kad atitraukus moksleivius iš ateitininkų organizacijos“. Ateitininkams įsakmiai patarta nedalyvauti „įvairiose neaiškiaus nusistatymo kuopelėse“¹⁸.

Minėtos „bešalines lavinimosi kuopelės“ mokyklose atsirado mokytojams bandant užbėgti už akių trinčiai (ar ją įveikti) tarp skirtingų moksleivių organizacijų, reiškiančių palankumą skirtingoms pasaulėžiūroms. Pedagogai skųsdavosi per anksti į politiką besiveržiančiais gimnazistais. Tuo metu gyvai diskutuota, ar apskritai pedagoginiu požiūriu teisinga leisti moksleiviams burtis į įvairių organizacijų kuopeles. Šis klausimas neaplenkė ir Seimo. 1924–1925 m. Seime svarstant Vidurinių ir aukštesniųjų mokyklų įstatymo projektą, pasak Seimo nario krikdėmo A. Šmulksčio, moksleivių organizacijų klausimu susikirto du požiūriai: vienas, teigiantis, „kad bus sveika, jeigu mokiniai laikysis tam tikrų taisyklių, mokyklos nustatytų, ir rengsis į visuomenės gyvenimą nusteigdami jokių ypatingų organizacijų“, kurios esą tik atitraukia nuo mokslo, ir kitas požiūris, teigiantis, jog pirmuoju požiūriu vadovaujantis gimnazijos suolą palikę moksleiviai kaip potencialūs inteligentai bus nepasirengę visuomeninei veiklai, todėl moksleiviams reikia sudaryti sąlygas „reikšti savo iniciatyvas ir duoti galimumo jiems rengtis į aktyvų viešą gyvenimą“. Pastarojo požiūrio šalininkai įrodinėjo, jog beatodairiškas draudimas ir kontrolė tik skatins moksleivius už mokyklos sienų kurti organizacijas, kurios bus nepasiekiamos pedagogų kontrolei, todėl pasekmės, moksleivius palikus be pedagogų priežiūros, gali būti pedagoginiu požiūriu skaudžios¹⁹. Krikdėmų vadovaujama Švietimo ministerija palai-

¹⁸ K. Š., „Kelios pastabos dėl mūsų kuopų veikimo sutvarkymo“, *Ateitis*, 1923, Nr. 11, p. 517–518.

¹⁹ „155-sis Seimo posėdis, 1925 m. sausio 30 d.“, *Seimo stenogramos*, Kaunas [b. m.].

kė antrąją nuomonę ir siekė sau pasilikti teisę spręsti, kurios organizacijos moksleiviams tinka, – ji, o ne mokyklų pedagogų tarybos turėjo registruoti organizacijų įstatus. Jos parengtame ir tuo metu Seime svarstoma Vidurinių ir aukštesniųjų mokyklų įstatymo projekte buvo nuostatas, skelbiantis, jog „mokiniai gali steigti bendrojo lavinimosi, mokslo, meno ir kūno kultūros organizacijas ar kuopeles tiktai sulig įstatų, Švietimo ministerijoje įregistruotų, pranešdami apie jų steigimą pedagogų tarybai“²⁰. Kai krikdemai šį nuostatą ėmė atkakliai siekti įtvirtinti, socialdemokratams ėmė dar atkakliau priešintis, norėdami visus moksleivių organizacijų klausimus patikėti spręsti mokyklų pedagogų taryboms. Krikdemai teigė norintys apsaugoti kuopelių steigimo iniciatorių nuo pedagogų tarybos savivalės – esą taip susidarysianti situacija, kai tos pačios organizacijos kuopelėms vienoje mokyklose bus leidžiama veikti, o kitose – draudžiama. Socialdemokratams įrodinėjo priešingą tezę – didžiausios prielaidos savivalei atsirastuomet, kai Švietimo ministerijai atiteks išskirtinė teisė registruoti organizacijų įstatus – jie nuogaštavo, jog krikdemų valdoma Švietimo ministerija, įstatymu įgijusi teisę spręsti moksleivių organizacijų likimą, atvers kelius katalikiškosioms organizacijoms – pirmiausia ateitininkams, ir visais įmanomais būdais pradės riboti nekatalikiškųjų jaunimo organizacijų veikimą. Tačiau ši karšta diskusija nutrūko staiga ir netikėtu rezultatu. 1925 m. vasario 27 d. trečiuoju skaitymu Seime, pristatant Vidurinių ir aukštesniųjų mokyklų įstatymo projektą, nuostatą, suteikiančio Švietimo ministerijai spręsti moksleivių organizacijų likimus, pačių krikdemų siūlymu buvo atsisakyta. Referento išdėstyti atsisakymo motyvai buvo migloti – esą taip patarę teisininkai²¹. Taigi tą pačią dieną priimtame Vidurinių ir aukštesniųjų mokyklų įstatyme apsiribota nuostatu, suteikiančiu teisę moksleiviams steigti kuopeles: „Mokiniai gali steigti bendrojo lavinimosi, mokslo, meno ir kūno kultūros organizacijas ar kuopeles“²². Peršasi mintis, jog tuo metu švietimo erdvę valdantys krikdemai galiausiai sąmoningai nusprendė palikti tokį

²⁰ „160-tas Seimo posėdis, 1925 m. vasario 13 d.“, *Seimo stenogramos*, Kaunas [b. m.].

²¹ „164-tas Seimo posėdis, 1925 m. vasario 27 d.“, *Seimo stenogramos*, Kaunas [b. m.].

²² „Vidurinių ir aukštesniųjų mokyklų įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1925 04 23, Nr. 190, p. 3.

neapibrėžtumą – tai biurokratiu požiūriu ministerijai buvo net parankiau, nes suteikė galimybę kiekvienu atveju priimti tokį sprendimą, kuris atrodys reikalingesnis.

J. Griniaus pastebėjimas, jog tuomet (Seimų laikais) „moksleivių organizacijų likimą, jų santykius su pačia mokykla ir pedagogais sprendė daugiau pats gyvenimas, negu švietimo vadovybė visiems privalomais nuostatais“²³ – teisingas tik iš dalies. Tuo metu galutinį žodį – leisti ar neleisti vienos ar kitos organizacijos kuopelei įsikurti ir veikti mokykloje – tardavo šios mokyklos pedagogai. Suprantama, jiems buvo žinoma, jog Švietimo ministerija iš esmės palankiai vertina moksleivių būrimąsi į kuopelas, tačiau pedagogai jautėsi nesą tokios nuomonės įpareigoti, juolab tada, kai kuopelių veikimas imdavo trukdyti mokyklos darbui. 1924 m. lapkričio 5 d. Tauragės mokytojų seminarijos pedagogų taryba atmetė mokinių prašymą leisti seminarijoje įkurti skautų ir lavinimosi kuopas. Neigiamą atsakymą pedagogai motyvavo tuo, jog esą visokios kuopos tik „sumažina mokinių darbingumą“ bei „įneša mokinių tarpan ginčus“²⁴. Lygiai po metų seminarijos mokytojų taryba atmetė ir mokinių prašymą leisti įkurti ateitininkų kuopelę²⁵.

Galima teigti, jog pedagogai mokyklose veikiančias organizacijas iš esmės vertino vadovaudamiesi išskirtinai pedagoginėmis nuostatomis: kaip naujų organizacijų įsikūrimas mokyklose paveiks moksleivių tarpusavio santykius – ar tai netaps trinties tarp moksleivių priežastimi, kaip narystė organizacijose veiks moksleivių pažangumą ir drausmę. Pavyzdžiui, 1924 m. gruodį Šiaulių valstybinės gimnazijos pedagogų taryba, pastebėjusi, jog gimnazijos moksleiviai skautai mokosi silpniau nei kiti mokiniai, nutarė nepažangiems moksleiviams uždrausti dalyvauti organizacijų veikloje²⁶.

²³ J. Grinius, „Auklėjimo harmonijos mokykloje beiškant“, *Židinys*, 1935, Nr. 4, p. 411.

²⁴ Tauragės mokytojų seminarijos mokytojų tarybos 1924 11 05 posėdžio protokolas Nr. 9, LCVA, f. 1285, ap. 1, b. 2, p. 55.

²⁵ Tauragės mokytojų seminarijos mokytojų tarybos 1925 11 16 posėdžio protokolas Nr. 8, LCVA, f. 1285, ap. 1, b. 2, p. 174.

²⁶ Šiaulių valstybinės gimnazijos pedagogų tarybos 1924 12 18 posėdžio protokolas Nr. 7/26, LCVA, f. 391, ap. 2, b. 1481, l. 126

Suprantama, jog šios Švietimo ministerijos ir pedagogų nuostatos lietė ir ateitininkus, kurių skaičius sparčiai augo: 1919 m. buvo 19 ateitininkų moksleivių kuopų, kuriose buvo apie 1500 narių; 1921 m. – 36 kuopos, turinčios 3000 narių, o 1925 m. pirmąjį pusmetį veikė 60 kuopų, kuriose buvo 5400 narių. Studentų ateitininkų sąjunga išaugo nuo 31 nario 1921 m. iki 273 narių 1925 m.²⁷ Ateitininkai veikė ne tik kuopomis, bet ir susibūrę į abstinentų, sporto, eucharistininkų, visuomenininkų, literatūros, meno, dramos ir kitas sekcijas. Populiariausios buvo abstinentų, sporto, eucharistininkų ir visuomenininkų sekcijos.

TAUTININKAMS ATĖJUS Į VALDŽIĄ. Iki 1926 m. pavasario ateitininkai, lyginant su kitomis jaunimo organizacijomis, buvo kiek privilegijuotoje padėtyje. Paramos ir užtarimo jie galėjo tikėtis tiek iš Episkopato, tiek iš Švietimo ministerijos, kurioje dominavo krikdemų įtaka. Tačiau situacija ėmė keistis, kai įtakingi ateitininkų politiniai globėjai krikdemai 1926 m. pavasarį pralaimėjo rinkimus į III Seimą. Nusivylusi rinkimų rezultatais, „Ateitis“ net ėmė apokaliptiškai prognozuoti: „Galimas daiktas, kad bus mums draudžiama pasirodyti mokykloj kataliku“. Tačiau šią pesimistinę prognozę lydėjo tvirtas nusiteikimas: „Pirmiesiems krikščionims su savo tikėjimu reikėjo slapstytis katakombose – urvuose nuo priešų persekiojimo, bet krikščionys laimėjo. Gal ir mums, ateitininkams, laisvoji Lietuvoj reikės slapstytis, nes viešai svarstyti katalikams rūpimus klausimus bus uždrausta. Tegū draudžia! Tai tik sustiprins mūsų ateitininkišką dvasią, tai suburs mus į vienybę. Mes laimėsime! <...> Dirbsime, nors ir katakombose!“²⁸ Į katakombas ateitininkams pasitraukti neprireikė, nes nei naujasis politinis režimas, nei pasikeitusi Švietimo ministerijos vadovybė jokių veiksmų, stabdančių ateitininkų veikimą, nesiėmė, o po pusmečio (1926 m. gruodžio 17 d.) įvykęs valstybės perversmas krikdemams grąžino Švietimo ministeriją ir ateitininkai optimizmą atgavo.

²⁷ S. Sužiedėlis, „Jubiliejaus kongreso posėdžiai“, *Ateitis* [specialus *Ateities* numeris, skirtas II jubiliejiniam kongresui], 1925, p. 132.

²⁸ J. G–S, „Dirbsime, nors ir katakombose!“, *Ateitis*, 1926, Nr. 5–6, p. 276–278.

Tiesa, optimizmas buvo trumpalaikis, nes greitai perversmo bendrininkų – krikdemų ir tautininkų – keliams išsiskyrus, o pirmiesiems, be to, tapus opozicine partija, tautininkų globėjiškos paramos ateitininkams galimybės sumenko. Netrukus po krikdemų ir tautininkų politinių skyrybų tautininkų leidžiamame „Lietuvio“ vedamajame buvo prabilta apie „mokyklos negalavimus“ – pedagogų simpatijas tos pačios pasaulėžiūros mokiniams, apie „siaurai partiškų žmonių“ (kai kurių pedagogų) vykdomą vienu mokinių persekiojimą, o kitų protegavimą. Dienraštis ragino „kuo greičiausiai valyti mūsų mokyklą nuo partiškojo raugo“²⁹. Nors šiame vedamajame „neigiamų tendencijų“ vietos nelokalizuotos, tačiau pateikti pavyzdžiai apie mokyklose vyraujančias simpatijas ateitininkams skaitytojui savaimė piršo nuomonę, kad susidarė netoleruotina padėtis katalikų rankose esančiose privačiose vidurinėse ir aukštesniosiose mokyklose, kur viešpatauja krikdemų įtaka. Šis vedamasis tapo ženklu, jog naujasis politinis režimas sieks visą jaunosios kartos ugdymą sukcentruoti valstybės rankose ir kiek įmanoma bandys aprėžti Katalikų Bažnyčios įtaką ugdymo erdvėje, o visa tai neišvengiamai atsilies ir ateitininkų būčiai.

Prabėgus mėnesiui po šios politinio režimo deklaracijos, kurioje valdžia prasitarė apie savo siekius, 1927 m. liepą Palangoje įvyko ateitininkų reorganizacinė konferencija, kuri, reorganizavusi iki tol kiek palaidą ateitininkų judėjimą, glaudžiais organizaciniais ryšiais susaistė ateitininkų moksleivių, studentų ir sendraugių sąjungas, įkurdamą visus ateitininkus vienijančią Ateitininkų federaciją. Tai padėjo pamatą ateitininkų judėjimo tęstinumui ir sukūrė visas prielaidas tam, jog jaunuolis, vieną kartą tapęs ateitininkų bendruomenės nariu, juo liktų visą gyvenimą. Ši ateitininkų reorganizacinė konferencija, sustygavusi ateitininkų judėjimą, nejučia tapo savotiška ateitininkų galios demonstracija politiniam režimui. Tuo metu ateitininkai į valdžioje esantį politinį režimą žvelgė santūriai ir nesinėrė iš kailio demonstruodami jam savo lojalumą. Ateitininkų judėjimas savo galia tuomet kaip niekada jautėsi stiprus ir įtakingas. Maža to, nors tautininkai dar nebuvo spėję veiksmais parodyti savo tikrojo požiūrio į ateitininkus, šie jau buvo nepatenkinti savo padėtimi. Juos jau buvo

²⁹ „Mokyklos negalavimai“, *Lietuvis*, 1927 06 02, p. 1.

spėjusi užgauti jų veikimą stabdanti komendantų valdžia, kuri priekabiai dalijo leidimus susirinkimams ir viešiesiems renginiams. Nors šie komendantų valdžios suvaržymai palietė visas organizacijas, ateitininkai manė, jog bent jau jų atžvilgiu valdžiai derėtų parodyti didesnę palankumą. Ateitininkų konferencijos prezidiumo pirmininkui sendraugiui Domui Jasaičiui buvo sunku suprasti, „kodėl bandoma varžyti laisvai kalbėti mūsų vadams ir kodėl mūsų žingsnius seka gausinga policija. Visa Lietuva žino, kad mes nedarome netvarkos“³⁰. Savo ruožtu politinis režimas 1927 metų vasarą valdžioje jautėsi netvirtai ir nelabai tikėjo ateitininkų patikinimu, jog šie nepolitikuos, jog ateitininkų tikslas – tapti naująja inteligentija, ir įrodinėjimu, jog inteligentija pati savaime „nesurišta nei su vienu kuriuo luomu, nei su viena kuria profesija, nei su viena kuria partija“, bet ji yra tik visuomenės grupė, kuri „dėl aukšto protinio bei dorinio sudarančių ją asmenų vertingumo yra pašaukta teikti aukštąją vadovybę visuomenei, valstybei ir tautai“³¹. Politinis režimas nuogaštavo, jog jo politiniai oponentai krikdemiai politinėje kovoje gali pasinaudoti ateitininkų potencialu. Politinio režimo neviliojo ir patikinimas, jog kiekvienas „ateitininkas ruošiasi tapti tikru inteligentu, kuris galėtų vaidinti vadovaujamąją rolę Lietuvos valstybėje ir lietuvių tautoje“³²; ši rolė jau buvo numatyta kitam – tautininkų jaunimui.

Nors ir anksčiau ateitininkams teko atrėminėti priekaištus, esą šie užsiimantys politikavimu ir esantys krikdemų partijos satelitai, tačiau nuo 1927 m. pavasario ateitininkams tai teko daryti dar dažniau. Išties ateitininkų sąjūdyje maišėsi krikdemiai, o socialiai aktyvesni ateitininkai, nepaklausę savo vadovybės perspėjimų, įsiveldavo į politiką, tačiau ateitininkus su krikdemų politine srove siejo gerokai subtilesnis ryšys nei jį piešė oponentai, vadindami Ateitininkų sąjungą krikdemų partijos satelitu. Ateitininkus ir krikdemus pirmiausia siejo pasaulėžiūrinis tapatumas, kuris, suprantama, sąlygojo ir politines ateitininkų simpatijas krikdemams. Tačiau, taikliu kunigo, visuomenės veikėjo Fabijono

³⁰ „Dr. Domo Jasaičio kalba baigiant konferenciją“, *Ateitis*, 1927, Nr. 10, p. 451.

³¹ „Ateitininkų principai bei pareigos“, *Ateitis*, 1927, Nr. 10, p. 454.

³² *Ibid.*, p. 457.

Kemėšio pastebėjimu, 1927 m. pavasarį, kai tautininkų ir krikščionių demokratų keliai išsiskyrė, ateitininkai studentai neliko politiškai neutralūs ir palaikė „savo organizacijoje opozicinę tautinei vyriausybei nuotaiką“. Nėgana to, „tą pačią nuotaiką“ aktyvūs krikdemų šalininkai studentai bandė perduoti moksleivių ateitininkų kuopoms³³. Dauguma įtakingiausių ateitininkų ideologų ir katalikų veikėjų (tokių kaip Stasys Šalkauskis ar Pranas Kuraitis) laikėsi nuostatos, jog ateitininkams nedėrėtų politikuoti, o su politiniais judėjimais, kuriems net simpatizuota, reikėtų išlaikyti padorų atstumą. Pastarųjų nuogastavimas dėl „politikos užkrato“ sąlygojo net tai, jog 1927 m. vasarą ateitininkų kongrese įvyko ateitininkų vadų kaita – P. Dovydaitį, įtariamą norint ateitininkus pastūmėti į aktyvų politinį veikimą, pakeitė tvirtas ateitininkų politikavimo priešininkas S. Šalkauskis. 1927 m. lapkritį Ateitininkų federacijos vadovybės paskelbtame kreipimesi į federacijos narius buvo dar kartą pabrėžta, jog „ateitininkų organizacija jokia prasme nėra politinė organizacija, bet visuomeninis katalikų nusistatymas“³⁴.

1927 m. tautininkų politiniam režimui pavyko padaryti tai, ko iki tol nebuvo pavykę padaryti nė vienai, netgi krikdemų Vyriausybei – rugsėjo 27 d. Lietuva su Šventuoju Sostu pasirašė konkordatą. Tai buvo ne tik reikšmingas įvykis Lietuvos katalikams, reglamentavęs ir išplėtęs Katalikų Bažnyčios teises ir laisves bei konsolidavęs pačią katalikų bendruomenę, bet ir didelė politinė valdžios pergalė – ja politinis režimas vylėsi užčiaupti burnas pagrindiniams savo oponentams krikdemams, prisistatinėjusiems Lietuvos katalikų ir Bažnyčios teisių gynėjais. Tiesa, skubėdama pasirašyti konkordatą, Augustino Voldemaro Vyriausybė prisirišė įsipareigojimams, kurių netrukus ėmė gailėtis. Pasirašytas konkordatas, be kita ko, suteikė „pilną laisvę kurtis ir darbuotis draugijoms, kaipo Katalikų akcijos nariams, siekiantiems pirmučiausiai religinio tikslo ir esantiems vyskupo žinioje“ (Konkordato XXV straipsnis)³⁵. Katalikų

³³ Kun. F. Kemėšio laiško Apaštališkam nuncijui Lietuvoje 1930 11 08 nuorašas, Mokslų Akademijos bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau – MABRS), f. 280–26, l. 5.

³⁴ „Atsišaukimas į visus Ateitininkų federacijos narius“, *Rytas*, 1927 11 14, p. 3.

³⁵ „Konkordatas Šv. Sosto ir Lietuvos Respublikos“, *Vyriausybės žinios*, 1927 12 20, Nr. 264, p. 6.

akcija – tai katalikų pasauliečių judėjimas, kurio tikslas yra apaštalavimas ir siekis krikščioniškomis vertybėmis persmelkti pasaulietinį gyvenimą. Tai buvo siekis visus katalikus pasauliečius įtraukti į Katalikų Bažnyčios pastoracinį darbą. Katalikų akcijos judėjimas, gimęs XX a. pradžioje, Lietuvą pasiekė iš esmės tik po I pasaulinio karo. Tuomet Lietuvoje įsikūręs Katalikų veikimo centras (KVC) tapo Katalikų akcijos idėjos populiarintoju, o šios akcijos vykdymui ėmė telkti draugėn visas katalikiškas draugijas. KVC veikla itin suaktyvėjo 1927 m., kai į jos veiklą įsitraukė daug socialiai aktyvių katalikų, iki tol dalyvavusių krikščioniškųjų politinių partijų veikloje. Suprantama, tai sukėlė politinio režimo įtarimą, jog KVC netrukus gali įgyti politinių ambicijų ar bent jau virsti veiksmingu krikdemų politinės kovos instrumentu. Savo ruožtu KVC tuo metu aktyviai veikė konsoliduodamas katalikiškąsias draugijas – KVC nariais netrukus tapo veik visos katalikiškosios draugijos. Reiktų pridurti, jog 1927 m. apskritai katalikiškųjų organizacijų veikla ženkliai sustiprėjo. Ateitininkai nebuvo išimtis – įsisteigė 8 naujos kuopos, daug naujų sekcijų. Moksleivių ateitininkų sąjungai priklausė apie 5000 narių³⁶. Turint galvoje, jog 1928 m. sausio 1 d. Lietuvos vidurinėse ir aukštesniosiose mokyklose mokėsi 21 081 moksleivis³⁷, – moksleivių ateitininkų gretos buvo įspūdingos. 1928 m. sausio 20 d. KVC nariu tapo ir Ateitininkų federacija³⁸. Taip Ateitininkų federacijos veikimo laisvę ėmė ginti konordato nuostata, ginanti Katalikų akcijos veikimo laisvę.

Po 1927 m. reorganizacinės konferencijos sutvirtinusi savo gretas, nusistačiusi tolesnio veikimo kryptį ir savo gretose sugebėjusi sutelkti trečdalį Lietuvos gimnazistų, Ateitininkų federacija jautėsi kaip niekada tvirtai. Nors 1928 m. liepą vykusioje moksleivių ateitininkų sąjungos konferencijoje ir nusiskūsta, jog „pasunkėjęs aplinkybių būvis negalėjo būti naudingas produktingam ateitininkų veikimui“ – keturios kuopos uždarytos, o dešimčiai neleidžiama veikti viešai, tačiau čia pat pridurta,

³⁶ Katalikų veikimo centro Vyriausios valdybos 1927 m. veiklos ataskaita, LVIA, f. 1671, ap. 5, b. 172, l. 83.

³⁷ S. Kaubrys, *Lietuvos mokykla 1918–1939 m.: galios gimtis*, Vilnius, 2000, p. 101.

³⁸ KVC Vyriausios valdybos 1928 02 01 raštas Ateitininkų federacijos Vyriausios valdybos prezidiumui, LCVA, f. 564, ap. 3, b. 7, l. 185.

jog, nepaisant to, ateitininkai „vis dėlto sugeba visur vaidinti vadovaujamą vaidmenį ir paimti gyvenimą už ragų. Turėdami 35 % visos besimokančios jaunuomenės, jie drąsūs kelia aukštyn savo laimėjimo vėliavas ir užkariauja vis stipresnes pozicijas“³⁹.

1927 m. rudenį Raseinių gimnazijos pedagogai „kaipo nenaudingą“ panaikino šios gimnazijos ateitininkų kuopą⁴⁰. Netrukus „Ateities“ redakciją pasiekė žinia, jog ir Šiaulių valstybinių gimnazijų pedagogai uždraudė ateitininkų veiklą. Raseinių ateitininkai „Ateities“ redakcijai rašė, jog, nepaisant draudimo, jie gyvuoja „kaip gyvavę. Susirenkame kur nors katakombose ir tariamės apie savo reikalus“⁴¹. 1930 m. vasarą, Ateitininkų kongreso metu, atsigręžus į organizacijos darbuotės laikotarpį nuo 1927 m. ateitininkų reorganizacinės konferencijos, teigta, jog ateitininkai savo veikimo varžymą pajuto tik reorganizacinei konferencijai pasibaigus, kai Švietimo ministerija atsisakė patvirtinti Moksleivių ateitininkų sąjungos įstatus.

Švietimo ministerija 1928 m. vasario 2 d. Moksleivių ateitininkų organizacijos Centro valdybai pareiškė atsisakanti įregistruoti pristatytus „Ateitininkų sąjungos įstatus“, motyvuodama tuo, jog šios organizacijos veikimo plotas apima visą Lietuvos teritoriją. Tačiau kartu buvo pridurta, jog atskiros ateitininkų kuopelės, gavusios mokyklos pedagogų tarybos leidimą, gali kurtis mokyklose ir „veikti neišeidamos iš savo mokyklos sienų“⁴². Toks Švietimo ministerijos sprendimas tik pakartojo precedentą – iš esmės analogiško atsakymo ateitininkai buvo sulaukę 1926 m. rudenį, kai Švietimo ministerija buvo atsidūrusi socialdemokratų rankose⁴³. Tačiau 1927 m. pavasarį, kai į Švietimo ministeriją

³⁹ P. Karuža, „Moksleivių ateitininkų konferencija“, *Ateitis*, 1928, Nr. 7–9, p. 317.

⁴⁰ Ateitininkų sąjungos Raseinių kuopos valdybos 1927 12 11 raštas Ateitininkų sąjungos Centro valdybos jaunesniųjų ateitininkų reikalų vedėjui, LCVA, f. 564, ap. 3, b. 23, l. 76.

⁴¹ „Mūsų gyvenimas“, *Ateitis*, 1927, Nr. 10, p. 478.

⁴² Švietimo ministerijos 1928 02 02 raštas Lietuvių katalikų moksleivių ateitininkų organizacijos Centro valdybai, LVIA, f. 1671, ap. 5, b. 22, l. 20.

⁴³ Švietimo ministerijos 1926 10 29 raštas Lietuvių katalikų moksleivių ateitininkų organizacijos Centro valdybai, LVIA, f. 1671, ap. 5, b. 22, l. 18.

grįžo krikdemai, pastarasis ministerijos sprendimas buvo atšauktas, o moksleiviams ateitininkams leista veikti vadovaujantis patvirtintu jų statutu⁴⁴. Švietimo ministerijos atsisakymas 1928 m. įregistruoti moksleivių ateitininkų organizacijos įstatus ir bandymas šią organizaciją savotiškai suskaldyti – kuopeles uždaran tarp mokyklos sienų rodė bandymą (kol kas dar subtiliai) stabdyti ateitininkų organizacijos augimą mokyklose. Tuo tarpu klausimo leisti ar drausti veikti ateitininkams delegavimas mokyklų pedagogams turėjo padėti valdžiai pademonstruoti, jog ateitininkų kuopelių mokyklose klausimas sprendžiamas vadovaujantis išimtinai pedagoginiais sumetimais, ir išsiginti politinių oponentų metamų kaltinimų, jog valdžia ateitininkų klausimą sprendžianti pirmiausia vadovaudamasi politiniais, o ne pedagoginiais sumetimais. Ateitininkai Lietuvos Katalikų Bažnyčios hierarchams skundėsi, jog tokią Švietimo ministerijos poziciją (delegavimą mokyklų pedagogų taryboms spręsti ateitininkų kuopelių veikimo klausimą) mokyklų pedagogų tarybos suprato kaip ženklą pedagogams nerodyti savo palankumo ateitininkų kuopelėms ir ėmė nebeleisti steigti naujų bei trukdyti esamų kuopelių veiklą⁴⁵. 1927–1928 m.m. ateitininkų moksleivių kuopelėms buvo uždrausta veikti Raseinių, Ukmergės, Šiaulių, Palangos, Kelmės, Belvederio mokyklose, o 1929 m. – Jonavos, Vilkijos ir Aukštadvario mokyklose⁴⁶.

Katalikų Bažnyčios Episkopatas, suprantama, matė stiprėjančią valdžios spaudimą katalikiškosioms organizacijoms ir tuo patenkinatas nebuvo, tačiau įsivelti į atvirą konfliktą su valdžia, ryžtingiau ginant siaurinamų katalikiškųjų organizacijų veikimo teises, neskubėjo. Tikriausiai Episkopatas tiesiog netikėjo, jog valdžia ryšis katalikiškųjų organizacijų, kurių veikimo laisvę garantavo konkordatas, atžvilgiu imtis dar griežtesnių spaudimo priemonių. Be to, paties Episkopato pozicija buvo nevieninga – vyskupai Kazimieras Paltarokas ir Justinas Staugaitis buvo linkę nedelsiant pakalbėti su valdžia griežtesniu tonu

⁴⁴ Švietimo ministerijos 1927 03 14 raštas Lietuvių katalikų moksleivių ateitininkų organizacijos Centro valdybai, LVIA, f. 1671, ap. 5, b. 22, l. 19.

⁴⁵ Moksleivių ateitininkų sąjungos kreipimasis į Lietuvos katalikų bažnytinės provincijos arkivyskupą ir vyskupus (1928 m.), LVIA, f. 1671, ap. 5, b. 22, l. 13–14.

⁴⁶ S. Rauckinas, „Darbai ir pastangos“, *Ateitis*, 1930, Nr. 11, p. 474–477.

ir priminti konkordate įtvirtintą Katalikų akcijos veikimo laisvę, o Lietuvos bažnytinei provincijai vadovaujantis arkivyskupas metropolitas Juozapas Skvireckas neskubėjo konfliktuoti su valdžia. Tuo tarpu KVC veikėjams stebint, kaip valdžia varžo katalikiškųjų organizacijų veikimo laisvę (iš pradžių tai buvo veikiau panašu ne tiek į katalikiškosioms organizacijoms daromą spaudimą, kiek į išskirtinės valdžios malonės praradimą), toks hierarchų santūrumas atrodė niekuo nepateisinamas. Galiausiai, kai 1928 m. pradžioje valdžia nusprendė kiek apkarpyti paramą privačioms katalikiškosioms mokykloms, be to, kai atsisakė įregistruoti moksleivių ateitininkų sąjungos statutą ir šios organizacijos veikimą pastatė į keblią padėtį, KVC veikėjams trūko kantrybė. 1928 m. kovo mėn. gale jie KVC vardu kreipėsi į Lietuvos Katalikų Bažnyčios hierarchus – prabilo apie katalikų judėjimo praradimus (katalikiškam kooperatyvų judėjimui neskirtą valdžios paramą, privačių katalikiškų mokyklų mokytojams atsisakytus mokėti priedus, ateitininkų ir pavasarininkų organizacijų patiriamą valdžios spaudimą) ir paprašė „susirūpinti faktine ir juridine katalikų padėtimi Lietuvoje“⁴⁷. Tuo pačiu metu Lietuvos katalikų bažnytinės provincijos hierarchai sulaukė ir Lietuvos katalikų visuomenės veikėjų memorandumo, kuriame problemiška apžvelgta katalikų visuomenės padėtis Lietuvoje. Katalikų visuomenei aktualių problemų dėstymas šio memorandumo autoriams tapo savotišku švelninančiu fonu, kuriame iš Lietuvos Katalikų Bažnyčios hierarchų subtiliai pareikalauta, kad Episkopatas politiniam režimui išdėstytų aiškia Katalikų Bažnyčios poziciją išvardytais aktualiaisiais katalikų visuomenei klausimais ir ryžtingiau gintų katalikų visuomenės interesus⁴⁸. Šie kreipimaisi Lietuvos Episkopatą pasiekė 1928 m. kovo 27–29 d. Kaune vykstant Lietuvos bažnytinės provincijos vyskupų konferencijai. Sunku pasakyti, koks buvo tikrasis ryšys tarp šių pareiškimų atsiradimo ir šioje konferencijoje planuotų svarstyti klausimų. Šiaip ar taip, konferencijos priimtoms rezoliucijoms tapo atsakas į keletą

⁴⁷ Katalikų veikimo centro 1928 03 27 raštas Kauno arkivyskupui ir Lietuvos vyskupams, LVIA, f. 1671, ap. 5, b. 22, l. 45–48.

⁴⁸ Lietuvos katalikų visuomenės veikėjų memorandumas Lietuvos bažnytinės provincijos arkivyskupui ir vyskupams, LVIA, f. 1671, ap. 5, b. 22, l. 1–11.

minėtuose pareiškimuose iškeltų problemų. Vyskupų konferencija išdėstė ir savo poziciją švietimo klausimu. Buvo pareikšta, jog „katalikų mokyklos idealas yra vadinamoji konfesinė mokykla, kurioje <...> visas joje mokymas, lavinimas ir auklėjimas yra pagrįstas Katalikų Bažnyčios mokslo dėsniais“ ir katalikų visuomenė privalo siekti tokios mokyklos. Konferencijos metu pareikšta, jog Teologijos-Filosofijos fakultetas negali būti jokiū būdu mažinamas, o dvasininkai privalo globoti katalikiškąsias jaunimo organizacijas⁴⁹. Tačiau politiniam režimui, kryptingai siekiančiam nustelbti Katalikų Bažnyčios įtaką ugdymo erdvėje, tokios Episkopato rezoliucijos buvo nė motais.

1928–1929 m. m. pradžią paženklino naujas Švietimo ministerijos draudimas – ji išleido aplinkraštį, kuriuo uždraudė visų moksleivių organizacijų veiklą už mokyklos sienų. Taip siekta įteisinti jau besiklostančią ir norma tampančią praktiką. Švietimo ministerijos draudimas mokyklose veikiančioms jaunimo organizacijų kuopelėms savo veiklą plėtoti už mokyklos sienų (dalyvauti bendruose organizacijų renginiuose ar kitokiu būdu organizuotai veikti) reiškė, kad kuopelės turi būti „uždarytos“ tarp mokyklos sienų. Taip siekta moksleivių kuopelių veiklą įsprausti į griežtai reglamentuotas ribas, o kuopelių veiklos reglamento laikymąsi paversti išimtinai mokyklinės drausmės klausimu. Atsakingi už mokyklose veikiančių organizacijų kuopelių veiklą savaime tapo mokyklų pedagogai, kaip atsakantys už drausmę mokykloje. Švietimo ministerija sąmoningai visą atsakomybę dėl mokyklose esančių moksleivių organizacijų veiklos „drausmingumo“ perkėlė ant pedagogų pečių⁵⁰. Jaunimo organizacijų kuopelių mokyklose veiklos kontrolė, paversta mokyklinės drausmės klausimu, Švietimo ministeriją įgalino maksimaliai „depolitizuoti“ moksleivių ateitininkų veikimo varžymo klausimą, paverčiant tai eiliniu mokyklinės drausmės klausimu. Taip tarsi pati Švietimo ministerija demonstratyviai nusišalino nuo moksleivių orga-

⁴⁹ Lietuvos bažnytinės provincijos vyskupų konferencijos, vykusios 1928 03 27–29 Kaune, protokolai, LVIA, f. 1671, ap. 5, b. 22, l. 56–58.

⁵⁰ Švietimo ministerijos nusistatymas šelpiamųjų mokyklų ir santykių su katalikų dvasiškija klausimais (1929–1930 mokslo metais), LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1475, l. 98.

nizacijų klausimo sprendimo – ji visą moksleivių organizacijų priežiūrą patikėjo mokyklų pedagogų taryboms. Šios ir anksčiau dažnai rezervuotai žvelgusios į jaunimo organizacijų kuopeles mokyklose, dabar tapo dar atsargesnės ir griežtesnės – atsakomybė įpareigojo. Panašu, jog, žengdama šį žingsnį, Švietimo ministerija dar neplanavo tolesnio – visiško „srovinių organizacijų“ kuopelių mokyklose veiklos likvidavimo. Susiklosčiusi padėtis ją tenkino – ministerijos nuomone, „norint palaikyti mokyklose drausmę ir neatitraukti mokinių nuo mokslo, tokią tvarką reiktų ir toliau palaikyti“⁵¹.

1928 m. lapkritį Moksleivių ateitininkų sąjungos Centro valdyba teigė, jog „daug kuopų yra priverstos slaptai veikti, kitų kuopų veikimas yra žymiai slopinamas“⁵². Moksleivių ateitininkų sąjungos Centro valdyba 1929 m. vasario 7 d. kreipimesi į Lietuvos Episkopatą skundėsi valdžios ir mokyklų administracijų daromomis kliūtimis ateitininkų veikimui: kad uždaromos veikiančios ateitininkų kuopelės ir draudžiama steigti naujas kuopeles, nors tuo pačiu metu proteguojamos skautų ir šaulių organizacijos. Teigta, jog mokyklų administracijos, atsižvelgdamos į Švietimo ministerijoje viešpataujančią nepalankų požiūrį į ateitininkus, imasi įvairių priemonių varžyti ateitininkų veiklą. Konstatuota, kad blogėja ateitininkų veiklos sąlygos, kurias esą ypač apsunkino minėtas 1928 m. rudenį Švietimo ministerijos išleistas aplinkraštis, nustatęs, jog moksleivių organizacijų veikla negali peržengti mokyklos sienų⁵³.

Tačiau peržvelgus moksleivių ateitininkų kuopų veiklos anketas, pristatytas savo vadovybei 1928–1929 m. m., susidaro išpūdis, jog ateitininkų padėtis tuomet dar nebuvo tokia niūri, kokią savo memorandumuose piešė Ateitininkų federacija. Sprendžiant iš kuopų atsakymų į minėtos anketos klausimus (anketos sudarytojus domino ne tik statistiniai kuopos duomenys, bet ir mokytojų požiūris į ateitininkus bei susiklostę santykiai su kitomis organizacijomis – pirmiausia skautais),

⁵¹ *Ibid.*, l. 99.

⁵² L. K. M. Ateitininkų Centro valdybos 1928 11 13 raštas Ateitininkų federacijos Vyriausiajai valdybai, LCVA, f. 564, ap. 3, b. 7, l. 145.

⁵³ L. K. M. Ateitininkų Centro valdybos 1929 02 07 kreipimasis į Lietuvos bažnytinės provincijos arkivyskupą ir vyskupus, LCVA, f. 564, ap. 3, b. 7, l. 130.

ateitininkų padėtis mokyklose nebuvo tokia beteisė ir niūri: nusiskundimų ateitininkų veiklai trukdančiais mokytojais buvo mažai, o santykiai su skautais, kurių organizacija mokyklose pagal dydį buvo antra (tačiau net iš tolo neprilygo gausumu ateitininkams) ir kuriems valdžia ėmė rodyti kol kas nereikšmingus palankumo ženklus, – iš esmės geri. Tuo tarpu anketose pasirodę nusiskundimai nepalankiai į ateitininkų veiklą žvelgiančia vienos ar kitos mokyklos vadovybe bei mokytojais kelia naujų klausimų – ypač tuo atveju, kai tuo skundžiasi Marijonų gimnazijos auklėtiniai⁵⁴. Įtartinėti Marijonų gimnazijos pedagoginį personalą, sudarytą veik vien iš vienuolių marijonų, jog šis, gręžiodamasis į valdžios nuotaikas, ėmėsi uoliai varžyti Bažnyčios globojamų ateitininkų veiklą, regis, nėra pagrindo. Šią prieštarą dėl ateitininkų moksleivių padėties vertinimo, matyt, galima paaiškinti kaip Ateitininkų federacijos siekį, aštrinant ateitininkų veikimo laisvės klausimą, užbėgti už akių valdžios spaudimo didinimui.

Tautininkų valdžios spaudimas ateitininkams buvo sąlygotas tiek siekio ugdymą sukcentruoti valstybės rankose, tiek nuogaštavimo, jog politiniai oponentai krikdėmai ateitininkų judėjimą gali panaudoti kaip potencialą politinėje kovoje. Tautininkai norėjo būti vienatiniais ugdymo erdvės valdytojais, todėl nesiribojo siekiu eliminuoti ateitininkus, bet ir stengėsi juos pakeisti kita jaunimo organizacija, kuri atlieptų jų lūkesčius ugdymo erdvėje. Tokia pagrindine organizacija tapo 1927 m. tautininkų rūpesčiu įkurta jaunimo organizacija „Jaunoji Lietuva“ (jaunalietai). Jos gretos ėmė sparčiai augti ir tarp gimnazistų, nors ne taip sparčiai, kaip to norėjo juos globojantis politinis režimas. Nežinia, ar ir jaunalietais jau turėjo galvoje Moksleivių ateitininkų sąjunga, kai 1927 m. pavasarį prabilo apie „labai neaiškius gaivalus, kurie steigia įvairias organizacijas su labai abejotinais tikslais“. Savo narius Moksleivių ateitininkų sąjunga tuomet perspėjo, jog toleruos ateitininkų narystę šaulių ir skautų sąjungose ir skautų organizacijose, o „visose kitose organizacijose, išskyrus aiškiai katalikiškas-kultūriškas organizacijas ir Vilniui vaduoti sąjungą, ateitininkų veikimas ir dalyva-

⁵⁴ Moksleivių ateitininkų kuopų veiklos 1928–1929 m. m. anketos, LCVA, f. 564, ap. 3, b. 40, 41, 44.

vimas griežtai draudžiamas⁵⁵. Šiaip ar taip, prisidėti prie ateitininkų jaunlietuviams ji niekada nesiūlė.

Jaunlietuviams neslėpė savo artimų ryšių su valdžioje esančiais tautininkais. Valdžios proteguojami jaunlietuviams siekė ateitininkus pranokti tiek skaičiumi, tiek įtaka, o naujų narių savo organizacijai verbuoti ir iš skautų, ir iš ateitininkų. Matyt, perėjusių iš ateitininkų į jaunlietuvių organizaciją buvo ne vienas, jei 1927 m. viduvasarių Moksleivių ateitininkų sąjungos konferencijos metu apie tai prabilta kaip apie problemą⁵⁶. Buvo moksleivių, kurie vienu metu priklausė abiem organizacijoms – ir ateitininkų, ir jaunlietuvių. 1928 m. sparčiai augant jaunlietuvių gretoms, Ateitininkų moksleivių sąjunga savo nariams pareiškė, jog „Jaunosios Lietuvos“ organizacijos „nusistatymai visai nesutampa su ateitininkų nusistatymais“, todėl „ateitininkų santykiai su „J. Lietuvos“ organizacija tegali būti tokie, kokie jie yra ir su kitomis mums priešišku nusistatymų organizacijomis“ ir pabrėžė, jog ateitininkas, kol jis yra ateitininkas, negali būti jaunlietuvis, o jaunlietuvis negali būti ateitininkas⁵⁷.

Skirtingoms politinėms jėgoms simpatizuojančių ateitininkų ir jaunlietuvių konkurencija mokyklose ėmė kartkartėmis įgyti net atviro priešiško formos. Netrukus pedagogai, kurie laikėsi nuostatos, jog moksleivių dalyvavimas tokių organizacijų, kaip ateitininkų ir jaunlietuvių, veikloje, kurios esančios susaistytos su politiniais judėjimais, žvelgiančiais į šių organizacijų narius kaip potencialią savo judėjimo kadru kalvę, nieko gero mokyklai ir mokiniams neduoda. Tarp pedagogų vyravo nuomonė, jog moksleivių priklausymas tokioms „srovinėms“ organizacijoms kenkia ugdymui ir visai gimnazijos tvarkai. Juolab kad mokykla netruko pajusti kaistančią atmosferą aštrėjant politinio režimo ir Katalikų Bažnyčios bei greta jos esančių krikdemų konfliktui. Tą priešpriešą iš vyresniųjų netruko perimti jaunesnieji: iš tautininkų –

⁵⁵ L. K. M. Ateitininkų Centro valdybos 1927 03 11 aplinkraštis Nr. 3 visoms aukštesniųjų mokyklų kuopoms, LCVA, f. 564, ap. 3, b. 30, l. 31.

⁵⁶ Moksleivių ateitininkų sąjungos konferencijos, įvykusios 1927 07 16–18 Palangoje, protokolai, LCVA, f. 564, ap. 3, b. 33, l. 4–5.

⁵⁷ Moksleivių ateitininkų sąjungos Centro valdybos 1928 03 07 aplinkraštis Nr. 9 ateitininkų kuopoms, LCVA, f. 564, ap. 3, b. 35, l. 3.

jaunlietuvių, iš krikdemų – ateitininkai. Būta atvejų, kai ateitininkų ir jaunlietuvių tarpusavio priešiškas net virsdavo muštynėmis, o vienai ar kitai organizacijai priklausantys moksleiviai, įtardami gimnazijos vadovybę prielankumu „priešininkų stovyklai“, nesidrovėjo jos skūsti savo vadovams. Pedagogai siekė užkirsti kelią šiai priešpriešai, todėl, kai nematydavo kitos išeities, priimdavo sprendimą šių organizacijų veikimą mokykloje sustabdyti. Taip 1928 m. vasarį Ukmergės gimnazijos mokytojų taryba, konstatavusi, jog „srovinių kuopelių egzistavimas skiepia mokiniuose neapykantą, draugiškumą mokytojams auklėtinių tarpe palaikyti beveik neįmanoma“, o „mokiniuose, priklausančiuose kuriai nors srovei, kuopelei, išsdirba nuomonė nepasitikėti mokytojų teisingumu įvertinant jų žinias“, nusprendė „uždaryti srovines kuopeles ir ateity neleisti gimnazijoj tokioms įsisteigti“. Tokią problemą gimnazijos pedagogų taryba svarstė ir anksčiau, tačiau jokio sprendimo nepriėmė, nuogaustaudama, jog tai tik paskatins moksleivius rengti slaptus susirinkimus. Vis dėlto galiausiai, neapsikentusi tarp gimnazijos moksleivių tvyrančios įtampos, ryžosi „srovines kuopeles“ uždaryti, o vietoj jų įsipareigojo įsteigti literatūrinius ir kitokius būrelius⁵⁸. Kai kurių gimnazijų pedagogai, mėgindami rasti išeitį iš panašios situacijos ar veikdami prevenciškai, bandė nustatyti organizacijoms priklausančių moksleivių amžiaus cenzą ir bent žemesniųjų klasių moksleiviams uždrausti dalyvauti organizacijų veikloje. Taip 1928 m. rugsėjį Rokiškio gimnazijos pedagogų taryba, norėdama sušvelninti ateitininkų ir jaunlietuvių organizacijoms priklausančių moksleivių tarpusavio priešišumą, nusprendė neleisti I–IV klasių moksleiviams tapti gimnazijoje veikiančių ateitininkų ir jaunlietuvių kuopelių nariais⁵⁹. Tuo pačiu metu vyresniųjų moksleivių ateitininkų ir jaunlietuvių kuopelėms bei šaulių būriui leido veikti tik laikinai, akylai stebimiems pedagogų, o šių kuopelių leidžiami rankraštiniai laikraščėliai galėjo būti dauginami ir platinami tik po to, kai su jų turiniu susipažins gimnazijos vadovy-

⁵⁸ Ukmergės valstybinės gimnazijos mokytojų tarybos 1928 02 18 posėdžio protokolas Nr. 3, LCVA, f. 391, ap. 2, b.1711, l. 104.

⁵⁹ Rokiškio valstybinės gimnazijos pedagogų tarybos 1928 09 20 posėdžio protokolas Nr. 22, LCVA, f. 1523, ap. 1, b. 6, l. 109.

bė⁶⁰. Kartais ateitininkų organizaciją mokykloje uždaryti pasiūlydavo mokinių tėvai. Tokių atvejų, matyt, buvo ne vienas, jei, reaguodamas į tokias tėvų iniciatyvas, Telšių vyskupas J. Staugaitis savo ganytojiškame laiške moksleivių tėvus perspėjo, jog „taip neprivalo daryti tėvai katalikai“, nes „čia jie braunasi ne į savo teises“ – tik Bažnyčia galinti „nustatyti, kas mokykloje naudinga religinio auklėjimo atžvilgiu“, o tokia tėvų iniciatyva esanti „mažiausia didelis nesusipratimas, jei tokio tėvų pasiūlymo nepavadinsime blogesniu vardu“⁶¹.

Tuo tarpu savo veiklą mokykloje pedagogų tarybos sprendimu priverstos nutraukti ateitininkų kuopelės taip lengvai pasiduoti neketino. Jausdamos ateitininkų vadovybės, Katalikų Bažnyčios ir gimnazijos kapelionų paramą, jos bandė veikti slapta ir net įsijausti į kovotojų dėl katalikybės vaidmenį – anot slapta 1929 m. Šiaulių mergaičių gimnazijoje veikusių ateitininkų: „Mes būsim kaip knygnešiai! Jie nešė knygas, gaivino lietuvybę, o mes gaivinsim ir saugosim katalikybę“⁶².

1929 m. politinio režimo rankose esančioje spaudoje suaktyvėjo kampanija prieš katalikiškąsias jaunimo organizacijas. Siekta išryškinti ir visuomenėje įdiegti mintį, kad katalikiškosios jaunimo organizacijos glaudžiai susijusios su krikščioniškosiomis politinėmis partijomis – esą „ateitininkai, pavasarininkai šiandien ypatingon globon yra paimti krikščioniškų partijų“⁶³. Šią politinio režimo tezę lydėjo ir kaltinimas politiniams veikėjams, kurie esą atitraukia jaunimą nuo tiesioginės pareigos mokytis ir stumia į politikavimą⁶⁴.

Virš katalikiškųjų jaunimo organizacijų ėmė tvenktis debesis. Ateitininkams ir pavasarininkams nuolat tekdavo atrėminėti valdžios

⁶⁰ Rokiškio valstybinės gimnazijos pedagogų tarybos 1928 10 03 posėdžio protokolas Nr. 20, LCVA, f. 1523, ap. 1, b. 6, l. 32.

⁶¹ „Telšių vyskupo Justino Staugaičio ganytojiškas laiškas“, *Žemaičių prietelius*, 1929 11 21, p. 1.

⁶² Šiaulių mergaičių gimnazijos kuopos valdybos 1929 02 25 raštas Ateitininkų sąjungos Centro valdybos Jaunesniųjų ateitininkų reikalų vedėjui, LCVA, f. 564, ap. 3, b. 23, l. 44.

⁶³ „Mūsų jaunimas ir partijos“, *Lietuvos aidas*, 1929 01 08, p. 1.

⁶⁴ „Jaunimas ir politika“, *Lietuvos aidas*, 1929 02 20, p. 1.

metamus kaltinimus, esą šioms sąjungoms priklausantis jaunimas politikuojantis, o ši jaunimą vienijančios sąjungos virstančios krikdemų satelitais. Tuo pat metu kliūdavo ir krikdemams už jaunimo traukimą į politinę veiklą. Krikdemai gynėsi ir įrodinėjo, kad į pavasarininkų ir ateitininkų sąjungoms priklausantį jaunimą pirmiausia žvelgia tik kaip į augantį būsimą savo elektoratą⁶⁵.

1929 m. Episkopatą ne kartą pasiekė KVC ar Ateitininkų federacijos pranešimai apie katalikiškųjų organizacijų (pirmiausia ateitininkų) veiklos varžymą. Šie pranešimai rašyti tikintis Episkopatą pastūmėti ryžtingiau ginti katalikiškųjų organizacijų veikimo laisvę. Pavyzdžiui, 1929 m. rugsėjo 23 d. Ateitininkų federacija Lietuvos bažnytinės provincijos arkivyskupą ir vyskupus prašė „išreikalauti ateitininkams iš Lietuvos Vyriausybės pagal Konkordato XXV paragrafą pilną laisvę organizuotis ir veikti, kaip katalikiškosios jaunuomenės organizacijai, priklausančiai prie Katalikų veikimo centro ir esančiai Episkopato žinioje“ ir paraginti Vyriausybę „liautis persekiojus ir terorizavus už katalikiškąją akciją esančius valstybinėje tarnyboje ateitininkus mokytojus ir kitus valdininkus“⁶⁶.

Pastarasis Ateitininkų federacijos prašymas Episkopatui buvo parašytas tą pačią dieną, kai prezidentas patvirtino naują – Juozo Tūbelio vadovaujamą Ministrų Kabineta. Matyt, taip norėta paraginti Episkopatą pasinaudoti vyriausybės kaita ir išsireikalauti jei ne valdžios politikos Bažnyčios atžvilgiu reviziją, tai bent jau daugiau veikimo laisvės katalikiškoms organizacijoms. Regis, Episkopatas taip pat nestokojo vilčių, jog Augustino Voldemaro pasitraukimas iš premjero posto tikrai prisidės prie politinio režimo ir Katalikų Bažnyčios santykių atšilimo. Beje, būtent tokia diplomatiškai išsakyta mintimi prasidėjo Lietuvos bažnytinės provincijos vyskupų 1929 m. spalio 1 d. pasirašytas kreipimasis į naująjį ministrą pirmininką, kuriame buvo išdėstyti konkordato įgyvendinimo sunkumai – tarp jų ir apie katalikiškų organizacijų, pirmiausia

⁶⁵ A. Rate, „Katalikų jaunimo tiesūs keliai“, *Rytas*, 1929 01 14, p. 1.

⁶⁶ Ateitininkų federacijos Vyriausios valdybos 1929 09 23 prašymas Lietuvos bažnytinės provincijos arkivyskupui ir vyskupams, LCVA, f. 564, ap. 3, b. 4, l. 132–141.

ateitininkų, veikimui daromus trukdymus⁶⁷. Tačiau naujoji Vyriausybė Episkopatui greitai parodė, jog tokios viltys beprasmės.

Tuo metu katalikų visuomenės elitas išties tikėjo, jog katalikiškųjų organizacijų padėtis esmingai pagerėtų, jei Lietuvos Episkopatas pasinaudotų savo autoriteto galia ir paspaustų politinį režimą. Katalikų visuomenės elito netenkino, jo akimis žiūrint, itin vangi Episkopato pozicija ginant katalikiškųjų organizacijų veikimo laisvę ar reakcija į valdžios išsisukinėjimą vykdant konkordato sąlygas. 1929 m. gruodžio 11 d. keletą katalikiškųjų organizacijų (Ateitininkų federacijos, „Pavasario“ sąjungos, Lietuvių katalikų mokytojų sąjungos, Lietuvių katalikių moterų draugijos) atstovų pasirašė dar vieną kreipimąsi į Lietuvos bažnytinės provincijos vyskupus. Jie priminė Episkopatui, jog ne kartą informavę apie katalikų visuomenės patiriamus valdžios varžymus: mėginimus suvalstybinti katalikiškas mokyklas, varžyti katalikiškųjų organizacijų veikimą. Visuomenės veikėjai vis blogėjančios padėties akivaizdoje teigė jaučiantys savo moralinę pareigą atvirai prabilti apie abejones, kurios kyla žvelgiant į Lietuvos Episkopato laikyseną. Pareiškta, jog greta kitų yra dvi pagrindinės priežastys, sąlygojančios tokios katalikams nepalankios padėties Lietuvoje susidarymą: „agresyvus tautininkiškosios vyriausybės nusistatymas atžvilgiu į katalikų susipratimo ir susiorganizavimo reikalus“ ir Lietuvos Episkopato pasyvumas – „Episkopato toleravimas tų skriaudų, kurios yra daromos katalikų visuomenei, ir nepanaudojimas Katalikų Bažnyčios ir katalikų visuomenės interesų gynimui visų tų moralinių jėgų, kurios yra Lietuvos Episkopato atsakingoje dispozicijoje“. Įrodinėta, jog Lietuvos katalikų visuomenė nestigtų pasiryžimo kovoti dėl Katalikų Bažnyčios ir katalikų visuomenės interesų, jei matytų ir jaustų tvirtą Bažnyčios hierarchų laikyseną, tačiau esą katalikų visuomenė taip ir nesulaukusi iš Episkopato „aiškaus ir atviro vadovaujamo žodžio, kuris nepaliktų katalikams jokios abejonės, kas privalu daryti, nei pakankamai griežtos kalbos su tais, kurie varo ardomąjį darbą katalikų visuomenėje“. Katalikų veikėjai pareiškė, jog katalikų visuomenėje vis stiprėjanti nuomonė, jog didesnė atsakomybė už susiklosčiusią

⁶⁷ Lietuvos bažnytinės provincijos vyskupų 1929 10 01 raštas ministrui pirmininkui, LVIA, f. 1671, ap. 5, b. 27, l. 22–24.

nepalankią katalikams padėtį tenka Episkopatui, kurio pasirinkta linija „dezorientuoja ir skaldo katalikus, padrašina katalikų priešus ir ruošia katalikų visuomenės ateičiai dar skaudesnių bandymų“. Katalikiškųjų organizacijų atstovai pareiškė manantys, jog Episkopatas neatidėliodamas turi imtis žygių konsoliduoti katalikų visuomenę ir ultimatyviai pareikalauti, kad Vyriausybė liautųsi vykdydama antikatalikišką politiką švietimo srityje ir KVC atžvilgiu, nes „tik energingi žygiai, priešingi tai linijai, kurios laikėsi iki šiolei Aukštasis Lietuvos Episkopatas, tegali nuraminti susirūpinusias katalikų sielas ir gelbėti jas iš to nusiminimo ir moraliai pavojingo stovio, kurian jos pateko akivaizdoje centralinės Lietuvos Episkopato vadovybės pasyvumo ir užleidimo be reikalingų protestų katalikiškų pozicijų“. Pareiškime nuskambėjo ir „grasinimas“: jei laukiantieji ryžtingų Episkopato žingsnių dar kartą juo nusivils, tuomet nuo savo pečių jie nusimes bet kokią atsakomybę už savo vadovaujamų organizacijų likimą, o paguodos ir pagalbos ims ieškoti „pas Aukščiausiąjį Katalikų Bažnyčios Vada, kuriam tektų tokiu atveju spręsti klausimą apie Lietuvos tikinčiųjų nusiskundimus savo Episkopatu“⁶⁸. Trumpai tariant, katalikų visuomenės elitas Episkopatui pasiūlė savo mobilizacinę paramą žygiui paspausti valdžią, kuri varžanti katalikų teises, ir paragino tokio pobūdžio demaršo nebeatidėlioti, kita vertus, pagrasino: jei Episkopatas griežčiau nepakalbės su valdžia, tikintieji globos ims ieškoti Vatikane.

Derėtų pabrėžti, jog Lietuvos Episkopato pozicija dėl taktikos ginant katalikiškųjų organizacijų veikimo laisvę nebuvo labai vieninga. Pasak vyskupo J. Staugaičio, vieni vyskupai „norėjo žalingą tautininkų politiką smarkiai kritikuoti, kiti buvo švelnesnės politikos šalininkai“, o jis pats priklausė pirmiesiems⁶⁹. Taigi Lietuvos bažnytinei provincijai vadovaujantis Kauno arkivyskupas metropolitas J. Skvireckas stengėsi išvengti atviro konflikto su politiniu režimu ir neskubėjo valdžios net spustelėti savo moralinio autoriteto galia, nerodė iniciatyvos mobilizuoti katalikų visuomenę prieš valdžios spaudimą, tuo tarpu Telšių vyskupas

⁶⁸ Katalikiškųjų organizacijų atstovų 1929 12 11 pareiškimas Lietuvos bažnytinės provincijos arkivyskupui ir vyskupams, LVIA, f. 1671, ap. 5, b. 28, l. 7–9.

⁶⁹ J. Staugaitis, *Mano atsiminimai*, Vilnius, 1995, p. 322.

J. Staugaitis ir Panevėžio vyskupas K. Paltarokas aktyviai gynė katalikiškųjų organizacijų veikimo laisvę: tiek savo leidžiamuose savaitraščiuose („Panevėžio balse“, „Žemaičių prieteliuje“) žodžiu gynė katalikiškųjų organizacijų laisvę, tiek inicijuodami tikinčiųjų peticijų valdžiai siuntimą. Peršasi net mintis, jog katalikiškųjų organizacijų atstovų pareiškimai ir memorandumai Lietuvos Episkopatui dėl blogėjančios katalikiškųjų organizacijų padėties kilo K. Paltaroko ir J. Staugaičio iniciatyva ar bent jau buvo rašomi jiems žinant, nes panašios kombinacijos „visuomenės balsu“ spustelėti arkivyskupą J. Skvirecką gulėjo Telšių ir Panevėžio vyskupijų ordinarų arsenaluose.

Šiaip ar taip, minėtas 1929 m. gruodžio 11 d. katalikiškųjų organizacijų atstovų pareiškimas, gimęs Lietuvos bažnytinės provincijos vyskupų susirinkimo išvakarėse, Lietuvos Episkopatą paskatino ryžtingiau išdėstyti savo poziciją valdžiai. 1929 m. gruodžio 12–14 d. vykusio Lietuvos bažnytinės provincijos vyskupų pasitarimo metu ordinarai nusprendė dar kartą raštu kreiptis į Lietuvos prezidentą ir išdėstyti Bažnyčios ir valstybės santykiuose susidariusią padėtį bei parengti bendrą vyskupų ganytojišką laišką, kuriame tikintiesiems būtų paaiškinta tarp Bažnyčios ir valstybės susidariusi padėtis⁷⁰. Netrukus Lietuvos prezidentą pasiekusiam Lietuvos Episkopato rašte referuota Lietuvos vyskupų pasitarimo rezoliucija ir paprašyta „tuos opius katalikiškajai visuomenei dalykus artimiausiu laiku sureguliuoti“. Episkopatas rašte net pagrasino: „priešingame atvejuje vyskupai nebegalės tylėti, nenusižengdami aukštoms savo pareigoms, kurias jiems uždėjo Bažnyčia ir Šventasis Tėvas; sausio mėnesio pradžioje jie, susirinkę į konferenciją, laikys save priverstais kreiptis į Apaštalų Sostą ir bendru ganytojišku raštu paaiškinti tikintiesiems ne iš vyskupų kaltės susidariusią padėtį tarp Bažnyčios ir Valstybės Lietuvoje“⁷¹. Trumpai tariant, Episkopatas pagrasino: jei valdžia nepakeisianti savo laikysenos katalikiškųjų mokyklų ir organizacijų atžvilgiu – Episkopatas imsis ryžtingų žygių.

⁷⁰ Lietuvos bažnytinės provincijos vyskupų pasitarimo 1929 12 12–14 protokolai, LVIA, f. 1671, ap. 5, b. 28, l. 15–18.

⁷¹ Lietuvos vyskupų 1929 12 14 laiškas Lietuvos Respublikos prezidentui, LVIA, f. 1671, ap. 5, b. 28, l. 23–25.

Prasidėjo beprasmis susirašinėjimas: Episkopatas skundėsi varžymais ir grasino, jog tai virs Lietuvos–Vatikano santykių klausimu, o valdžia atsikirtinėjo, jog grasinimai santykių normalizavimui nepatarnaus⁷². Į šią diskusiją įsitraukė ir krikdemai. Jie, ėmę kalbėti Katalikų Bažnyčios vardu, politiniam režimui pareiškė: jei norima gerų valstybės ir Katalikų Bažnyčios tarpusavio santykių, valstybė turinti „leisti laisvai auklėti visuomenę“, o katalikiško ugdymo laisvės samprata neapsiriboja teise kurti katalikiškų mokyklų tinklą – katalikiškam auklėjimui „neišvengiamai reikalingos priaugančią jaunuomenę globojančios ir dorinį ugdymą keliančios organizacijos“, todėl Bažnyčia ir rūpinasi, jog katalikiškosioms jaunimo organizacijoms būtų garantuota veikimo laisvė. Krikdemai nevengė politiniam režimui besąlygiškai pareikšti: katalikiško ugdymo klausimais Bažnyčia į kompromisus neis, todėl, jei valdžia nenorinti atviro konflikto su Bažnyčia, lieka vienintelė išeitis – patenkinti jos reikalavimus⁷³. Toks spaudimas politinio režimo nepaveikė, atvirkščiai, tai valdžiai tik įdavė į rankas medžiagą įrodinėjimui, esą už visų katalikiškųjų organizacijų nugaros stovi krikdemai, kurie esą, vadovaudamiesi savo partiniais interesais, stoja ginti Katalikų Bažnyčios teisių.

MINISTERIJOS APLINKRAŠTIS. 1930 m. birželio 21–23 d. Kaune vykęs ateitininkų III kongresas, sutraukęs tūkstantį moksleivių ateitininkų ir tūkstantį ateitininkų studentų, sendraugių bei svečių, praėjo entuziastingai, tačiau buvo paženklintas nerimo, kurį, tiesa, bandyta paslėpti. Kongreso metu Ateitininkų federacijos būklę apžvelgęs jos generalinis sekretorius S. Rauckinas konstatavo, jog po ateitininkų reorganizacinės konferencijos 1927 m. ateitininkų judėjimas pradėtas varžyti: kai kur uždarytos ateitininkų kuopos, negauta leidimų surengti ateitininkams kursų ir metinių konferencijų ir t. t. Tačiau jo kalba buvo veikiau opti-

⁷² Švietimo ministro 1930 01 08 raštas Kauno arkivyskupui metropolitui, LVIA, f. 1671, ap. 5, b. 28, l. 30–31; Lietuvos bažnytinės provincijos vyskupų pasitarimo, įvykusio 1930 01 8–9, protokolai, LVIA, f. 1671, ap. 5, b. 29, l. 31; Kauno arkivyskupo metropolito 1930 01 17 raštas švietimo ministrui, LVIA, f. 1671, ap. 5, b. 29, l. 35–38.

⁷³ „Bažnyčia ir valstybė“, *Rytas*, 1930 01 10, p. 1.

mistinė – esą, „kad ir būta sunkenybių, tačiau veikimas iš esmės ne tik nenusilpęs, bet dar labiau sustiprėjęs“⁷⁴. Kongrese dar kartą buvo pabrėžta, jog ateitininkų judėjimas išlaiko distanciją su politiniais judėjimais. Tačiau šis pareiškimas nenutraukė valdžios metamų ateitininkams kaltinimų srauto, jog šie – krikdemų satelitai. 1930 m. vidurvasarį oficioze skambėjo raginimas neleisti, kad „nekaltais ir kilniais tikslais sukurtos jaunimo organizacijos pasidarytų vieno ar kito asmens ar politinės partijos siekimų priemonė“. Raginta saugoti jaunimą ir „žiūrėti, kad nusipolitikavę demagogai ir iš visuomenės gyvenimo išstumtieji nevykėliai savo nešvariais užmanymais nemindžiotų gražių jaunimo darželių“. Įrodinėta, esą gyvenimas parodęs, jog srovinėms jaunimo organizacijoms sunku išvengti politinių jėgų įtakos, todėl jaunimo organizacijas mokyklose siūlyta apskritai uždrausti⁷⁵. Vyriausybė oficiozo vedamuosiuose teigė nesitaikstysianti su tuo, jog jaunimas į politinę kovą įtraukiamas „daugiausia vardan įvairių internacionalinių idealų“, o tai „dažnai priveda prie tautiškų idealų ir tautiškos ideologijos visiško užmiršimo“, be to, tai esą jaunimą tik atitraukia nuo mokslo⁷⁶. Pabrėžta, jog tik valstybei tenkanti atsakomybė už jaunimo mokymą ir auklėjimą⁷⁷. Prabilta apie grėsmes: moksleivių auklėjimo imtis nori ne tiek pedagogai, kiek „tam tikros pašalinės srovės, daugiau ar mažiau politinėmis partinėmis varsomis nudažytos“⁷⁸. 1930 m. vasarą prorežiminė spauda sistemingai diegė mintį, jog Švietimo ministerijai laikas panaikinti mokyklose jaunimo organizacijas. Katalikų Bažnyčios rankose esanti spauda tuo metu dar vylėsi, jog tokia prorežiminė spaudos mintis Švietimo ministerijoje „visiškai neras jokio atbalsio“ ir švietimo ministras K. Šakenis, pats buvęs gimnazijos direktoriumi, nesiryš uždaryti mokyklose jaunimo organizacijų – tarp jų ir ateitininkų organizacijos⁷⁹.

⁷⁴ A. T., „Trečiasis jubiliejinis ateitininkų kongresas“, *Židinys*, 1930, Nr. 7, p. 79.

⁷⁵ „Jaunimo keliai“, *Lietuvos aidas*, 1930 07 14, p. 1.

⁷⁶ „Jaunimo politikavimas“, *Lietuvos aidas*, 1930 07 23, p. 1–2.

⁷⁷ „Didelis reikalas“, *Lietuvos aidas*, 1930 08 13, p. 1.

⁷⁸ „Auklėjimas mokykloje ir šalia jos“, *Lietuvos aidas*, 1930 08 19, p. 1.

⁷⁹ B. Augūnas, „Moksleivių organizacijos ir „Lietuvos aidas““, *Panevėžio balsas*, 1930 08 20, p. 1.

Jokių Švietimo ministerijos direktyvų, draudžiančių ateitininkų bei kitų organizacijų veiklą mokyklose, iki 1930 m. rudens nebuvo. Tiesa, šią veiklą varžyti jau bandyta ir, suprantama, niekam nebuvo paslaptis valdžios opinija, kuri kryo ateitininkų nenaudai. Vis dėlto Švietimo ministerija pedagogams „geranoriškai“ nepatarinėjo, kaip „teisingai“ spręsti ateitininkų veiklos mokyklose klausimą. Tai rodo ateitininkų veikimo klausimo Panevėžio valstybinėje gimnazijoje sprendimas. 1930 m. sausio 28 d. šios gimnazijos pedagogų taryba sulaukė prašymo leisti gimnazijoje įsikurti ateitininkų kuopai. Negalėdama apsispręsti, kaip vertinti šią organizaciją – „partinės ar nepartinės tendencijos yra ši organizacija“, pedagogų taryba nusprendė kreiptis patarimo į Švietimo ministeriją. Iš ministerijos sulaukė atsakymo, jog šis klausimas – pačios gimnazijos reikalas. Po ilgų diskusijų, vadovaujantis nuostata, jog nors ateitininkų organizacija ir „nėra aiškios partinės tendencijos, bet visgi ji yra jaučiama“, o tai neigiamai veiks mokinius, galiausiai nuspręsta neleisti šiai organizacijai veikti gimnazijoje⁸⁰. Čia būtų galima kiek užbėgti į priekį ir pridurti, jog kai 1930 m. rugsėjo pradžioje Panevėžio gimnaziją pasiekė Švietimo ministerijos aplinkraštis dėl moksleiviškų organizacijų, gimnazijoje veikė tik „Geležinio vilko“ ir šaulių organizacijos⁸¹. Tuo metu, iškilus klausimui dėl skautų (kuriems Švietimo ministerija leido veikti mokyklose) veikimo gimnazijoje įteisinimo, Panevėžio gimnazijos pedagogų tarybos nariai parodė nepasitenkinimą – pasak pedagogų, „skautai, laikydamiesi gana nuošaliai, daugiau pripažįsta skautų centrą negu gimnaziją ir mažai tesiskaito su gimnazija“⁸². Taigi negalima teigti, jog, priimdami sprendimus dėl moksleivių organizacijų veiklos įteisinimo, pedagogai vadovavosi išimtinai į vieną ar į kitą pusę kryptančia valdžios opinija. Neretai patys pedagogai, vadovaudamiesi vien pedagoginiais sumetimais (kaip patys juos suprato), linko riboti

⁸⁰ Panevėžio valstybinės gimnazijos pedagogų tarybos 1930 02 21 posėdžio protokolas Nr. 13, LCVA, f. 849, ap. 1, b. 7, l. 90–91.

⁸¹ Panevėžio valstybinės gimnazijos pedagogų tarybos 1930 09 11 posėdžio protokolas Nr. 4, LCVA, f. 849, ap. 1, b. 7, l. 167.

⁸² Panevėžio valstybinės gimnazijos pedagogų tarybos 1930 09 11 posėdžio protokolas Nr. 4, LCVA, f. 849, ap. 1, b. 7, l. 169.

moksleiviškų organizacijų kūrimąsi mokykloje, jas vertindami kaip nieko gera ugdymui neduodančias ir jų veikloje matydami tik nuoseklus ir romaus gimnazijos darbo trikdymą.

1930 m. rugpjūtį pasklido gandai, jog naujųjų mokslo metų išvakarėse Švietimo ministerija rengiasi mokyklose uždrausti visuomeninių organizacijų veiklą, t. y. mokyklose neliksia jokių moksleivių organizacijų – nei ateitininkų, nei jaunalietuvių. Šie gandai pasiekė ir Lietuvos Katalikų Bažnyčios hierarchus. Vilkaviškio vyskupas Mečislovas Reinys 1930 m. rugpjūčio 30 d. kreipėsi į arkivyskupą J. Skvirecką, siūlydamas paskubėti užbėgti įvykiams už akių – kol dar Švietimo ministerija neišleido atitinkamo įsakymo, perspėti Vyriausybę, jog ateitininkų organizacija yra KVC narys ir jos veikimo laisvę garantuoja konkordatas, todėl ateitininkų uždraudimas būtų ne kas kita kaip Lietuvos konkordato su Vatikanu laužymas⁸³. Netrukus arkivyskupas sulaukė ir moksleivių ateitininkų sąjungos pranešimo apie „besiartinančią nelaimę“ ir prašymo apginti moksleivių ateitininkų veikimo laisvę⁸⁴. Tačiau kai šie raštai pasiekė Kauno arkivyskupo kuriją, Švietimo ministerija jau buvo juos aplenkusi – 1930 m. rugpjūčio 30 d. švietimo ministras pasirašė aplinkraštinį „Mokinių organizacijų reikalą“, kuris skelbė, jog ministerija „giliai įsitikinusi, kad moksleivių kuopelės yra žalingos mokymui ir auklėjimui, ryžosi padaryti galą jų atgyventai tradicijai“. Mokyklose veikusių visuomeninių politinių organizacijų moksleivių kuopelės įvertintos kaip atgyvenusi, prieškarinio laikus siekianti tradicija. Teigta, jog šios organizacijos, kurių kuopelėms dažniausiai vadovauja pašaliniai, nieko bendra su mokykla neturintys, be to, su kuria nors politine partija susiję žmonės, kurie netinkamai kišasi į auklėjimą, griauna mokyklos ir mokytojų autoritetą, sukelia tarp mokinių žalingą įtampą ir tik gaišina mokymuisi skirtą laiką, todėl visų visuomeninių organizacijų veiklai mokyklose užveriamos durys. Išimtis padaryta tik skautų organizacijai, teigiant, jog ji „auklėja jaunimą taip, kaip mokyklos drausmė reikalauja,

⁸³ Vilkaviškio vyskupo M. Reinio 1930 08 30 raštas Kauno arkivyskupui metropolitui, LVIA, f. 1671, ap. 5, b. 31, l. 1.

⁸⁴ Moksleivių ateitininkų sąjungos 1930 09 04 raštas Kauno arkivyskupui metropolitui, LVIA, f. 1671, ap. 5, b. 31, l. 9–10.

ir skatina lygiai visus savo narius rūpestingai mokytis“. Tačiau itin svarbu buvo tai, jog tuo aplinkraščiu valstybė ryžtingai pareiškė sieksianti tapti vieninteliu jaunimo ugdytoju ir su niekuo jaunimo auklėjimo monopolium nesidalysianti: „Kas moko, tas turi ir auklėti. Mokymas ir auklėjimas privalo vieningos vadovybės. Tai yra valdžios pareiga ir teisė. Už jaunimo mokymą ir auklėjimą ji atsako prieš tėvus, prieš visuomenę ir prieš visą tautą“⁸⁵.

Formaliai žvelgiant niekas moksleivių organizacijų neuždarė – uždraudė tik jų veikimą mokyklose, tačiau faktiškai tai buvo tolygu organizacijų uždarymui. Taip naujųjų 1930 m. m. pradžios išvakarėse visos jaunimo organizacijos, išskyrus skautus (ir netrukus legalizuotus šaulius), atsidūrė už mokyklos sienų. Tad Kauno arkivyskupui nieko kito nebeliko kaip tik sėsti rašyti konfidencialaus rašto švietimo ministrui ir įrodinėti, jog ateitininkai „nėra politiškai visuomeninio, bet tik religinio ir kultūrinio pobūdžio organizacija“, priklausanti KVC. Švietimo ministrui pareiškta, jog dėl Katalikų akcijai priklausančios organizacijos uždarymo „Episkopatas čia negalės neižiūrėti trukdymo bei varžymo žymios dalies Katalikų akcijos, kuriai pilnai laisvė yra laiduota Konkordato“. Arkivyskupas dar pridūrė, kad jis, suprantama, negali kalbėti Apaštalų Sosto vardu, tačiau mano, jog ateitininkų veikimo varžymą lygiai taip pat įvertins ir Apaštalų Sostas⁸⁶. Matyt, J. Skvireckas vylėsi, jog, konfidencialiai vyriausybei pagrasinus Vatikano vardu, valdžia savo sprendimą, bent jau liečiantį ateitininkų padėtį mokykloje, įvardys kaip „biurokratinį nesusipratimą“ ir atšauks. Tačiau politinis režimas nė nemanė atšaukti savo sprendimo. Švietimo ministras K. Šakenis Kauno arkivyskupui metropolitui J. Skvireckui netrukus išsisukinėdamas atsakė, jog „ateitininkai Švietimo ministerijos neuždaromi ir uždarymo pavojus jiems negresia“, nes Švietimo ministerijos aplinkraštis uždraudžia tik vidurinėse, aukštesniosiose ir specialiosiose mokyklose visų moksleivių kuopelių, išskyrus skautus, veiklą, o religinis moksleivių auklėjimas nenukentės, nes mo-

⁸⁵ „Švietimo ministerijos 1930 m. rugpjūčio mėn. 30 d. aplinkraštis „Mokinių organizacijų reikalai“ vidurinių, aukštesniųjų bendrojo lavinimo ir specialiųjų mokyklų direktoriams“, *Švietimo darbas*, 1930, Nr. 9, p. 392–394.

⁸⁶ Kauno arkivyskupo metropolito 1930 09 05 raštas švietimo ministrui, LVIA, f. 1671, ap. 5, b. 31, l. 4.

kyklose išlieka kapeliono institutas⁸⁷. Formaliai žvelgiant, išties niekas moksleivių ateitininkų organizacijos nepanaikino, vis dėlto draudimas ateitininkams veikti mokykloje buvo tolygus moksleivių ateitininkų organizacijos likvidavimui.

Valdžios sprendimas uždrausti moksleivių organizacijas skaudžiausiai palietė ateitininkus. Regis, visuomenėje nebuvo abejojančių tuo, jog šio žingsnio valdžia griebėsi vien siekdama numarinti moksleivių ateitininkų organizaciją. J. Staugaitis teigė, jog šis politinio režimo žingsnis buvo nukreiptas išties ne prieš ateitininkus moksleivius, bet prieš ateitininkus studentus. Esą A. Smetonos režimas, žinodamas studentų ateitininkų galią (J. Staugaitis paminėjo, jog prie 1926 m. gruodžio 17 d. valstybės perversmo organizavimo bei įgyvendinimo daug prisidėjo studentai ateitininkai), matyt, pabijėjo, kad jie nesurengtų dar vieno valstybės perversmo – šįkart prieš jį, todėl ir nusprendė nukirsti ateitininkų judėjimo šaknis uždrausdamas moksleivių ateitininkų organizaciją⁸⁸. Galbūt politinis režimas ir pagalvojo apie tokią ateitininkų grėsmę, tačiau, mūsų manymu, likviduoti ateitininkų judėjimą pirmiausia siekė ne bijodamas politinio perversmo, bet norėdamas valstybės rankose sukcentruoti jaunimo ir nacionalinės inteligentijos ugdymą. Taigi politinis režimas niekada nepamiršo, jog ateitininkai yra krikščioniškųjų politinių partijų potencialas.

KOVA DĖL VEIKIMO LAISVĖS. Ateitininkai taip lengvai pasiduoti neketino. Jau rugsėjo 6 d. Ateitininkų federacija išplatino kreipimąsi į visas katalikiškąsias organizacijas, ragindama „kelti griežtą protestą prieš tokį antitautinį, neteisingą, neteisėtą ir nepedagogišką Švietimo ministerijos žygį“⁸⁹. Ateitininkai po aplinkraščio paskelbimo dar mėgino įrodyti valdžiai, jog moksleivių organizacijos tik lavina besimokančiųjų savarankiškumą ir taip tik daugeliu atžvilgių papildė mokyklose teikiamą

⁸⁷ Švietimo ministro 1930 09 10 raštas Kauno arkivyskupui metropolitui, LVIA, f. 1671, ap. 5, b. 31, l. 16.

⁸⁸ J. Staugaitis, *Mano atsiminimai*, p. 315.

⁸⁹ Ateitininkų federacijos Vyriausios valdybos prezidento 1930 09 06 aplinkraštis, LCVA, f. 564, ap. 3, b. 4, l. 56.

lavinimą – esą „pati moderniausia pedagogika remia moksleivių kultūrines organizacijas“⁹⁰. Antanas Maceina, ateitininkų vardu atremdamas ateitininkams metamus kaltinimus politikavimu, įrodinėjo: „Mes nepolitikavome, nepolitikuojame ir nepolitikuosime. Mes nesidomime jokia *partine politika*. Bet mes esame žmonės, esame piliečiai, esame lietuviai! Mes turime pažinti svarbiausius žmonių sugyvenimo ir bendradarbiavimo dėsnius, turime pažinti šių dienų visuomenės santvarką ir savos tautos reikalus <...> mums svarbiau turėti kritiškų pažiūrų apie visuomenę, negu žinoti integralus ir koordinates. Taigi mes šitoj srityj turime lavintis *patys*, padedami vyresniųjų ir už mus daugiau žinančių. Šitas darbas yra ne *politinis*, bet *kultūrinis*“⁹¹. Gindami ateitininkų veikimo laisvę, krikdemų veikėjai, antrindami A. Maceinai, įrodinėjo, jog „visi kaltinimai dėl ateitininkų politikavimo yra pagrįsti grynu nesusipratimu. Jie yra kilę iš to, gana teisingo, konstatavimo, kad ateitininkai, sulaukę subrendimo amžiaus ir tapę pilnateisiais piliečiais, didelėje daugumoje papildė vadinamųjų katalikiškųjų arba krikščioniškųjų politinių grupių eiles“, tačiau „jokiu būdu neleistinas dalykas daryti išvada, kad ateitininkų organizacija yra krikščionių demokratų ar kurios kitos partijos filija, kad ji išauklėja žmones vienai kuriai partijai“⁹².

Aktyvioji katalikų visuomenės dalis ėmė bruzdėti. Katalikų Bažnyčios hierarchai, katalikiškų organizacijų ir krikdemų veikėjai 1930 m. rudenį manė, jog užteks Bažnyčiai savo autoriteto galia pagrūmoti valdžiai ir ši savo sprendimą nedelsdama atšauks. Iš pradžių net visuomeninių organizacijų veikimo mokykloje sustabdymą nenorėta priimti kaip jau įvykusį faktą, teigiant: „Dvasiškoji vyriausybė į ateitininkų uždarymą pažiūrėtų kaip į prieš Katalikų Bažnyčią Lietuvoje pradėtą žūtbutinę kovą. Čia taip lengvai negalės praeiti, kaip kieno manoma“⁹³. Po švietimo ministro aplinkraščio jaunimo organizacijų klausimu pasirodžiusiame „Ateities“ numeryje nuskambėjo kvietimas nepasiduoti

⁹⁰ J. Žvainys, „Gyvybė ar sustingimas?“, *Ateitis*, 1930, Nr. 8–9, p. 321–322.

⁹¹ A. Maceina, „Dabartiniai mūsų rūpesčiai“, *Ateitis*, 1930, Nr. 10, p. 449.

⁹² E. T., „Moksleivijos diferenciacija“, *Židinys*, 1930, Nr. 8–9, p. 172–173.

⁹³ P. Dogelis, „Netikėta naujiena. Ateitininkų uždarymo klausimu“, *Rytas*, 1930 09 02, p. 1.

pesimizmui, laikytis drausmingai ir į ateitį žvelgti optimistiškai: „Reikia manyti, kad mūsų aukštųjų ganytojų ir vadų pastangomis tas stambus nesusipratimas bus likviduotas“⁹⁴.

Švietimo ministerijos sprendimas uždrausti moksleivių ateitininkų veiklą paskatino Lietuvos Episkopatą 1930 m. rugsėjo 16–17 d. susirinkti į neeilinę vyskupų konferenciją ir apsvarstyti moksleivių ateitininkų organizacijos padėties klausimą. Vyskupų konferencija nusprendė, jog sprendimas uždrausti moksleivių ateitininkų veiklą yra neteisėtas ir prieštarauja konkordatui⁹⁵. Netrukus „Tiesos kelyje“ buvo paskelbtas šios Lietuvos vyskupų konferencijos komunikatas, kuriame buvo pareikšta, jog minėtasis švietimo ministro aplinkraštis yra neteisėtas, nes prieštarauja tiek Vidurinių ir aukštesniųjų mokyklų įstatymo, tiek Lietuvos konkordato su Vatikanu nuostatoms, o moksleivių ateitininkų organizacijos uždarymas „yra jokių būdu nepateisinamas“, nes ši organizacija „nėra politiškai visuomeninė, bet religinio, tautinio, kultūrinio pobūdžio organizacija, esanti vyskupų priežiūroje“. Be to, ši organizacija „yra naudinga tiek Katalikų Bažnyčiai, tiek valstybei“. Katalikų visuomenei nuraminti buvo pareikšta, jog Episkopatas jau „padarė jiems galimų žygių“, kad minėtasis aplinkraštis nepaliestų ateitininkų moksleivių organizacijos⁹⁶. Minėti „galimi žygiai“ – tai Lietuvos vyskupų kreipimasis raštu į ministrą pirmininką protestuojant prieš Švietimo ministerijos aplinkraštį, kuriame buvo pareikšta, jog šis ministerijos aplinkraštis „skaudžiai užgauna katalikų ir jų Bažnyčios teises“ bei ignoruoja Bažnyčios teises ir pareigą rūpintis moksleivių auklėjimu⁹⁷. Tačiau iš ministro pirmininko Episkopatas netrukus sulaukė tokio paties atsakymo, kokį arkivyskupas J. Skvireckas jau buvo gavęs iš švietimo ministro. Suprantama, toks atsakymas Episkopato netenkino.

⁹⁴ K. Bauba, „Tai ne kapas, tai tik pylimas“, *Ateitis*, 1930, Nr. 10, p. 387.

⁹⁵ Lietuvos vyskupų konferencijos, įvykusios 1930 09 16–17 Kaune, protokolai, LVIA, f. 1671, ap. 5, b. 31, l. 41.

⁹⁶ „Lietuvos vyskupų konferencijos, įvykusios Kaune 1930 m. rugsėjo mėn. 16, 17 d., komunikatas“, *Tiesos kelias*, 1930, Nr. 10, p. 173.

⁹⁷ Lietuvos vyskupų 1930 09 17 raštas ministrui pirmininkui, LVIA, f. 1671, ap. 5, b. 31, l. 47.

Į moksleivių ateitininkų veikimo laisvės gynimą įsitraukė visa socialiai aktyvi katalikų visuomenė. Pirmiausia moksleivius ateitininkus ginti stojo studentai ateitininkai. 1930 m. rugsėjo 27–28 d. Kaune įvyko Studentų ateitininkų sąjungos konferencija. Šios konferencijos metu, vieno dalyvio žodžiais tariant, „buvo jaučiamas rimtumas svarstant organizacijai keliamus gyvenimo klausimus, pasiryžimas vykdyti užsimotus darbus ir kovoti su kliūtimis, net tam tikras optimizmas dėl ateities darbų kloties bei sunkumų nugalėjimo“, o ypač „daug gyvumo ir įkarščio sukildavo, kada būdavo paliečiamas moksleivius ateitininkus sutikęs smūgis“. Apskritai ši ateitininkų studentų konferencija tapo veikiau katalikų visuomenės paramos ateitininkų judėjimui demonstracija. Konferencija sulaukė neregėto tokiems renginiams dėmesio – tokio iki tol sulaukdavo tik ateitininkų kongresai: konferencijos dalyvis savo apsilankymu pagerbė Nunciatūra ir dauguma Lietuvos vyskupų. Ateitininkų studentų konferencija virto katalikų visuomenės manifestacija, siuntusia valdžiai žinią, jog valdžios siekiui numarinti ateitininkų moksleivių judėjimą taip lengvai nebus pasiduota. Esą „net iš pažiūros šaltas, atsargus, bet toli matęs“ prof. P. Kuraitis kalbėjo „pakeltu tonu, skatindamas dirbti, nenusiminti, o reikiant ir pasiaukoti dėl idėjos dalyko“⁹⁸.

VDU studentai ateitininkai 1930 m. lapkričio 9 d. susirinkime priėmė du trumpus atsišaukimas į katalikų visuomenę; reikalauta grąžinti veikimo laisvę moksleiviams katalikams. Šiuos atsišaukimas pasirašė VDU studentų ateitininkų komitetas: kun. J. Šalčius, K. Mockus ir S. Griškevičius. Vėliau buvo parengtas platesnis atsišaukimas „Katalikiškoji visuomenė“, raginantis rašyti valdžiai peticijas prašant atšaukti švietimo ministro aplinkraščių. „Duokite laisvę katalikams moksleiviams, duokite laisvą katalikams veikimą savoj, jų pačių išvaduotoj Tėvynėj“. Platindami šį atsišaukimą studentai ateitininkai paskutinį 1930 m. lapkričio sekmadienį išvyko į visus didesnius Lietuvos miestelius. Vienur šis atsišaukimas buvo tiesiog paskleistas gyventojams, kitur improvizuoto mitingo metu buvo net viešai perskaitytas. Dėl šio atsišaukimo platinimo

⁹⁸ K. T., „Studentų ateitininkų sąjungos konferencija“, *Židinys*, 1930, Nr. 10, p. 293–294.

būta nemažai sulaikytų ir tardytų, o vėliau buvo sudaryta bendra byla ir Kariuomenės teismo suole atsidūrė 8 studentai ir 4 kunigai⁹⁹.

Katalikų Bažnyčia politiniam režimui leido suprasti, jog ji gali pasinaudoti savo moralinio autoriteto galia ir mobilizuoti visus Lietuvos katalikus ateitininkų teisėms apginti. Politinis režimas tai suprato kaip grasinimą, jog prieš Vyriausybę gali prasidėti net masinės visuomenės nepaklusnumo akcijos, juo labiau kad iš bažnyčių sakyklų jau prasidėjo valdžios kritika. Vyriausybė ėmė rengtis užbėgti už akių galimiems neramumams, į kuriuos galėjo peraugti prasidėjusi agitacija prieš Vyriausybę, varžančią katalikiškųjų organizacijų veiklą. Apskričių valdžia buvo įpareigota atidžiai sekti padėtį ir siekti, kad kiekvienas „viešas Vyriausybės įžeidinėjimo, iškraipytų ir pramanytų žinių, liečiančių Vyriausybės veiklą, skleidimo faktas“ būtų pastebėtas ir atlikta kvota: jei nusikalstama veika bus įtartas pasaulietis, nurodyta kvotai duoti įprastą įstatymų numatytą eiga, o nusikalstama veika įtariamų dvasininkų kvotų dokumentus nurodyta pristatyti Vidaus reikalų ministerijai. Kartu pareikalauta, kad policijos valdininkai atidžiau sektų organizacijų susirinkimus, sektų slaptą moksleivių „srovinių organizacijų“ veiklą, o surinktas žinias nedelsiant praneštų Švietimo ministerijai¹⁰⁰. Taip politinis režimas rengėsi atremti jai mėginamą mesti iššūkį, tačiau veltis į atvirą konfliktą su Katalikų Bažnyčia politinis režimas nenorėjo ir nedrįso.

1930 m. spalio 11 d. Lietuvos Episkopatas paskelbė ganytojišką laišką tikintiesiems, kuriame buvo pabrėžta, jog Katalikų Bažnyčia turi ne mažiau teisių už valstybę ugdymo erdvėje ir šiame ugdyme jaunimo organizacijos atlieka svarbų vaidmenį. Tuo tarpu draudimas mokyklose veikti moksleivių ateitininkų organizacijai yra ir Bažnyčios teisių varžymas, ir Lietuvos konkordato su Apaštalu Sostu laužymas. Ateitininkų veikimo laisvė ginta primenant, jog ateitininkai yra Katalikų veikimo centro narys, o šio centro veikimo laisvę gina konkordatas. Episkopatas pareiškė: „Mes, katalikai, prieš tokius darbus turime kelti savo balsą,

⁹⁹ J. Girnius, *Raštai*, t. 4, Vilnius, 2001, p. 507–508.

¹⁰⁰ VRM Piliečių apsaugos departamento 1930 10 06 raštas apskričių viršinin-kams, LCVA, f. 394, ap. 3, b. 161, l. 1–2.

kol bus katalikams moksleiviams ateitininkams sugrąžinta jų draugijos laisvė¹⁰¹.

Vyriausybė nuogaštavo, jog šio ganytojiško laiško skaitymas visose Lietuvos bažnyčiose artimiausią sekmadienį pamaldų metu, palydėtas kunigų pamokslų, nukreiptų prieš valdžią, gali virsti masine antivyriausybine tikinčiųjų kampanija. Nedrįsdama gilinti konflikto su Katalikų Bažnyčia, Vyriausybė iš pradžių pasirinko akylaus stebėtojo poziciją – apskričių viršininkams buvo įsakyta pasirinkti, jog sekmadieninio pamokslų turinį fiksuotų policijos valdininkai, o jei pamoksle nuskambėtų antivyriausybinių pareiškimų, apie tai skubiai pranešti ir laukti nurodymo atlikti kvotą¹⁰².

Piliečių apsaugos departamento duomenimis, minėtas ganytojiškas laiškas 1930 m. lapkričio 1–16 d. buvo perskaitytas 458 (iš 516) bažnyčiose, o antivyriausybinių kunigų agitacija skaitant ganytojišką laišką palydėta 113 bažnyčių¹⁰³: Salako bažnyčios klebonas, perskaitęs vyskupų laišką, nuo savęs pridėjo, jog Lietuvoje vyskupai ir kunigai persekiojami taip pat kaip bolševikinėje Rusijoje¹⁰⁴, Tauragės klebonas pareiškė, jog ateitininkų veiklos mokyklose uždraudimas reiškia tą patį, kaip uždrausti katalikams melstis¹⁰⁵, o Telšių bažnyčios klebonas paragino tikinčiuosius nenurimti tol, kol valdžia neišstaisys savo klaidos, padarytos uždraudžiant ateitininkų veikimą mokyklose¹⁰⁶. Ganytojišką laišką palydėjusiuose priešiškuose valdžiai pamoksluose Vyriausybės sprendimas uždrausti moksleivių organizacijų veiklą įvertintas kaip neleistinas valdžios kiši-

¹⁰¹ „Kauno arkivyskupo ir Lietuvos vyskupų ganytojiškas laiškas“, 1930 10 11, *Tiesos kelias*, 1930, Nr. 11, p. 177–182.

¹⁰² VRM Piliečių apsaugos departamento 1930 10 30 telefonograma Nr. 625 apskričių viršininkams, LCVA, f. 394, ap. 3, b. 161, l. 3.

¹⁰³ Žinios apie Kauno arkivyskupo ir Lietuvos vyskupų išleisto ganytojiško laiško skaitymą, LCVA, f. 394, ap. 3, b. 161, l. 37.

¹⁰⁴ Zarasų apskrities viršininko 1930 11 24 raportas Piliečių apsaugos departamento direktoriui, LCVA, f. 394, ap. 4, b. 225, l. 186.

¹⁰⁵ Tauragės apskrities viršininko 1930 11 04 raportas Piliečių apsaugos departamento direktoriui, LCVA, f. 394, ap. 4, b. 225, l. 39.

¹⁰⁶ Telšių apskrities viršininko 1930 11 04 raportas Piliečių apsaugos departamento direktoriui, LCVA, f. 394, ap. 4, b. 225, l. 54.

masis į Bažnyčios reikalus ir tikinčiųjų teisių varžymas. Tikintieji raginti nenusileisti. Pasigirdo patarimų tikintiesiems „klausyti Dievo įsakymo, o ne valdžios“, o kai kur net raginimų surengti pilietinio nepaklusnumo akcijas, tačiau versti valdžios niekas neragino. Apibendrinant valdžiai nemalonus kunigų pamokslus, palydėjusius ganytojišką laišką, galima pasakyti, jog raginta, kanauninko Sarapo žodžiais tariant, kovoti „leistinomis priemonėmis evoliucijos keliu“¹⁰⁷.

Netylėjo ir Bažnyčios hierarchai. Jie iš sakyklų tikintiesiems priminė, jog katalikų vaikai turi būti mokomi katalikų mokyklose, o moksleivių ateitininkų organizacijos panaikinimas įvertintinas kaip neteisėtas valdžios aktas ir kėsiniškasis į religinį jaunuomenės auklėjimą¹⁰⁸. Vyskupas M. Reinys ragino „kelti balsą prieš dabartinę Lietuvos neteisėtą Vyriausybę“, kuri neteisėtai pasielgė su moksleivių ateitininkų organizacija, uždrausdama jos veiklą mokyklose¹⁰⁹. Katalikų organizacijų veiklos varžymą vyskupas J. Kukta pavadino tautininkų siekiu visuomenės akyse sugriauti vyskupų ir kunigų autoritetą, o „dvasiškius ir pasauliečius Katalikų centro veikėjus suvaryti į bažnyčią ir uždaryti tarp keturių jos sienų“¹¹⁰.

Atsakydamas į Episkopato ganytojišką laišką, politinio režimo atrama esančios Lietuvių tautininkų sąjungos sekretoriatas parengė ir išplatino atsišaukimą „Ko jie nori?“ Šiame atsišaukime Katalikų veikimo centras, kurio narys buvo ir Ateitininkų federacija, apkaltintas politikavimu: „Veik visi krikščionių demokratų lyderiai, įsitikinę, kad per krikščionių demokratų partiją valdžion greit nesugrįši, suėjo į Katalikų veikimo centrą ir ten ėmė politikuoti. Čia, po religine skraiste pasislėpus, jie norėjo pelnyti mūsų tikinčios visuomenės užuojautos <...> Katalikų veikimo centras šiandien virto politine organizacija, siekiančia prarastos

¹⁰⁷ Kunigų pamokslų, lydėjusių ganytojiško laiško skaitymą bažnyčiose 1930 11 01–16, santraukos, LCVA, f. 394, ap. 4, b. 226, l. 192–226.

¹⁰⁸ Kunigų pamokslų, pasakytų įvairiose bažnyčiose 1930 11 23, santraukos, LCVA, f. 394, ap. 3, b. 226, l. 180.

¹⁰⁹ Piliečių apsaugos departamento direktoriaus 1931 03 30 raštas užsienio reikalų ministrui, LCVA, f. 394, ap. 3, b. 205, l. 298.

¹¹⁰ Trakų apskrities viršininko 1931 02 16 raportas Piliečių apsaugos departamento direktoriui, LCVA, f. 394, ap. 3, b. 178, l. 181.

valdžios“. Po šio kaltinimo iškeltas retorinis klausimas: ar gali moksleiviai priklausyti politine organizacija tapusiam Katalikų veikimo centrui? O į Episkopato rėmimąsi konkordatu, ginant ateitininkų veikimo laisvę, buvo atkiršta, jog „ne dvasiškių reikalas konkordatą (sutartį) aiškinti“ – tai gali daryti tik pasirašiusios šalys – Lietuvos Vyriausybė arba Vatikanas¹¹¹. Reiktų pridurti, jog tokie tautininkų pareiškimai buvo ne propagandinės kovos vaisius – politinis režimas, žvelgdamas į KVC, jame pirmiausia matė susibūrusius buvusius krikdemų veikėjus ir tai savaime kėlė įtarumą, jog KVC gali virsti krikdemų filialu, o visi nariai, taigi ir moksleiviai ateitininkai, bus įtraukti į politinę kovą¹¹².

Iš esmės 1930 m. rudenį užvirė tikras propagandinis karas tarp Vyriausybės ir Katalikų Bažnyčios. Politinis režimas, naudodamasis savo rankose esančiu biurokratiniu aparatu ir kitais administraciniais ištekliais, organizavo visuomenės paramos balsus Vyriausybės politikai, o Katalikų Bažnyčią kaltino politikavimu. Tuo tarpu dvasininkija ėmė organizuoti tikinčiųjų peticijas Vyriausybei ir prezidentui, reikalaujama atšaukti katalikiškųjų organizacijų veiklos varžymus, o pamokslų metu piešė niūrų tikinčiųjų persekiojimo Lietuvoje paveikslą, nevengdama gerokai sutirštinti spalvų – pavyzdžiui, teigdama, jog „Kristaus mokslo sekėjais – katalikais pilnai pripildyti visi kalėjimai ir Varnių koncentracijos stovykla“¹¹³, jog „mokyklose mokytojai daugiausia yra bedieviai, blogai auklėja mokinius, plėšo nuo mokinių krūtinių kryželius“¹¹⁴. Buvo gąsdinama, jog „Vyriausybė norinti padaryti katalikus masonais“¹¹⁵ ir „artinasi laikas, kada visi katalikų kunigai ir vyskupai bus kišami į kalėjimus“¹¹⁶.

¹¹¹ Ko jie nori? [Lietuvių tautininkų sąjungos sekretoriato atsišaukimas], Kaunas, b. m., LCVA, f. 923, ap. 1, b. 653, l. 141–142.

¹¹² „Valstybės santykiai su Bažnyčia“, *Lietuvos aidas*, 1930 10 31, p. 1–2.

¹¹³ VRM Kriminalinės policijos valdybos kun. Ruokio kvotos byla. 1931–1932 m., LCVA, f. 378, ap. 3, b. 46, l. 10.

¹¹⁴ VRM Kriminalinės policijos valdybos kun. Kazio Rankelės kvotos byla. 1931–1932 m., LCVA, f. 378, ap. 3, b. 80, l. 2.

¹¹⁵ VRM Kriminalinės policijos valdybos kun. Prano Kazlausko kvotos byla. 1931–1932 m., LCVA, f. 378, ap. 3, b. 60, l. 2.

¹¹⁶ VRM Kriminalinės policijos valdybos kun. Stasio Švėgždos kvotos byla. 1931–1932 m., LCVA, f. 378, ap. 3, b. 75, l. 2.

Tikintieji raginami nepasiduoti „masonų valdžios“ spaudimui ir, jei nenori sulaukti, kai „policininkai trauks kunigą iš sakyklos ir nuo alto-riaus mišias laikant“, privalo kovoti¹¹⁷. Iš karštesnių pamokslininkų lūpų išsprūdo raginimas „kovoti prieš Vyriausybę net iki kraujo praliejimo“¹¹⁸. Agitacijai naudotas ir kalėdojimo metas. Ukmergės apskrities viršininkas Piliečių apsaugos departamento direktoriui 1930 m. gruodį, skųsdamasis Balninkų parapijos vikaro Ruokio aktyvumu, rašė: „Priėjo tiek, kad kun. Ruokį turi sekoti policininkas ir skirstyti jo susirinkimus“¹¹⁹.

Tačiau užversti valdžios masinėmis tikinčiųjų peticijomis nepavyko – kaimo žmogus nenorėjo įsitraukti į valdžios ir Katalikų Bažnyčios konfliktą ir net stodamas pastarosios pusėje neskubėjo pasirašinėti peticijų. Neskubėjo eiti ir į klebonų organizuojamus agitacinius susirinkimus, svarstydamas panašiai kaip vienas pilietis iš Vilkijos: „Kuriam tikslui aš eisiu į susirinkimą! Kad pasiklausyti atvykusio kunigėlio ar studento agitacinės kalbos? Kad vėliau reiktų bereikalingai laikas gaištuoti, vaikščioti į policiją ir t.t.“¹²⁰ Vals tiečiai linko geriau sugadinti santykius su klebonu nei su valdžia – nesantaika su pastarąja, jų akimis, buvo tiesiog „didesnis blogis“. Kai kur iš visuomenės net pasigirdo balsų, raginančių valdžios atstovus sudrausti kunigus dėl tikinčiųjų kiršinimo prieš Vyriausybę ir nusistebėjimo, kodėl ji į šią agitaciją žiūrinti pro pirštus. Išties Piliečių apsaugos departamentas pro pirštus nežiūrėjo – nuo 1930 m. lapkričio iki 1931 m. kovo mėn. šio departamento nurodymu kunigams dėl jų agitacijos bažnyčiose ir įvairiuose susirinkimuose buvo iškelta apie 80 bylų¹²¹.

¹¹⁷ Kvotos valdininko 1930 12 27 raportas Kriminalinės policijos III rajono viršininkui, LCVA, f. 378, ap. 3, b. 93, l. 1.

¹¹⁸ Kėdainių apskrities viršininko 1931 01 12 raštas Piliečių apsaugos departamento direktoriui, LCVA, f. 378, ap. 3, b. 110, l. 2.

¹¹⁹ Ukmergės apskrities viršininko 1930 12 11 raportas Piliečių apsaugos departamento direktoriui, LCVA, f. 394, ap. 4, b. 225, l. 75.

¹²⁰ Vilkijos policijos punkto 1931 m. sausio mėn. politinių partijų veikimo apžvalgos santrauka Kriminalinės policijos VI rajono viršininkui, LCVA, f. 378, ap. 3, b. 564, l. 132.

¹²¹ *Piliečių apsaugos departamento žinios*, 1931 03 14, Nr. 2; LCVA, f. 378, ap. 3, b. 562, l. 1.

Uždraudęs moksleivių ateitininkų veiklą, politinis režimas į visų organizacijų veiklą ėmė žvelgti įtariau, tačiau į katalikiškų – pirmiausia; jei tik kildavo bent menkiausias įtarimas dėl šių organizacijų politinio lojalumo, jos negaudavo leidimų šaukti susirinkimus. Tuo tarpu su valdžios leidimu vykstančiuose organizacijų susirinkimuose sėdėjo policininkai, akylai sekdami iš anksto suderinto susirinkimo programą bei dalyvių kalbas; jie galėjo bet kuriuo momentu susirinkimą nutraukti, jei išgirdavo, kad susirinkimo organizatoriai bando nutolti nuo suderintos programos ar kalba tai, kas jiems pasirodė esant „priešvalstybiška“.

Paaštrėjusį valdžios „dėmesingumą“ pajuto ir kita masinė katalikiškoji jaunimo organizacija – pavasarininkai (taip vadinti Lietuvos katalikų jaunimo sąjungos „Pavasaris“ nariai). Tačiau šios organizacijos, vienijančios iš esmės kaimo katalikų jaunimą, politinis režimas beatodairiškai nesiekė numarinti, veikiau buvo jos veikimui abejingas. Justinas Staugaitis tokį valdžios pakantumą pavasarininkams aiškino tuo, jog šie „taip giliai Lietuvoje buvo įleidę šaknis, kad vienu ministerio plunksnos brūkšniu jų nepanaikinsi“, be to, esą politinį režimą varžė konkordatas, garantavęs katalikiškosioms organizacijoms veikimo laisvę, todėl šis nusprendęs pavasarininkus ne uždrausti, bet įveikti su konkuruojančių provyriausybinių jaunimo organizacijų – jaunalietuvių ir Jaunųjų ūkininkų ratelių pagalba¹²². Išties politinis režimas tokia taktika naudojosi, tačiau pavasarininkai, vienijantys dievobaimingą kaimo jaunimą, tikrai nebuvo ta organizacija, prieš kurią ši taktika buvo naudojama pirmiausia. Manome, jog politiniam režimui tiesiog atrodė neverta didesniu „dėmesiu“ pamaloninti menko intelektualinio potencialo jaunimo organizaciją, kurios nariai nepasižymėjo nei ypatingu socialiniu veiklumu, nei didesnėmis visuomeninio veikimo ambicijomis (lyginant su ateitininkais). Tiesa, ši organizacija darė įspūdį narių skaičiumi, tačiau šie nariai, regis, dažnai patys gerai nesuprato, kokia jų misija ir ką jie turi veikti, – to ateitininkams prikišti nebuvo galima.

Katalikų visuomenė nestokojo savų spaudos organų, tačiau galimybė juose prabilti apie katalikiškųjų organizacijų varžymą ir ginti šių organizacijų teises buvo menka, – cenzūra negailestingai braukė visa, kas jai

¹²² J. Staugaitis, *Mano atsiminimai*, p. 316.

atrodė esant nukreipta prieš valdžią. Dėl šios priežasties susibūrė slaptas ateitininkų studentų būrelis, pasivadinęs Katalikų akcijos komitetu, pasiryžęs slapta leisti ir platinti informacinius biuletenius apie tai, ką cenzūra uždrausdavo spausdinti katalikų spaudoje. Šiuos biuletenius, kuriuose užteko vietos ir aštriems pamfletams, nukreiptiems prieš pirmuosius valstybės asmenis, minėtasis komitetas pasirašinėjo inicialais „K.A.K.“, todėl jo narius imta vadinti „kakininkais“. Studentų ateitininkų iniciatyvą įžengti į slaptosios politinės veiklos erdvę katalikų visuomenės veikėjai sutiko skirtingai. Pranas Dovydaitis tokiam veikimui pritarė, o Stasiui Šalkauskiui tai labai nepatiko – ne kartą, Juozo Ereto teigimu, jis įrodinėjęs P. Dovydaičiui, jog katalikams nederėtų imtis slaptosios veiklos¹²³ ir negailestingai smerkė tokius kovos metodus įrodinėdamas: „Reik pagaliau suprasti, kad tos kovos priemonės, kurių griebėsi K.A.K. „riteriai“, netinka ne tik katalikiškajai akcijai, bet ir grynai politiniam veikimui. Paskvilių ir pamfletų metodai ne tiek yra kenksmingi tiems, prieš ką jie yra atkreipti, kiek kompromituoja tuos, kas juos pavartoja savo kovoje. Šituo atžvilgiu kakininkų akcija yra didžiausias nusižengimas prieš pačią katalikiškąją akciją, kurios vardan ji yra varoma. Iš kakininkų Katalikų Bažnyčiai tiek yra naudos, kiek iš fokstrotininkų arba degutininkų“¹²⁴.

Visos Katalikų Bažnyčios ir katalikų visuomenės pastangos priversti valdžią atšaukti savo sprendimą ateitininkų atžvilgiu buvo bevaisės, tačiau ir valdžios lūkesčiai numarinti ateitininkų moksleivių organizaciją tyliai, savame kieme, neišsipildė. Episkopatas šį klausimą internacionalizavo, paversdamas jį Lietuvos ir Vatikano santykių klausimu, o tiksliau, klausimu dėl konkordato vykdymo. Tuo metu polemika dėl konkordato vykdymo jau buvo prasidėjusi – jau anksčiau kai kuriuos politinio režimo žingsnius švietimo srityje (universiteto Teologijos-filosofijos fakulteto reformą, kelių privačių katalikiškų gimnazijų suvalstybinimą) Episkopatas įvertino kaip konkordate numatytų įsipareigojimų laužymą. Tad Švietimo ministerijos sprendimas dėl moksleivių ateitininkų

¹²³ J. Girnius, *Raštai*, t. 4, p. 512.

¹²⁴ S. Šalkauskis, „Vykdomojo ateitininkų vajaus reikalu“, *Ateitis*, 1932, Nr. 6, p. 298.

buvo tik paskutinis lašas, perpildęs Lietuvos Episkopato kantrybės taurę. Ypatingų pastangų ateitininkų klausimą paversti Lietuvos ir Vatikano santykių klausimu Episkopatui imtis nereikėjo, nes Lietuvos ir Vatikano santykiai jau nuo 1929 m. pabaigos buvo paženklinoti krizės. Be to, Vatikano nuncijus Riccardo Bartoloni taip pat nebuvo pasyvus politinio režimo ir Episkopato konflikto stebėtojas. Nuncijus ir iki tol, nepaisydamas savo diplomatinio statuso, nevengė dalyvauti įvairiuose katalikų organizacijų renginiuose net iš anksto žinodamas, jog renginys gali įgyti antivyriausybinių pobūdį ir atvirai stojo Lietuvos Episkopato pusėn. 1930 m. rugsėjo 17 d. Lietuvos Vyriausybei jis įteikė notą, kurioje ultimatyviai buvo pareikšta: jei Švietimo ministerija neatšauksianti savo aplinkraščio dėl moksleivių organizacijų veiklos mokyklose, tai Vatikanas šį Švietimo ministerijos žingsnį įvertins kaip Konkordato XXV straipsnio laužymą¹²⁵. Vatikano atstovas R. Bartoloni jautė pareigą visapusiškai remti Lietuvos Episkopato poziciją ir Vatikane. Tai netrukus pajuto Lietuvos atstovas Vatikane J. Šaulys. Jis apkaltino R. Bartoloni nesugebėjus konflikto metu išsaugoti neutralumo ir didinant įtampą¹²⁶. Tačiau Lietuvos valdžios laikysena taip pat nebuvo santūri – atsakydamas į žurnalisto klausimą, ar Vyriausybės veiksmai katalikų jaunimo organizacijų atžvilgiu nesukomplicuos santykių su Šventuoju Sostu, Lietuvos užsienio reikalų ministras D. Zaunius ironiškai pasakė: „Kadangi Vatikanas neturi armijos, jokių komplikacijų būti negali“. Rugsėjo 23 d. R. Bartoloni įteikė protesto notą dėl šio pareiškimo. Tuo metu padėtis R. Bartoloni jau atrodė tokia komplikuota, jog jis neatmetė net diplomatinį santykių tarp Vatikano ir Lietuvos nutraukimo galimybės¹²⁷.

Katalikų visuomenės nepasitenkinimui neslopstant, net stiprėjant, o Lietuvos Episkopatui vis ryžtingiau ginant savo pozicijas, Lietuvos valdžia nejuokais sunerimo. Ji nuogaštavo, jog netikėtai kilęs platus katalikų visuomenės nepasitenkinimas ir net mėginimas priešintis nesulauktų

¹²⁵ Vatikano 1930 09 17 nota Lietuvos Vyriausybei, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1064, l. 143.

¹²⁶ Lietuvos atstovo Vatikane 1930 11 15 pranešimas Lietuvos URM, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1064, l. 75–76.

¹²⁷ V. Žalys, *Lietuvos diplomatijos istorija (1925–1940)*, t. 1, p. 558.

aktyvaus Vatikano palaikymo. Valdžia nuogaštavo, jog patyręs Vatikano palaikymą katalikų visuomenės pasipriešinimas valdžiai nesutramdomai įsisiūbuotų ir virstų rimtesniu dalyku nei peticijų Respublikos prezidentui rašymas. 1930 m. lapkričio 8 d. Lietuvos atstovas Vatikane sulaukė Lietuvos URM telegramos, įsakančios savo nuožiūra imtis prevencinių žingsnių, bandant užkirsti kelią, kad nei Lietuvos Katalikų veikimo centro akcijos, nei ryžtingesnė Episkopato pozicija nesulauktų Vatikano palaikymo¹²⁸. Lietuvos pasiuntinio Vatikane J. Šaulio mėginimai paveikti Vatikano poziciją naudos davė mažai. 1930 m. lapkričio 17 d. per audienciją pas popiežių iš jo lūpų išgirdo: „Nereikėję daryti konkordato, jei temanoma jį tik šiokiu tokiu būdu pildyti“¹²⁹. 1930 m. gruodžio viduryje Lietuvos atstovas Vatikane pranešime Lietuvos URM rašė: „Laukti iš Vatikano pusės kokių nusileidimų „Ateitininkų“ organizacijos klausimu nėra ko <...> Vatikanas bus kietas kaip uola ir nenusileis“. Ir pridūrė: esą Vatikanui ne taip svarbu, ar ateitininkų organizacija liks mokykloje, ar ji veiks už jos sienų, tačiau šis niekada nesutiks, jog ateitininkų organizacija, būdama integrali Katalikų akcijos dalis, liktų uždrausta kaip organizacija. Po audiencijos pas popiežių J. Šaulio nuomonė, jog kilęs krašte bruzdėjimas dėl ateitininkų „nėra, be abejo, be Vatikano mostelėjimo“, tik sustiprėjo. Pasiuntinys dar pridūrė, jog nėra jokios vilties Vatikaną įkalbėti, kad Lietuvos katalikų „pasipiktinimas“ būtų tuoj nutildytas¹³⁰.

Netrukus – 1930 m. gruodžio 20 d. Lietuvos valdžia sulaukė dar vienos Vatikano notos, kur moksleivių ateitininkų veiklos draudimas įvardytas kaip nusižengimas konkordato principams ir pareikšta viltis, jog Lietuvos Vyriausybė ras būdą patenkinti teisėtus Episkopato reikalavimus dėl Katalikų akcijos ir moksleivių: leis ateitininkams veikti kaip anksčiau ar bent jau leis moksleiviams organizuoti Katalikų akcijoje už

¹²⁸ Lietuvos užsienio reikalų ministro 1930 11 08 telegrama Lietuvos pasiuntiniui Vatikane, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1064, l. 82.

¹²⁹ Lietuvos atstovo Vatikane 1930 11 17 pranešimas Lietuvos URM, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1064, l. 73.

¹³⁰ Lietuvos atstovo Vatikane 1930 12 12 pranešimas Lietuvos URM, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1064, l. 7–9.

mokyklos sienų¹³¹. Savo ruožtu Lietuvos valdžia įrodinėjo, jog Švietimo ministerijos aplinkraštis neprieštarauja konkordato nuostatoms. Tuo tarpu nuncijus R. Bartoloni, vykstant aštriai polemikai tarp Vyriausybės ir Bažnyčios, ir toliau nevengė veiksmų, nesuderinamų su jo, kaip diplomato, padėtimi. Dalyvaudamas protesto mitinge, kurį suorganizavo Bažnyčia prieš Vyriausybę, jis tarsi demonstravo, jog Vatikanas apribuoja Lietuvos dvasininkijos antivyriausybines veiklas. Lietuvos valdžia tokios nuncijaus laikysenos toleruoti neketino¹³². Toks nuncijaus elgesys ir atitinkama Vatikano laikysena (toleravimas nediplomatines nuncijaus laikysenos ir dvasininkų politikavimo bei Vatikano notų tonas) Lietuvos diplomatams tuo metu piršo, kaip regėjosi, vienintelę išvadą: nuncijaus įtikintas Vatikanas „pasiryžo padėti, kad ir netiesioginiu būdu krikščioniškai mūsų opozicijai grįžti į valdžią“¹³³. Iš esmės nuncijaus dėka Lietuvos valdžia susidarė nuomonė, jog Vatikanui rūpi ne tikinčiųjų, bet krikdemų problemos. Lietuvos ir Vatikano diplomatinė dvikova baigėsi tuo, kad nuncijus R. Bartoloni 1931 m. birželio 5 d. buvo paskelbtas *persona non grata* ir išprašytas iš Lietuvos. Vatikanas ir Lietuva atsidūrė ties diplomatinių santykių ir konkordato nutraukimo slenkščiu, tačiau peržengti slenkstį nesiryžo nė viena šalis. V. Žalio nuomone, šią Lietuvos ir Vatikano santykių krizę nulėmė keletas priežasčių: „Prie pirmųjų priskirtume vidaus partinę kovą Lietuvoje, kurioje krikdemai konkordatą naudojo kaip įrankį kovoje su tautininkų valdžia. Kita vertus, tenka pripažinti, kad lenkiškuoju pavyzdžiu sudarytas Lietuvos konkordatas su Vatikanu toli gražu nebuvo optimalus sprendimas Lietuvai. Skubėdama pasirašyti konkordatą su Vatikanu A. Voldemaro Vyriausybė ne visai suvokė prisiimamų įsipareigojimų apimtį. Tas skubėjimas tautininkų valdžiai vėliau brangiai kainavo, kadangi prisiimti įsipareigojimai buvo sunkiai suderinami su tuometinėmis Lietuvos realijomis“¹³⁴.

¹³¹ Vatikano 1930 12 20 nota Lietuvos Vyriausybei, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1064, l. 48.

¹³² V. Žalys, *Lietuvos diplomatijos istorija (1925–1940)*, t. 1, p. 559.

¹³³ Lietuvos pasiuntinio prie Šv. Sosto J. Šaulio 1931 03 28 pranešimas Lietuvos URM, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1096, l. 6.

¹³⁴ V. Žalys, *Lietuvos diplomatijos istorija (1925–1940)*, t. 1, p. 574.

Tik spėjus nepageidaujamu paskelbtam nuncijui išvykti iš Lietuvos, Respublikos prezidentas A. Smetona, apsilankęs vykusiame Dr. Basanavičiaus mokytojų sąjungos suvažiavime pasakė kalbą, kurioje pabrėžė, jog valstybė savo įtaka švietimo erdvei su niekuo nesidalins, o reiškiančiai pretenzijas į švietimą Katalikų Bažnyčia buvo atsakyta: „Yra stipri srovė, kuri tvirtina, kad tik viena Bažnyčia tegalinti dorai auklėti jaunimą. Argi taip? ... Niekas Lietuvoje negina Bažnyčios bendradarbiavimo auklėjime. Tai rodo ir mūsų įstatymai. Bet niekur pasaulyje tauta nėra išsižadėjusi šios teisės Bažnyčia, neišsižadės ir lietuviai. Tai kam be reikalo irzti ir zirzti savybėje?“¹³⁵. Tai buvo tarsi politinio režimo deklaracija, skelbianti, jog savo politikos švietimo srityje ji nekeisianti ir savo nuostatos ateitininkų atžvilgiu nerevizuosianti.

Tik 1931 m. gale, į Kauną atvykus naujam popiežiaus pasiuntiniui Antonio Aratai, Lietuvos ir Vatikano santykiai pradėjo normalizuotis. Naujasis Vatikano pasiuntinys netrukus įteikė notą, siūlančią atnaujinti derybas dėl konkordato vykdymo. Prireikė dar devynių mėnesių, kad 1932 m. rugsėjį prasidėtų S. Lozoraičio ir A. Aratos dialogas, kurio metu bandyta parengti konkordatą aiškinantį dokumentą¹³⁶. Naujasis Vatikano atstovas, tik atvykęs į Lietuvą, valdžios atstovams pasižadėjo laikytis atokiai nuo šalies vidaus gyvenimo, neišskiriant nė viešo katalikiškų organizacijų gyvenimo. A. Arata išties, atvirksčiai nei jo pirmtakas, laikėsi atokiai nuo šalies vidaus politinio gyvenimo ir nesidavė įtraukiamas į politikuoti bandančių katalikiškų organizacijų akcijas. Tačiau toks A. Aratos „pasyvumas“ – taip tokią diplomato laikyseną vertino nemaža Lietuvos dvasininkų – netrukė jam reikalauti, kad Lietuva vykdytų konkordato įsipareigojimus. Naujojo popiežiaus pasiuntinio laikysena buvo diplomatiškai santūri, o diplomatiniai žingsniai nepalyginamai konstruktyvesni nei jo pirmtako. Suprasdamas, jog Lietuvos politinis režimas visų savo sprendimų, kurie laužo konkordato nuostatas, neatšauks, jis moksleivių ateitininkų klausimu pasiūlė kompromisą: Vatikano vardu pažadėjo panaudoti visą savo įtaką, kad KVC ir Episkopatas susilaikytų nuo valdžios

¹³⁵ Iš p. Respublikos prezidento kalbos, pasakytos birželio 7 d. D-ro Basanavičiaus mokytojų sąjungos suvažiavime, *Lietuvos aidas*, 1931 06 08, p. 1.

¹³⁶ V. Žalys, *Lietuvos diplomatijos istorija (1925–1940)*, t. 1, p. 576.

kritikos, o mainais paprašė valdžią netrukdyti Katalikų akcijos veikimo laisvės ir aukštesniųjų mokyklų moksleiviams leisti burtis į už mokyklos sienų esančius Katalikų akcijos būrelius¹³⁷. Nuo šio pasiūlymo prasidėjo abipusis judėjimas link derybų dėl konkordato taikymo.

Užbėgant į priekį reikia pridurti, jog diskusijos ir derybos dėl konkordato vykdymo užsitęsė iki pat Lietuvos nepriklausomybės praradimo, per tą laiką kelis kartus nutrūkusios ir vėl atnaujintos, tačiau vieningos nuomonės dėl konkordato aiškinimo tarp Lietuvos ir Vatikano taip ir nebuvo pasiekta. Derybų dėl konkordato aiškinimo neskubino nei Vatikanas, nei Lietuva. Tai lėmė, jog ketvirtajame dešimtmetyje pagrindiniu Vatikano diplomatų rūpesčiu tapo siekis konkordatais ir kitokiais tarpvalstybiniais susitarimais maksimaliai apginti Katalikų Bažnyčios teises demokratinės raidos kelio atsisakiusiose totalitarinėse valstybėse. Vatikanas manė, jog iškovojus daugiau veikimo laisvės įvairiems Katalikų Bažnyčios institutams totalitarinėse valstybėse, tarkime, nacistinėje Vokietijoje, bus gerokai lengviau derėtis dėl konkordato aiškinimo ir taikymo praktikos kitose šalyse, kur politinis režimas buvo nepalyginamai nuosaikesnis. Tai suprato ir politinis režimas Lietuvoje, kuris įdėmiai sekė Vatikano užsienio politiką – pirmiausia pastarosios žingsnius ir pasiekimus Italijoje ir Vokietijoje, kurios siekė maksimaliai aprėžti Bažnyčios viešo veikimo erdvę. Tuo metu Italijos fašistams jau buvo pavykę gerokai aprėžti Katalikų Bažnyčios viešo veikimo laisvę, tačiau taškas nebuvo padėtas. Tokia Italijos fašistų patirtis tautininkams atrodė sektinas pavyzdys, todėl iš šalies į šiuos procesus žvelgiantis ir taip pat minimalizuoti Katalikų Bažnyčios įtaką šalies vidaus gyvenime siekiantis Lietuvos politinis režimas neskubėjo derėtis dėl konkordato aiškinimo, vildamasis, jog Vatikano diplomatinės nesėkmės jam išeis į naudą. Taip Lietuvos ir Vatikano derybos įgijo keistą permanentinį pobūdį, o konkordato aiškinimo klausimas paradoksaliai buvo sprendžiamas Vakarų Europos politiniame kraštovaizdyje. Tokiame painiame rezginyje atsidūrė moksleivių ateitininkų veikimo laisvės klausimas ketvirtajame dešimtmetyje.

¹³⁷ Vatikano atstovo Lietuvoje A. Aratos 1932 04 21 raštas Lietuvos URM, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1194, l. 26–30.

SKAUTAI IR JAUNALIETUVIAI. Politinis režimas, siekdamas savo rankose monopoliuoti jaunimo ugdymą, veikė kur kas subtiliau, nei brutaliai iš ugdymo erdvės šalindamas tuos, kurie politiniam režimui neketino geruoju perleisti turėtąjį ugdymo barą. Ta pačia taktika vadovautasi ir jaunimo organizacijų, kurios jaunimo ugdymo srityje vaidino reikšmingą vaidmenį, atžvilgiu. Politinis režimas nesiryžo vienu mostu ateitininkus tiesiog pakeisti jaunalietais – atvirai provyriausybine jaunimo organizacija. Drastiškai spręsti jaunimo organizacijų klausimo politinis režimas nesiryžo dėl kelių priežasčių. Pirmiausia, nuosaikus autoritarinis politinio režimo pobūdis sąlygojo, jog valdžia rinkosi nuosaikesnes prievartos priemones, nei beatodairišką politinių konkurentų šalinimą, todėl nesiryžo vienu mostu uždrausti visų jai nepatinkančių jaunimo organizacijų ir vienintelę galimą jaunimo organizaciją palikti jaunalietais. Antra, politinis režimas savo drastiškais veiksmais nenorėjo išprovokuoti atviro konflikto su Katalikų Bažnyčia. Trečia, galima daryti prielaidą, jog politinio režimo švietimo politikos architektus tuo metu jau turėjo kankinti didelės abejonės, ar tarp gimnazistų populiarumo stokojuojantys jaunalietai pajėgs bent jau artimiausiu laiku prilygti savo įtaka ateitininkams. Visa tai skatino įvertinti visas galimas alternatyvas sprendžiant jaunimo organizacijų klausimą. Matyt, tuomet ir gimė sumanymas pasinaudoti skautų judėjimo potencialu, kuris, žvelgiant politinio režimo akimis, turėjo nemaža privalumų. Visų pirma šis judėjimas nebuvo politiškai angažuotas ar bent jau simpatizuojantis kuriai nors politinei jėgai. Be to, šis savo esme apolitinis ir tarptautinis judėjimas pabrėžė religijos ir tautiškumo vertybes, kurias skelbė ir nacionalizmo ideologiją išpažįstantis politinis režimas. Galiausiai skautų judėjimas buvo populiarus tarp jaunimo – netrūko skautų, kurie tuo pat metu priklausė ir ateitininkų organizacijai. Taigi dėl savo apolitiškumo, pabrėžiamų tautinių vertybių ir populiarumo skautų judėjimas ir atkreipė valdžios dėmesį; buvo nuspręsta jį pajungti savo įtakon. Tikėtina, jog valdžia pagalvojo ir apie tai, kad tarptautinis skautų judėjimo pobūdis ir jo populiarumas kitose katalikiškose šalyse užkirs kelią galimybei (ar bent jau minimalizuos) politiniam režimui mesti kaltinimus, jog šis proteguojantis ir visiems persantis katalikų jaunimui svetimą skautų judėjimą.

Kai politinis režimas ėmė rodyti pirmuosius palankumo ženklus skautams, netruko pasigirsti vieno kito katalikų dvasininko abejonės, ar skautai išties pati geriausia organizacija tikinčiam jaunimui. Tuomet Kauno tunto I skautų vyčių draugovė atskiru leidiniu išleido S. Šalkauskio referatą „Skautai ir pasaulėžiūra“; jį autorius skaitė prieš ketverius metus – 1926 m. balandį Lietuvos skautų brolijos kursuose Kaune. Manyta, jog šis referatas geriau kaip niekas kitas padės išsklaidyti abejonės, ar dera skautu tapti jaunuoliui katalikui. Katalikiškai visuomenei autoritetu esantis ir referato išleidimo metu ateitininkams vadovaujantis S. Šalkauskis, 1926 m. apžvelgdamas skautų pasaulėžiūrą, teigė, jog „skautizmo judėjimas geriausiai atsako ir jaunimo dvasiai, ir mūsų laikų reikalams“. Skautų judėjime jis įžvelgė to meto „galingą atgimimo pajėgą“, „kai labai žymios dabartinio gyvenimo aplinkybės stumia šią gyvenimą į išsigimimo takus“¹³⁸. Skautizmą jis itin palankiai vertino kaip gyvenamajam laikotarpiui gyvybiškai reikalingo asmenybės tipo ugdymo sistemą, ugdančią valingą, tvirtų krikščioniškos moralės principų jaunuolį, nuolat pasirengusį tarnauti visuomenės interesams. Preventyviai atsargus ir mažiausiems pavojams dorovei bei tikėjimui bandantis užbėgti už akių S. Šalkauskis nematė jokio prieštaravimo tarp skautų judėjimo ir Katalikų Bažnyčios skelbiamų vertybių. Skautų judėjimą jis laikė krikščioniškojo viduramžių riteriškumo „savotišku atgimimu, pritaikytu prie mūsų gyvenimo aplinkybių“. Negąsdino jo ir tai, jog katalikai atsидurs viename būryje su protestantais ir judėjais, o kitų abejonėms tarsi pasirūpino užbėgti už akių pareikšdamas: „Skautizmas yra krikščioniškosios kultūros padaras jau todėl, kad jis yra suplanuotas įsitikinusio krikščionies ir pagrįstas doriniu kodeksu, kuris nuosekliai, nors ir iš tolo veda prie evangeliškosios etikos“¹³⁹. Apie būtinumą katalikams skautų judėjime vienytis išskirtinai konfesiniu principu jis nė neužsiminė. Tiesa, S. Šalkauskis savo referate pabrėžė, jog skautų judėjimas negali pakeisti ateitininkų judėjimo, tačiau pastarajam gali patarnauti visų pirma kaip puiki jaunimo valios ir fizinio ugdymo sistema. Tačiau ši mintis tarsi paskendo pagiriamajame žodyje skautams virtusiame referate.

¹³⁸ S. Šalkauskis, *Skautai ir pasaulėžiūra*, Kaunas, 1930, p. 5.

¹³⁹ *Ibid.*, p. 22.

Uždrausdama moksleivių organizacijų veiklą mokyklose valdžia nepaliko tuštumos. Ateitininkų ir kitų organizacijų vietą mokykloje turėjo užimti Švietimo ministerijos žinioje atsidūrę skautai. Sunku pasakyti, kada valdžia galutinai apsisprendė savo įtakon perimti skautų judėjimą, tačiau sprendimą dėl skautų ir ateitininkų judėjimo ateities priėmė vienu metu – uždrausdama ateitininkų veikimą, tuo pat metu suteikė išimtinę teisę mokykloje veikti skautams. 1930 m. spalio 4 d. buvo paskelbtas Lietuvos skautų sąjungos įstatymas. Šis įstatymas Lietuvos skautų sąjungą paskelbė vienintele tikrąja skautus vienijančia draugija ir jos priežiūrą patikėjo Švietimo ministerijai. Jai buvo patikėta teisė reglamentuoti skautų organizacijos santvarką ir veikimą¹⁴⁰. Skautų šefu tapo Lietuvos Respublikos prezidentas A. Smetona. Valdžia teigė, esą patys „skautų vadai ir ėmė rūpintis, kad skautų globa pereitų į valstybės rankas ir būtų įstatymų užtikrinta“. Politinis režimas įrodinėjo, jog toks skautų suvalstybinimas – įprasta praktika daugelyje valstybių, o pasekti tokiu pavyzdžiu „būta ir daugiau rimtų priežasčių“ – esą atsirado, ypač tautinių mažumų mokyklose, tokių skautų, kurie su realia skautybės idėja neturi nieko bendra (teigta, jog lenkiškose mokyklose veikiantys skautai veikiau panašūs į lenkų harcerius). Valdžia teigė, jog skautų organizacija, rūpinimasi ja patikėdama Švietimo ministerijai, norinti užbėgti už akių įvairių jėgų (net politinių) bandymams šią organizaciją perimti savo įtakon¹⁴¹.

Lietuvos Episkopato požiūris į skautus iki 1930 m. rudens iš esmės buvo palankus. Iki tol ateitininkai skautų atžvilgiu buvo neutralūs. Maža to, netrūko moksleivių, kurie priklausė abiem – ateitininkų ir skautų organizacijoms. 1930 m. rudenį, kai naujų mokslo metų pradžią paženklino moksleivių ateitininkų veiklos uždraudimas, viskas pasikeitė – tuomet Katalikų Bažnyčios simpatijos skautams staiga atšalo. Katalikų Bažnyčia garsiai ištarė tai, į ką anksčiau žiūrėta pro pirštus – katalikiškas jaunimas gali priklausyti tik konfesiniu principu organizuotiems skautams. Reiktų pridurti, jog Katalikų Bažnyčia trečiojo dešimtmečio

¹⁴⁰ „Lietuvos skautų sąjungos įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1930 10 04.

¹⁴¹ K. Marius, „Lietuvos skautų organizacija apsaugota“, *Lietuvos aidas*, 1930 12 20, p. 4.

viduryje turėjo planą įkurti skautų katalikų organizaciją, tačiau jų taip ir neįgyvendino. Ateitininkų vadovybė 1930 m. lapkričio pradžioje patarė moksleiviams ateitininkams laikytis neutraliai skautų atžvilgiu tol, kol bus leista skautams organizuotis konfesiniu principu¹⁴². 1930 m. spalio „Ateities“ numeryje lyg perspėjimas pasirodė S. Šalkauskio prieš kelerius metus išsakyta mintis apie skautus: „Skautybė yra privaloma visiems ateitininkams, kaip mokykla, kuri paruošia ateitininkus geriausiu būdu vykdyti vieną svarbią dalį savo uždavinių <...> Skautai, kaip grynai praktinė drausmingo auklėjimosi organizacija, negali atstoti visos ateitininkų ideologijos ir visų jų siekiamų uždavinių“¹⁴³. Taip norėta ateitininkus perspėti, jog mokykloje palikti veikti skautai nieku gyvu neatstos ateitininkų judėjimo.

Išskirtinis valdžios palankumas skautams tuo pat metu varžant ateitininkų moksleivių veikimą paskatino Katalikų Bažnyčią atidžiau pažvelgti į skautų organizaciją. Tiesa, šįkart gerokai atidžiau, tarsi ieškant šios organizacijos ideologijoje ir veikimo principuose trūkumų ar spragų, kurie padėtų įrodyti, jog Katalikų Bažnyčia „negali mainyti ateitininkų į skautus“. Pirmiausia priminta, jog skautai savo esme yra „internacionalinė organizacija“, o ateitininkų organizacija yra „sena, pačių lietuvių patriotų įkurta ir turi gražią praeitį ir gražių tradicijų“, kovojusi su rusinimu ir kovojanti „su rusišku nihilizmu“ – taip įrodinėta, jog ateitininkai „daug tautiškesni už skautus“. Priminti sklandantys gandai apie tarptautinės skautų organizacijos vadovų ryšius su masonų judėjimu – skautų organizacija „nėra per daug ištikima organizacija“ Katalikų Bažnyčiai. Abejota, ar ši organizacija galinti tinkamai auklėti jaunimą pagal Katalikų Bažnyčios idealą¹⁴⁴. Skautų organizacijos klausimas netrukus atsidadūrė Episkopato akiratyje – vienintelės mokykloje likusios moksleivių organizacijos veiklos klausimas atsidadūrė Lietuvos bažnytinės provincijos vyskupų konferencijos, vykusios 1930 m. spa-

¹⁴² Moksleivių ateitininkų sąjungos centro valdybos 1930 11 07 aplinkraštis, LCVA, f. 564, ap. 3, b. 35, l. 57.

¹⁴³ K. Bauba, „Tai ne kapas, tai tik pylimas“, *Ateitis*, 1930, Nr. 10, p. 387.

¹⁴⁴ J. Gobis, „Moksleivių organizacijų klausimas“, *Židinys*, 1931, Nr. 8–9, p. 146–147.

lio 7–11 d., dienotvarkėje. Šioje konferencijoje Episkopatas nustatė sąlygas, kurias patenkinus katalikams moksleiviams būtų leidžiama dėtis į naują įstatymu patvirtintą skautų organizaciją¹⁴⁵. Šios sąlygos buvo išdėstytos netrukus švietimo ministrą pasiekusiame arkivyskupo J. Skvirecko rašte. Episkopatas pareikalavo, jog, nustatant skautų organizacijos vidaus tvarką, būtų sudarytos sąlygos skautams katalikams sudaryti atskirus konfesinius būrelius, turinčius vietos vyskupo skiriamus dvasios vadus, ir pabrėžta, jog nepriėmus šių sąlygų Episkopatas „negalės laikyti naujos skautų organizacijos tokia, į kurią katalikiškas jaunimas gali dėtis ir jausis priverstas įspėti apie tai tikinčiuosius“¹⁴⁶. Švietimo ministras po mėnesio Kauno arkivyskupui atsakė, jog pačiuose skautų auklėjimo sistemos pamatuose ryškiai pabrėžtas religinis ugdymas bei pats skautų auklėjimo darbas laiduojas religinę praktiką. Be to, Švietimo ministerija įpareigojusi mokyklų kapelionus suteikti skautams reikalingus dvasinius patarnavimus. Todėl į pageidavimą sudaryti atskirus konfesinius skautų katalikų junginius buvo atsakyta: „Skautų auklėjimo darbas remiasi ir gyvuoja išimtinai visišku savitarpio vieningumu ir pasitikėjimu savo vadovybe, kuri turi būti viena. Dėl to Lietuvos skautų sąjungoje negalėtų būti jokių atskirų grupių arba sufederuotų organizacinių vienetų, kurie valdymo atžvilgiu nebūtų skautų vadovybės žinioje“¹⁴⁷. Atsaku į tokią Švietimo ministerijos poziciją tapo Vilkaviškio vyskupijos kurijos 1930 m. gruodžio mėn. išleistas aplinkraštis mokytojų seminarijų, aukštesniųjų ir vidurinių mokyklų kapelionams, uždraudžiantis skautų organizacijose eiti dvasios vadų pareigas¹⁴⁸. Netrukus analogiški aplinkraščiai buvo išsiuntinti kitų vyskupijų vidurinių ir aukštesniųjų mokyklų kapelionams.

¹⁴⁵ Lietuvos vyskupų konferencijos, įvykusios 1930 10 07–11 Kaune, protokolai, LVIA, f. 1671, ap. 5, b. 30, l. 45.

¹⁴⁶ Kauno arkivyskupo metropolito 1930 10 22 raštas švietimo ministrui, LCVA, f. 566, ap. 1, b. 6, l. 68.

¹⁴⁷ Švietimo ministro 1930 11 22 raštas Kauno arkivyskupui metropolitui, LVIA, f. 1671, ap. 5, b. 30, l. 77.

¹⁴⁸ Vilkaviškio vyskupijos kurijos 1930 m. gruodžio mėn. aplinkraštis mokytojų seminarijų, aukštesniųjų ir vidurinių mokyklų kapelionams, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1094, l. 115.

Platindamas šį aplinkraščių iniciatyvą parodė ir KVC. Politinis režimas pareiškė nesuprantąs, „ko nori toji visuomenės dalis, kuri sujudo prieš skautus“ ir lyg tarp kita ko užsiminė, jog tokias KVC iniciatyvas turėtų įvertinti teisės saugininkai¹⁴⁹.

Švietimo ministerijos kategoriškas atsisakymas priimti konfesinių skautų idėją galutinai nulėmė Katalikų Bažnyčios poziciją skautų atžvilgiu. 1931 m. sausio 13 d. Moksleivių ateitininkų sąjungos Centro valdyba Lietuvos vyskupams pranešė: „Suvalstybinus skautus, beveik visi ateitininkai(-ės), turėdami galvoje Ekscelencijos arkivyskupo žygius ir švietimo ministerio atsakymą ir pareiškimus spaudai, iš skautų išstojo. Todėl dabar ateitininkams vienas tik tėra kelias grįžimo į skautus – konfesinių konfederuotų draugovių steigimas“¹⁵⁰. Tuo metu bažnyčiose pamokslų metu ėmė skambėti raginimas tikintiesiems savo vaikus leisti tik į vyskupų globojamas jaunimo organizacijas ir nieku gyvu neleisti vaikų į kitas jaunimo organizacijas, nes šie liksią laisvamaniais¹⁵¹. Kaišiadorių vyskupas 1931 m. gegužės 20 d. aplinkraščiu vyskupijos dvasininkams paaiškino, jog katalikiškomis jaunimo organizacijomis gali būti laikomos tik tos, kurios yra pačios Bažnyčios įsteigtos ar bent jos pripažintos, katalikiškų organizacijų nariai gali būti tik katalikai, o jų vadovybėje gali būti tik praktikuojantys katalikai, lojalūs bažnytinei vyresnybei bei klusnūs jos nurodymams organizaciniame gyvenime; Katalikų Bažnyčia nepalankiai žiūri į jaunimo organizacijas, kuriose buriasi įvairių tikybų žmonės, o joms vadovauja nesusipratę ir nepraktikuojantys katalikai¹⁵². Bandyta net sumažinti skautų gretas, jiems priklausančius moksleivius perviliojant į ateitininkų organizaciją – 1931 m. spalio 25 d. Panevėžio katedros požemyje vykusiame Panevėžio rajono ateitininkų susirinkime

¹⁴⁹ „P. švietimo ministeris moksleivių skautų reikalu“, *Lietuvos aidas*, 1930 12 27, p. 1.

¹⁵⁰ Moksleivių ateitininkų sąjungos Centro valdybos 1931 01 13 raštas Lietuvos vyskupams, LVIA, f. 1671, ap. 5, b. 34, l. 23.

¹⁵¹ Utenos apskrities III policijos nuovados viršininko pranešimas apie Daugailių bažnyčioje 1931 07 19 vyskupo Reinio pasakytą pamokslą, LCVA, f. 378, ap. 3, b. 263, l. 1.

¹⁵² Kaišiadorių vyskupo 1931 05 20 aplinkraštis vyskupijos dvasininkijai, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1094, l. 116–118.

vyskupas K. Paltarokas paragino ateitininkus naujus narius verbuoti ne tik neorganizuoto jaunimo, bet ir tuos, kurie priklauso skautų organizacijai¹⁵³.

Kai kurie dvasininkai net ėmėsi prieš skautus nukreiptos aktyvios agitacinės kampanijos, įtikinėdami, jog katalikų vaikams skautų organizacijai priklausyti nederėtų. Kai kam išsprūdo net palyginimas skautų su masonišku jaunimu¹⁵⁴. Esmingai pasikeitusį dvasininkijos požiūrį į skautus rodo emocingas Kernavės klebono Nikodemo Švogžlio pareiškimas 1932 m. pavasarį. Prisipažinęs entuziastingai dirbęs su skautais nuo 1927 iki 1930 m., nes „skautai tada buvo Bažnyčios žinioje ir vyskupų valdžioje“ (išties to niekada nebuvo), pareiškė: „Bet 1930 XI 1 d. tautininkų partijos valdžia skautus suvalstybino ir pagrobė iš vyskupo žinios – tada skautai pasidarė netikri ir neteisingi. Skautai dabar yra nekatalikiška organizacija. Taigi nuo 1930 XI 1 d. ir aš, kun. Nikodemus Švogžlys, daugiau skautų nepripažįstu, skautų nemyliu, skautams labai priešingas ir labai su jais kovoju. Šalin dabartinius tautininkų skautus!“¹⁵⁵ Dauguma dvasininkų, skirtingai nei kun. N. Švogžlys, skautų atžvilgiu netapo tokie atvirai priešiški, o laikėsi labai rezervuoti – vengė su jais (kaip skautais) turėti bet kokių reikalų, tačiau, suprantama, neužvėrė prieš juos kaip tikinčiuosius savo bažnyčios durų.

Toli gražu ne visos ateitininkų kuopos skubėjo įvykdyti reikalavimą, kad jų nariai pasitrauktų iš skautų gretų. Keblu būtų pateikti ir apibendrintą to meto skautų ir ateitininkų koegzistavimo paveikslą, nes įvairiose mokyklose jų tarpusavio santykiai klostėsi skirtingai – nuo atviros priešpriešos iki tylaus palankumo vieni kitiems. Tarkime, Šiaulių valstybinės mergaičių gimnazijos ateitininkės 1933 m. savo santykius su skautėmis įvardijo kaip „gana draugiškus“. Be to, keletas šios kuopos ateitininkų priklausė ir skautų organizaci-

¹⁵³ Kriminalinės policijos direktoriaus 1931 10 31 raštas švietimo ministrui, LCVA, f. 391, ap. 5, b. 494, l. 189–190.

¹⁵⁴ Utenos apskrities I policijos nuovados viršininko padėjėjo pranešimas apie Utenos bažnyčioje 1931 04 26 kun. Lomano pasakytą pamokslą, LCVA, f. 378, ap. 3, b. 270, l. 1.

¹⁵⁵ Kernavės klebono Nikodemo Švogžlio 1932 05 07 pareiškimas Kaišiadorių vidurinės mokyklos kapelionui Petriui Laskauskui, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1094, l. 21.

jai¹⁵⁶. Tuo pat metu Panevėžio ateitininkės skundėsi, jog „iš skaučių pusės pasireiškia panieka su ironija“¹⁵⁷. Suprantama, idiliški santykiai tarp skautų ir ateitininkų nuo 1930 m. rudens pasidarė retesni nei anksčiau. Trintį tarp šių organizacijų skatino nelygios veikimo sąlygos – valdžios ir mokyklų vadovų remiami skautai veikė laisvai, o ateitininkai kaip įmanydami turėjo savo veiklą slėpti; vieniems leista, tarkime, Motinos dieną paminėti viešai, o kiti tai galėjo daryti tik slapčia. Apie Motinos dienos minėjimą Rokiškyje 1934 m. jausdami nuoskaudą ateitininkai pasakojo: „Vakare, kada skautai (iš Kupiškio, Salų, Panemunio ir kitur) gimnazijos aikštėje „minėjo“ Motiną, neatsiliko ir ateitininkai katakombose, bet labai skirtingu būdu, būtent: aikštėje skautai žąsimi gageno, „šunimi lojo, kaukė“ ir kt. skautiškus „teatrėlius“ arba pasirodymus, jų terminologija, išdarinėjo, o katakombose skaityta referatai, eilėraščiai, sugiedota keletas giesmelių“¹⁵⁸. Tarp ateitininkų ir skautų tvyranti užslopinta įtampa kartais prasiverždavo ateitininkų moksleivių rankraštiniuose laikraščeliuose – 1933 m. Ramygalos ateitininkės savo kuopos laikraštyje pasiūlė tokius skautų apibrėžimus: „Skautė – fokstroto mėgėja, didžiai pasižymėjusi „pamaldumu“; „Skautas – sutvėrimas, tinkąs į alkoholio viešpačius“¹⁵⁹.

Skautai katalikiškam jaunimui negalėjo atstoti ateitininkų – ypač po to, kai Episkopatas paskelbė savo rezervuotą poziciją skautų atžvilgiu. Todėl Švietimo ministerija, norėdama užpildyti mokykloje atsiradusį katalikiškų organizacijų vakuumą, ėmė raginti mokyklose steigti religinius būrelius. Šių būrelių steigimą skatino tiek mokyklų vadovybė, bandydama tokiu būdu atitraukti jaunimą iš uždraustos ateitininkų organizacijos, tiek kai kurie kapelionai eucharistinio būrelio vardu stengdamiesi legalizuoti ateitininkų veikimą. Tokiai legalizavimosi taktikai pritarė

¹⁵⁶ Šiaulių valdžios mergaičių gimnazijos ateitininkų kuopos 1933 12 13 pranešimas Ateitininkų moksleivių sąjungos Centro valdybai, LCVA, f. 564, ap. 3, b. 62, l. 132.

¹⁵⁷ Panevėžio vidurinės amatų – ruošos mokyklos mergaičių ateitininkų 1933–1934 mokslo metų I–II pusmečių veikimo planas, LCVA, f. 564, ap. 3, b. 62, l. 189.

¹⁵⁸ Rokiškio moksleivių ateitininkų kuopos 1934 06 01 raštas Moksleivių ateitininkų sąjungos Centro valdybai, LCVA, f. 564, ap. 3, b. 62, l. 12.

¹⁵⁹ Palauža lelija: Ramygalos mergaičių ateitininkų kuopos neperiodinis laikraštukas, Ramygalos, 1933, LNMMB RS, f. 135–792, p. 27.

nemažai ateitininkų, tačiau 1932 m. rudenį pasirodęs Ateitininkų federacijos perspėjimas, jog „toks ateitininkų pavadavimas religiniu būreliu nėra pateisinamas, nes religinis būrelis vadinamas Eucharistininkais ar Marijos vyčių draugove, ne tas pats, kuo šiandien yra ateitininkai. Be to, šiandien eina kova už ateitininko vardą. Religinio būrelio organizavimas reikštų, kad sutinkama su moksl. ateitininkų sąjungos uždarymu. Slaptojo, bet visiems aiškiai žinomo veikimo priedangai minimi religiniai būreliai nieko nepadės“¹⁶⁰. Tačiau toli gražu ne visos ateitininkų kuopos pritarė šiai Ateitininkų federacijos nuostatai.

Minėjome, jog politinis režimas nesiryžo ateitininkus mokyklose tiesiog pakeisti jaunlietuviams – politinio režimo švietimo politikos architektus kankino abejonės, ar tarp gimnazistų populiarumo stokojantys jaunlietuvių pajėgs bent jau artimiausiu laiku prilygti savo įtaka ateitininkams. Tačiau, manytume, buvo dar viena rimta priežastis, kodėl valdžia atsisakė minties su jaunlietuvių pagalba užpildyti mokyklose atsiradusią organizacinę tuštumą ir vietoj jaunlietuvių pasirinko skautus. Valdžia suprato, jog su politiniu režimu artimai susaistytai, nacionalizmo ideologiją išpažįstančiai jaunimo organizacijai, bandančiai užimti ateitininkų vietą, teks atremti negailestingą Katalikų Bažnyčios kritiką, nuo kurios apsiginti bus sunku. Politinio režimo prognozės tikrai pasitvirtino: prasidėjus katalikiškų jaunimo organizacijų varžymui, Episkopatas pajuto pareigą atidžiau pažvelgti į tautininkų globojamą Jaunosios Lietuvos sąjungą. Ateitininkų federacija savo nusistatymą jaunlietuvių atžvilgiu jau buvo suformulavusi seniai – 1928 m. pavasarį, kai mokyklose ėmė sparčiai gausėti jaunlietuvių. Tuo metu Ateitininkų federacija visas kuopas perspėjo, kad ateitininkų ir jaunlietuvių ideologinės nuostatos yra skirtingos, todėl „ateitininkų santykiai su „J. Lietuvos“ organizacija tegali būti tokie, kokie jie yra su kitomis mums priešingų nusistatymų organizacijomis“ ir ateitininkas negali tuo pat metu būti jaunlietuviu, ar atvirksčiai¹⁶¹. Tarp ateitininkų ir jaunlietuvių organizacijų pasitaiky-

¹⁶⁰ Brangūs ateitininkai!, Ateitininkų federacijos Moksleivių sąjungos Centro valdybos 1932 09 21 aplinkraštis, LCVA, f. 564, ap. 3, b. 127, l. 64.

¹⁶¹ Visoms ateitininkų kuopoms, Moksleivių ateitininkų sąjungos Centro valdybos 1928 03 07 aplinkraštis Nr. 9, LCVA, f. 564, ap. 3, b. 35, l. 3.

davo trinties, tačiau iki 1930 m. rudens šios organizacijos iš esmės taikiai koegzistavo mokyklose. 1930 m. rudenį, kai moksleiviai ateitininkai prarado veikimo laisvę, Kauno arkivyskupo sudarytai *Consilii vigilantiae* komisijai buvo pavesta ištirti, ar jaunlietuvių organizacija tinkama katalikiškam jaunimui. Ši komisija 1931 m. sausio 12 d. Kauno arkivyskupui pateikė savo išvadas, kur sakoma, kad „Jaunoji Lietuva“ negali būti laikoma katalikiška jaunimo organizacija. Lietuvos bažnytinės provincijos vyskupų konferencija, įvykusi 1932 m. spalio 4–5 d., konstatavo, jog po kanoniško įspėjimo „Jaunosios Lietuvos“ sąjunga nepasitaisė, „bet žengia toliau savo eituojų keliu“, ir nutarė, kad „kunigams nevalia lankyti šios sąjungos susirinkimuose, šventinti sąjungos vėliavas, o sąjungos nariai gali dalyvauti pamaldose be savo vėliavos“¹⁶². Tokiu būdu Katalikų Bažnyčia atsisakė jaunlietuvius pripažinti kaip organizaciją – tai reiškė, jog katalikiškam jaunimui ne vieta tarp jaunlietuvių.

KATAKOMBOSE. „Katakombos“ – taip vadinosi Aukštosios Fredos sodininkystės ir daržininkystės aukštesniosios mokyklos slapta veikiančios moksleivių ateitininkų kuopos leidžiamas rankraštinis laikraštėlis. Katakombos – aliuzija į pirmųjų krikščionių persekiojimą, kai šie religinę praktiką galėjo atlikti tik slapta katakombose. Valdžios nemalonėn papuolę ateitininkai dažnai save lygino su pirmaisiais krikščionimis, kuriuos negailestingai persekiojo Romos valdžia. Kai 1930 m. Švietimo ministerija uždraudė moksleivių ateitininkų veiklą, šie turėjo pasirinkimą – įvykdyti ministerijos reikalavimą ir nutraukti savo veiklą arba nepaisyti draudimo ir toliau veikti slapčia. Nė nedvejodama Ateitininkų moksleivių sąjunga pasirinko antrąjį kelią. Kai kurios ateitininkų kuopos nedelsdamos reagavo į pasikeitusias veikimo sąlygas – Marijampolės valstybinės gimnazijos ateitininkų kuopos valdyba jau rugsėjo 9 d. svarstė, kaip pertvarkyti organizacinę struktūrą, kad būtų patogiau veikti slapta ir kokios veikimo formos geriausiai tiktų¹⁶³. Taip buvo nuspręsta

¹⁶² Lietuvos vyskupų konferencijos, įvykusios 1932 10 4–5 Kaune, protokolas, LVIA, f. 1671, ap. 5, b. 32, l. 124–125.

¹⁶³ Marijampolės valstybinės gimnazijos ateitininkų kuopos valdybos posėdžio, įvykusio 1930 09 09, protokolas Nr. 1, LCVA, f. 564, ap. 3, b. 120, l. 83–84.

lengvai nepasiduoti ir veikti slapčia – persikelti į „katakombas“. Tokią nuostatą palaikė tiek Ateitininkų federacijos vadovybė, tiek Bažnyčios hierarchai, o kai kurie, pavyzdžiui, K. Paltarokas ar J. Staugaitis, ėmėsi patys organizuoti slaptą ateitininkų veikimą. Ryžtingiausiai ateitininkus ginti stėjo Panevėžio vyskupas K. Paltarokas. Jis į valdžios priekaištus dėl slapto ateitininkų veikimo atkirsdavo, jog, jo akimis žvelgiant, jokio slapto ateitininkų veikimo apskritai nėra, nes joks švietimo ministro aplinkraštis negali panaikinti galiojančių įstatymų, ir priminė pačios valdžios pareiškimą, kad ateitininkų organizacija nenaikinama, o tik mokyklose sustabdoma jos veikla, todėl visiškai legaliai veikiantys, bet tik iš mokyklos sienų išprašyti ateitininkai ir renkasi bažnyčiose, zakristijose ar klebonijose, o policijai, esą nežinančiai tikros padėties, ateitininkų susirinkimai tik rodomi slapti. Galiausiai pabaigai pridurdavo: „Nei vyskupas, nei kunigai neturi, mano supratimu, reikalo slėpti ateitininkų veikimo Bažnyčios globoje, kol nesusipratimas bus išaiškintas“¹⁶⁴. Toks vyskupo pareiškimas atspindėjo Episkopato pasirinktą taktiką, kuri buvo bandymas ignoruoti valdžios sprendimą uždrausti ateitininkų moksleivių veiklą ir išplėtus viešą diskusiją „vilkinti laiką“ tikintis, jog, padedant katalikiškai visuomenei, Episkopatui galiausiai pavyks priversti valdžią atšaukti draudimą veikti moksleiviams ateitininkams. Analogišką poziciją užėmė ir Moksleivių ateitininkų sąjungos Centro valdyba. Ši valdyba 1931 m. sausio 29 d. savo aplinkraštyje moksleiviams ateitininkams priminė: „Atminkite, kad mūsų veikimas nėra slaptas. Ekscelencijos Lietuvos vyskupai pripažino Moksleivių ateitininkų sąjungą veikiančią. Todėl tardymuose kriminalinei policijai ir kitur, jei bus reikalo, tą galite tvirtinti“. Kartu pridurta, kad smulkmeniškai apie savo veikimą pasakoti nepatariama¹⁶⁵. Vėliau, kai paaiškėjo, jog valdžia savo sprendimo dėl ateitininkų atšaukti neketina, patikslinta – bent jau Katalikų Bažnyčios nuomone, ateitininkai nėra slapta veikianti organizacija. Įkliuvusius moksleivius tokiu argumentu gynė juos globoję kapelionai. Taip 1935 m.

¹⁶⁴ Panevėžio vyskupo 1931 02 21 raštas vidaus reikalų ministrui, LCVA, f. 394, ap. 3, b. 205, l. 21.

¹⁶⁵ Moksleivių ateitininkų sąjungos Centro valdybos 1931 01 29 aplinkraštis, LCVA, f. 564, ap. 3, b. 35, l. 76.

Linkuvos gimnazijos pedagogų tarybai svarstant, kaip nubausti draudimui dalyvauti ateitininkų veikloje nepaklususius gimnazistus, šios gimnazijos kapelionas pedagogams pareiškė: „Vyskupas viešai tvirtinęs ateitininkų veikimą nesant slaptą. Kadangi ateitininkams neleidžiama veikti gimnazijose, tai juos priglaudusi Bažnyčia. Ateitininkus globojās kapelionas. Jei jo vietoje būsiās kitas kapelionas, jis taip pat globosiās ateitininkus, nes tai esanti tiesioginė kapelionų pareiga. Ateitininkai veikė ir veiksia, bet mokinių už tą veikimą kaltinti netenka“¹⁶⁶.

1930–1931 mokslo metai ateitininkams moksleiviams prabėgo bandant prisitaikyti prie esmingai pasikeitusių veikimo sąlygų. Netekę galimybės veikti laisvai, ateitininkai moksleiviai užsibrėžė tikslą suaktyvinti savo veikimą visomis įmanomomis viešo, legalaus veikimo formomis – pradedant aktyviu dalyvavimu mokykloje laisvai veikiančiuose būreliuose (choruose, sporto, tautosakos rinkimo, meno ir kituose) ir baigiant plačia karitatyvine veikla¹⁶⁷. Ateitininkai viešam veikimui bandė išnaudoti visas įmanomas formas – nuo kolektyvinės religinės praktikos iki sportavimo, kuriam iki tol daug dėmesio neskyrė. Tuo metu Moksleivių ateitininkų sąjunga pareiškė, kad kiekviena ateitininkų kuopa turi turėti didesnę ar mažesnę būrelį sportininkų ir „jokia išviršinė jėga negali mums drausti užsimitinti taip svarbiu, reikšmingu ir nekaltu sportu“¹⁶⁸. Netrukus prabilta ir apie ateitininkų „masinio susportinimo“ būtinybę¹⁶⁹.

Ateitininkų kuopelių likimas po ministerijos aplinkraščio susiklostė įvairiai – kai kur jų veikla nutrūko, o kai kur ateitininkai net suaktyvino savo veikimą. Švietimo ministerijos draudimas kai kurias ateitininkų

¹⁶⁶ Linkuvos valstybinės gimnazijos pedagogų tarybos 1935 05 09 posėdžio protokolas Nr. 14, LCVA, f. 391, ap. 2, b. 2613, l. 43.

¹⁶⁷ Ateitininkų federacijos Moksleivių ateitininkų sąjungos Centro valdybos 1931 02 28 aplinkraštis ateitininkų kuopoms, LCVA, f. 564, ap. 3, b. 35, l. 86.

¹⁶⁸ Energingieji sportmenai ir grakščios sportmenės, Moksleivių ateitininkų sąjungos Centro valdybos 1930 12 11 aplinkraštis ateitininkų kuopoms, LCVA, f. 564, ap. 3, b. 52, l. 81.

¹⁶⁹ Visiems ateitininkams sportininkams, Moksleivių ateitininkų sąjungos Centro valdybos 1931 05 22 aplinkraštis ateitininkų kuopoms, LCVA, f. 564, ap. 3, b. 35, l. 95.

kuopas net paskatino mobilizuotis – patys ateitininkai atsigręžę atgal vėliau retoriškai klausė: „Ar būtume mes taip užsidegę dirbti ir kurti, kad mus nedraustų? Dabar mes turime daug priešų ir todėl mes juos norime nuveikti, jeigu niekas mums nesipriešytų, mes būtume lyg apsnūdę“¹⁷⁰. Nuginti į pagrindį moksleiviai ateitininkai stengėsi veikti kaip ir anksčiau – rinktasi į susirinkimus, rengti ir skaityti referatai, tik susirinkimai tapo retesni, o visa veikla buvo stropiai slepiama nuo pašalinių akių. „1931 metais buvo padaryta 4 susirinkimai. Rodos, būtų mažai, bet, pažvelgus į aplinkybes, kurios trukdė, yra patenkinama“, – teigė Aukštosios Fredos sodininkystės ir daržininkystės aukštesniosios mokyklos moksleivių ateitininkų kuopa¹⁷¹. Nelegali padėtis įpareigojo peržiūrėti ir priimti naują taktiką. Panevėžio ateitininkų rajono valdyba teigė, jog „stengiasi visame rajone palaikyti ramią taktiką. Mokyklose stengiamasi nesiafišuoti, bet ramiu būdu turėti daugiau įtakos įvairiose mokyklose veikiančiose bendro lavinimosi kuopelėse, kooperatyvuose, mokyklų rengiamuose vakaruose, įvairiose pramogose, stengiamasi į visas klases įnešti ateitininkiškos dvasios; stengiamasi dalyvauti mokyklų choruose, orkestruose ir kt. Visi nariai stengiasi susipažinti su socialiu klausimu ir katalikiška akcija“¹⁷².

Ateitininkų moksleivių kuopelių aktyvumas po minėto ministerijos aplinkraščio daug priklausė nuo kapelionų, kurie globojo ateitininkų kuopeles, veiklumo. Kai kurie lojalesni valdžiai kapelionai gimnazijų direktoriams net skundėsi atsidūrę tarsi tarp dviejų ugnių – Švietimo ministerijos aplinkraščio, draudžiančio ateitininkų veiklą, ir savo dvasinės vyresnybės, reikalaujančios nepaisyti ministerijos aplinkraščio ir už gimnazijos sienų organizuoti slaptą ateitininkų moksleivių judėjimą. Švietimo ministerija su jos sprendimu mokyklose likviduoti ateitininkų kuopeles nenorinčiais paklusti kapelionais iš pradžių bandė kovoti

¹⁷⁰ Paslaptis [neišaiškintos gimnazijos moksleivių ateitininkų kuopos laikraštėlis], 1933, Nr. 1, LNMMB RS, f. 135–801, p. 6.

¹⁷¹ Katakombos [Aukštosios Fredos sodininkystės ir daržininkystės mokyklos moksleivių ateitininkų kuopos laikraštėlis. Kuopos ketverių metų sukaktuvėms paminėti], Kaunas, 1932, LNMMB RS, f. 135–478, p. 3.

¹⁷² Į saulę [Panevėžio ateitininkų rajono neperiodinis laikraštis], 1932, Nr. 1, LNMMB RS, f. 135–316D, p. 39.

kreipdamasi į kurią ir prašydama pakeisti mokyklose dirbančius nelajalius valdžiai kapelionus, tačiau, suprantama, nieko nepesė. Netrukus ji pati ėmėsi priemonių prieš „nedrausmingus“ kapelionus – kai kuriems kaip bausmė už ateitininkų globojimą buvo atimtos kitų dalykų pamokos, o kai kurie kapelionai, pavyzdžiui, Utenos gimnazijos kapelionas J. Lomanas, buvo net atleisti iš gimnazijos kapeliono pareigų¹⁷³.

Suprantama, visiems gimnazijų pedagogams buvo privalu vykdyti ministerijos aplinkraščių, tačiau šie nevienodai uoliai paisė draudimo veikti moksleivių organizacijoms. Tarkime, Marijampolės marijonų gimnazijoje slapta veikianti ateitininkų kuopa jautėsi „laisviau“ nei ateitininkų kuopa, veikianti tame pačiame mieste esančioje valstybinėje gimnazijoje. Marijonų gimnazijos ateitininkai pripažino, jog „ypatingo slėgimo“ jų gimnazijoje nebuvo, jie galėjo segėti ateitininkų ženkliukus, tačiau tyliai ateitininkus remiantys pedagogai negalėjo toleruoti jų viešumoje ir galėjo tik apsimesti nepastebiantys jų slapto veikimo¹⁷⁴. Šiaip ar taip, jausdami Bažnyčios paramą, ateitininkai pasiduoti nesirengė¹⁷⁵. Tarsi pamokymas ar slapto veikimo instrukcija buvo 1931 m. pavasarį „Ateityje“ išspausdintas kun. P. Dogelio straipsnis apie slaptą ateitininkų veikimą caro laikais. Nors rašyta apie ateitininkų veiklos sunkumus caro laikais, šis straipsnis veikiau panėšėjo į veikimo instrukciją dabarčiai – kaip ateitininkams veikti slapčia, kai jų veikla draudžiama¹⁷⁶. „Ateities“ puslapiuose greta su raginimu ateitininkams užimti aktyvesnę visuomeninę poziciją praslysdavo ir nepasitenkinimas „vadų“ neveiklumu. Mykolas Krupavičius 1931 n. pavasarį rašė: „Jau kovos trimitas seniai skamba, jau pirštinė priešo mums mesta, o „takto“ ir „švelnumo“ žmonės mus į ramybę kviečia. Ir tai daro dažnai tokie žmonės, kurie pastatyti mūsų Bažnyčios ir žmonių interesų sargyboje.

¹⁷³ Švietimo ministro pro memoria „Kapelionų priešvalstybinė akcija vidurinėse bei aukštesnėse mokyklose“ (1931 m.), LCVA, f. 383, ap. 7, b.1094, l. 35–39.

¹⁷⁴ Marijampolės marijonų gimnazijos moksleivių ateitininkų kuopos kronika, LCVA, f. 564, ap. 3, b. 128, l. 1–7.

¹⁷⁵ Kriminalinės policijos departamento direktoriaus pranešimai švietimo ministruui apie ateitininkų veiklą 1930–1932 m., LCVA, f. 391, ap. 8, b.179, 193.

¹⁷⁶ P. Dogelis, „Ateitininkų organizacijos pasisiekimo paslaptis“, *Ateitis*, 1931, Nr. 3–4, p. 140–142.

Generolo ženklai, o dezertyro širdis ir psichologija“¹⁷⁷. M. Krupavičius ragino neišsižadėti idealų. Jam sektinas pavyzdys buvo moksleiviai, kurie sutiko veikiau palikti gimnazijos suolą nei išsižadėti savo įsitikinimų¹⁷⁸. Šiuos žodžius M. Krupavičius, regis, pirmiausia taikė arki-vyskupui J. Skvireckui, tačiau tikrai ne vyskupui K. Paltarokui, kuris ateitininkus ragino nepasiduoti. 1931 m. spalį kalbėdamas Panevėžio rajono ateitininkų susirinkime Panevėžio vyskupas ragino nebijoti mokytojų, kurie grasina pašalinimu iš mokyklos už dalyvavimą ateiti-ninkų veikloje¹⁷⁹. 1931 m. gruodį Ateitininkų federacija konstatavo, jog daugelyje gimnazijų, norint išsiaiškinti dalyvaujančius ateitininkų veikloje, „eina smarkūs tardymai“ ir „yra daug vietų, kur į ramų mo-kyklos gyvenimą pradėjo skverbtis net policija“, ėmusi mokinius net kviestis į kriminalinę policiją ir tardyti. O šis valdžios spaudimas jau davė vaisių – federacija konstatavusi „liūdną faktą“ – „šiandien kai kurios mūsų kuopos bijo organizuotai eiti net prie komunijos, kad mokytojai neatkreiptų į tai dėmesio ir iš to nesužinotų, kurie toje mo-kykloje yra ateitininkai“¹⁸⁰. Tai paskatino Ateitininkų federaciją išleisti net aplinkraštį moksleivių ateitininkų kuopoms su patarimais, kaip laikytis tardymo ar kratos metu pažadėjus: „Baigdami norime pasakyti, kad visuomet, jei būtų aukų ir tektų kam nors išeiti net iš mokyklos, bus sudarytos Jums ne blogesnės sąlygos tęsti mokslą toliau, negu tos, kurias žada policija“¹⁸¹. 1932 m., jau nebetikėdama, kad valdžia bent jau netrukus atšauks draudimą veikti ateitininkams moksleiviams bei liausis juos persekiojusi ir norėdama, kad jos nariai „nei moraliai, nei materialiai dėl savo kilnių idėjų nenukentėtų“, Ateitininkų mokslei-vių sąjungos Centro valdyba parengė moksleivių ateitininkų kuopų

¹⁷⁷ M. Krupavičius, „Esu katalikas“, *Ateitis*, 1931, Nr. 3–4, p. 154.

¹⁷⁸ M. Krupavičius, „Jaunatvė ir geras jos sunaudojimas“, *Ateitis*, 1932, Nr. 2, p. 101–102.

¹⁷⁹ Kriminalinės policijos direktoriaus 1931 10 31 raštas švietimo ministrui, LCVA, f. 391, ap. 5, b. 494, l. 189–190.

¹⁸⁰ Ateitininkų federacijos Moksleivių ateitininkų sąjungos Centro valdybos 1931 12 12 aplinkraštis ateitininkų kuopoms, LCVA, f. 564, ap. 3, b. 8, l. 12.

¹⁸¹ *Ibid.*

reorganizavimosi instrukcija. Tai iš esmės buvo kuopų reorganizacijos konspiraciniais sumetimais planas ir veikimo instrukcija¹⁸².

Kai aukšti ateitininkų globėjai juos drąsino, tuo pat metu valdžia grasė, jog dalyvaujančius slaptame ateitininkų veikime negailestingai bausianti. Pirmiausia nuo valdžios nukentėjo studentai ateitininkai, ėmęsi aktyvios agitacinės kampanijos, kurios metu reikalauta gražinti veikimo laisvę moksleiviams ateitininkams, ir nevengę aštrios valdžios kritikos. 1931 m. kovo 3 d. šešioms mėnesiams į Varnių koncentracijos stovyklą už savo aplinkraščius valdžios uždraustoms moksleivių ateitininkų kuopelėms buvo išvežtas Moksleivių ateitininkų sąjungos pirmininkas studentas Adolfas Domaševičius, o Centro valdybos narys Antanas Masionis metams buvo ištremtas į tėviškę¹⁸³. Prasidėjo moksleivių, įtariamų dalyvaujant slaptame ateitininkų veikime, tardymas. Jau 1930 m. spalį Ateitininkų moksleivių sąjungos Centro valdybą pasiekė žinios, jog įvairiose vietose kriminalinė policija ėmė tardyti moksleivius, įtariamus dalyvavimu ateitininkų veikime. Tuo metu Moksleivių ateitininkų sąjungos Centro valdyba, naiviai tikėdama kapelionų autoriteto galia vietose, kreipėsi į juos aplinkraščiu prašydama „dėti pastangų, kad moksleiviai ateitininkai nebūtų demoralizuojami“ – apsaugoti nuo policijos tardymų¹⁸⁴. Suprantama, kapelionų pastangos buvo bevaisės, o moksleivių, įtariamų dalyvaujant ateitininkų veikime, tardymas virto kasdienybe. 1931 m. pavasarį Moksleivių ateitininkų sąjungos Centro valdyba teigė, jog „daugely vietų moksleiviai ateitininkai yra be jokio pagrindo viešosios ir kriminalinės policijos tardomi ir jiems įvairiai grasoma“. Šios valdybos žiniomis, dėl dalyvavimo ateitininkų veikloje tardyti Linkuvos, Marijampolės, Kražių, Biržų, Šiaulių ir kitų gimnazijų bei vidurinių mokyklų moksleiviai. Lazdijuose kriminalinė policija, norėdama užverbuoti savo agentu vieną iš Vilnijos kilusį moksleivį ateitininką, šiam grasino – jei jis atsisakys

¹⁸² Visoms Moksleivių ateitininkų sąjungos kuopoms persiorganizavimo instrukcija. Ateitininkų federacijos Moksleivių sąjungos 1932 m. aplinkraštis, LCVA, f. 564, ap. 3, b. 127, l. 70.

¹⁸³ Brangios idėjos Darugės ir Draugai, Ateitininkų federacijos Moksleivių sąjungos Centro valdybos 1931 03 11 aplinkraštis, LCVA, f. 564, ap. 3, b. 127, l. 103.

¹⁸⁴ Didžiai gerbiamas kunige kapelione, Ateitininkų federacijos Moksleivių sąjungos Centro valdybos 1930 10 26 aplinkraštis, LCVA, f. 564, ap. 3, b. 52, l. 110.

tai netrukus bus ištremtas į už demarkacinės linijos esančią gimtinę¹⁸⁵. Moksleivių nepaisymas valdžios draudimo dalyvauti ateitininkų veikloje vertintas kaip mokyklos drausmės pažeidimas. Paprastai šį draudimą sulaužiusiojo laukė įspėjimas ar pažymio už drausmę sumažinimas, o vėl pakartojusiojo – pašalinimas iš mokyklos¹⁸⁶. Draudimo dalyvauti ateitininkų veikloje nepaisymas vertintas ne griežčiau nei koks nors kitas panašus mokyklinės drausmės pažeidimas. Tokių pat bausmių galėjo sulaukti ir mokiniai, be leidimo surengę pasilinksminimo vakarėlį¹⁸⁷. Panevėžio valstybinės berniukų gimnazijos pedagogų tarybos posėdžio, įvykusio 1936 m. kovo 23 d., sprendimu iš gimnazijos buvo pašalinti du mokiniai už dalyvavimą slaptose ateitininkų organizacijoje ir du gimnazijoje juokais įkūrę slaptą „Paleistuvių“ būrelį. Gimnazijos pedagogai humoro nesuprato ir konstatavo įžūlų drausmės pažeidimą¹⁸⁸.

1932 m. rudenį vidaus reikalų ministras, apžvelgdamas situaciją po to, kai dvejiems metams „srovinių organizacijų“ veikla buvo uždrausta aukštesniosiose mokyklose, teigė, jog visos organizacijos, išskyrus ateitininkus, savo veiklą nutraukė. Nors moksleivių ateitininkų kuopelių neliko mokyklose ir viešumoje, tačiau tos kuopelės „visu smarkumu veikia slaptai už mokyklos sienų“, o jų iniciatoriai ir organizatoriai paprastai yra tų pačių mokyklų kapelionai, kai kurie mokytojai, studentai ateitininkai ar vietiniai krikdemų veikėjai. 1930 m., kai moksleiviai ateitininkai veikė viešai, jie turėjo 52 kuopeles, o 1932 m. spalį buvo 56 nelegaliai veikiančios kuopelės, nors bendras narių skaičius, vidaus reikalų ministro turimais duomenimis, sumažėjo nuo 2500 iki 500–600 narių. Tuo tarpu kuopelių skaičius padidėjo todėl, kad konspiracijos

¹⁸⁵ Moksleivių ateitininkų sąjungos Centro valdybos 1931 03 21 raštas Lietuvos bažnytinės provincijos arkivyskupui ir vyskupams, LCVA, f. 564, ap. 3, b. 52, l. 36–39.

¹⁸⁶ Panevėžio valstybinės gimnazijos pedagogų tarybos 1932 04 25 posėdžio protokolas Nr. 14, LCVA, f. 849, ap. 1, b. 8, l. 101–104.; Rokiškio valstybinės gimnazijos pedagogų tarybos 1932 01 27 posėdžio protokolas Nr. 2, LCVA, f. 1523, ap. 1, b. 8, l. 94.

¹⁸⁷ Kupiškio vidurinės mokyklos pedagogų tarybos 1933 05 13 posėdžio protokolas Nr. 7, LCVA, f. 655, ap. 1, b. 36, l. 154.

¹⁸⁸ Panevėžio valstybinės berniukų gimnazijos pedagogų tarybos 1936 03 23 posėdžio protokolas Nr. 16, LCVA, f. 391, ap. 2, b. 2712, l. 17–18.

sumetimais jos susiskaidė į smulkesnius vienetus, o nariais liko patys veikliausieji. Konstatuota, jog ateitininkų skaičius gerokai sumažėjo, tačiau „jų veikimas yra gana ryškus, nes jie visi yra labai veiklūs“¹⁸⁹.

Patys ateitininkai į savo padėtį žvelgė šviesiau ir pateikinėjo optimistiškesnę statistiką. Praėjus dvejiems metams po ateitininkų veiklos uždraudimo, Ateitininkų federacijos vadovybė, vertindama ateitininkų moksleivių veikimą, teigė, jog šios ateitininkų veiklos draudimas „nepalaužė moksleivių ateitininkų jaunos darbo energijos“ ir jie „ėmėsi darbo dar su didesne energija ir pasiaukojimu“. Federacijos duomenimis, 1932 m. gale Moksleivių ateitininkų sąjungoje buvo 75 kuopos: 34 kuopos veikė gimnazijose, 4 kuopos – mokytojų seminarijose, 6 – žemės ūkio mokyklose, 4 – amatų mokyklose, 22 – vidurinėse mokyklose ir 5 – įvairiose kitose mokyklose. Moksleivių ateitininkų sąjungos Centro valdyba, siekdama sužinoti, kokia yra moksleivių ateitininkų veikimo padėtis, ateitininkų kuopoms išsiuntinėjo anketas. Iš gautų atsakymų paaiškėjo, jog 1931–1932 mokslo metais 61 mokykloje (užpildytas anketas atsiuntė 61 ateitininkų kuopa) mokėsi 11 866 moksleiviai, iš jų ateitininkų kuopelėms priklausė 3078 moksleiviai: 1591 berniukas ir 1487 mergaitės. Be to, duomenis pateikusios kuopos teigė, jog greta tikrųjų ateitininkų organizacijos narių dar yra ateitininkų veiklai 1496 „prijaučiantys“ moksleiviai, kurie domisi ateitininkų veikla, skaito jų spaudą. Sprendžiant iš pateiktų statistinių duomenų apie ateitininkų skaičių žemesnėse ir aukštesnėse gimnazijos klasėse, galima teigti, jog šios veiklos draudimas iš esmės tuo metu dar nelėmė ateitininkų moksleivių skaičiaus mažėjimo žemesnėse gimnazijos klasėse, nors moksleiviai, priklausantys ateitininkų organizacijai, ir buvo persekiojami¹⁹⁰. Ateitininkų moksleivių kuopų veiklos 1931–1932 mokslo metais duomenimis (61 mokyklos duomenys), už priklausymą ateitininkų organizacijai iš mokyklos buvo pašalinta 15 moksleivių, o 119 moksleivių sumažintas elgesio pažymys. Ateitininkų veikla buvo įdėmiai sekama. Pateiktais

¹⁸⁹ VIDAUS REIKALŲ MINISTRO 1932 11 17 RAŠTAS ŠVIETIMO MINISTRUI, LCVA, f. 391, ap. 8, b.193, l. 1–2.

¹⁹⁰ Ateitininkų federacijos 1931–1932 mokslo metų veikimo apyskaita, Kauno arkivyskupijos kurijos archyvas (toliau – KAKA), b. 291.

kuopelių duomenimis, dėl dalyvavimo moksleivių ateitininkų veikloje tardyti 257 moksleiviai – 214 moksleivių tardė mokytojai, o 43 – policija. Ateitininkai teigė, kad net iš pačių moksleivių buvo užverbuoti šnipai sekti jų veiklą – 61 mokykloje jie suskaičiavo 216 bendramokslių, „kurie seka tų pačių moksleivių gyvenimą, veikimą ir įdavinėja pedagogams ar policijai“¹⁹¹. Tačiau kitais – 1932–1933 mokslo metais moksleivių ateitininkų skaičius kiek sumažėjo: jų kuopos veikė 53 įvairaus tipo mokyklose, joms priklausė 2684 ateitininkai (1497 berniukai ir 1187 mergaitės)¹⁹². Valdžios pastangos neliko visai bevaisės, nors moksleivių ateitininkų judėjimo ir nesustabdė.

Ateitininkų judėjimas nenorėjo susitaikyti su patiriamu valdžios spaudimu ir likviduoti Moksleivių ateitininkų sąjungą. 1932 m. gale Ateitininkų federacijos vadovybė rengėsi pradėti naują akciją kovojant dėl moksleivių ateitininkų veikimo laisvės¹⁹³. Vadovybė norėjo, kad jos siekius ryžtingiau paremtų Katalikų Bažnyčios hierarchai – jos netenkino jai atrodanti santūri Lietuvos Episkopato laikysena. Nors šis nepasitenkinimas neiškildavo viešumon, tačiau susikaupusio garsiai neištarto nepasitenkinimo nepakankamai ryžtinga Lietuvos Katalikų Bažnyčios hierarchų laikysena valdžios atžvilgiu tikrai netrūko. Ateitininkai manė, jog Katalikų Bažnyčios hierarchai turėtų gerokai ryžtingiau ginti jų teises ir reikalauti, kad valdžia atšauktų ateitininkų veiklos apribojimus. Ateitininkų federacijos vadovybė 1933 m. sausio 12 d. memorandumu kreipėsi į Kauno arkivyskupą metropolitą J. Skvirecką, teigdama mananti, kad „jau atėjo laikas dar sykį atkreipti valdžios ir visuomenės dėmesį į katalikų visuomenei padarytą skriaudą ir <...> iškelti šūkį: už katalikų jaunimo organizavimosi laisvę“, o tokį šūkį iškelti „pirmoj eilėj pritinka Lietuvos katalikų vadams – Bažnyčios hierarchams“. Ateitininkų vadovybė Kauno arkivyskupą metropolitą prašė „teiktis dar sykį kreiptis į Lietuvos Vyriausybę, nurodant, kokia žala padaryta katalikų Bažnyčiai Lietuvoje ir Katalikų visuomenei uždraudus katalikams

¹⁹¹ *Ibid.*

¹⁹² Šių metų darbą baigiant. Ateitininkų federacijos Moksleivių sąjungos Centro valdybos 1933 06 03 aplinkraštis, LCVA, f. 564, ap. 3, b. 127, l. 43.

¹⁹³ Ateitininkų federacijos 1931–1932 m. veikimo apyskaita, KAKA, b. 291.

moksleiviams burtis po Ateitininkų federacijos vėliava“. Kartu prašyta paveikti mokyklų kapelionus, kad šie taptų aktyvesniais ateitininkų judėjimo rėmėjais¹⁹⁴.

Uždraudus moksleivių ateitininkų veikimą, toli gražu ne visi mokyklų kapelionai ėmėsi padėti ateitininkams organizuoti slaptą veikimą. Ateitininkų federacijos vadovybė teigė, jog kapelionų laikysena moksleivių ateitininkų veiklos draudimo akivaizdoje esanti trejopa – vieni „su nuoširdžiu, kilniu, tikrai apaštališku uolumu remia ateitininkus, jiems padeda, gina, globoja ir kovoja už jų žmoniškesnes sąlygas“, kiti „baiminasi, šalinasi, kai kuriais atvejais vengia ateitininkų ir įvairiais buginančiais ir neapgalvotais patarimais juos pusėtinai atbaido ir atšaldo nuo paties veikimo ir kovos“, tretį, „kurių, laimei, labai nedaug, stengiasi padėti ateitininkų priešams su jais kovoti, trukdo kitiems kapelionams padėti ateitininkams ir iš viso elgiasi kaip katalikų moksleivijos priešai“. Šiaip ar taip, Ateitininkų federacijos netenkino kapelionų pasyvumas remiant ateitininkų veiklą, todėl ši ryžosi „nuolankiai prašyti“ arkivyskupą J. Skvirecką „įsikišti į šią sritį, nes tuščia būtų aiškinti, kaip skaudžiai tas nevienodumas užgauna katalikų sąžines ir kiek žalos jis daro pačios jaunosios kartos tarpe“¹⁹⁵.

Valdžios nemalonėn patekę ateitininkai moksleiviai pagalbos sulaukė iš ateitininkų studentų ir ateitininkų sendraugių. Veikimo laisvę turintys ateitininkai studentai bandė agitacinėmis priemonėmis kovoti dėl ateitininkų moksleivių veikimo laisvės, o ateitininkai sendraugiai rinkosi kitas, ne mažiau reikalingas paramos priemones. Tuo metu aktyviai į moksleivių ateitininkų veikimo organizavimą įsijungė jau spėjęs kiek nuo aktyvios veiklos nutolti sendraugis Pranas Dovydaitis. Jis, Zenono Ivinskio teigimu, ateitininkų slaptos veikimo metu tapo tikrasis ateitininkų vadas, be kurio „tas slaptas veikimas neišivaizduojamas ir galbūt būtų buvęs neįmanomas“¹⁹⁶. Moksleiviams ateitininkams į pagalbą atėjęs

¹⁹⁴ Ateitininkų federacijos vyriausios valdybos 1933 01 12 memorandumas Kauno arkivyskupui metropolitui J. Skvireckui, KAKA, b. 268.

¹⁹⁵ *Ibid.*

¹⁹⁶ Z. Ivinskis, *Prof. Pranas Dovydaitis apaštalautojas ir mokslininkas*, Nottingham, 1970, p. 12.

P. Dovydaitis, A. Damušio žodžiais tariant, „buvo kaip tyliai judantis tankas, kuris budėdavo paremti mus ten, kur mūsų kompetencija ir pajėgumas baigdavosi“¹⁹⁷. Asmeniniais ryšiais ir kontaktais jis dažnai padėdavo ateitininkams išspręsti organizacines problemas, ragino ateitininkus studentus, sendraugius ir mokyklų kapelionus į valdžios nemalonę papuolusiems ateitininkams ištiesti paramos ranką.

Ypatingą vaidmenį moksleivių ateitininkų judėjime atliko „Ateities“ žurnalas. Uždraudus moksleivių ateitininkų kuopelių veiklą, kai kuriose mokyklose imtasi žygių, kad „Ateities“ žurnalas mokykloje nebepasirodytų, tačiau tai buvo tik pavieniai atvejai. Žurnalas ir toliau buvo gana populiarus tarp moksleivių. Tiesa, tiražas sumažėjo¹⁹⁸. 1933 m. vasarą P. Dovydaitis vėl grįžo į „Ateities“ redaktoriaus vietą. Jo redaguojama „Ateitis“ ketvirtajame dešimtmetyje tapo bene patikimiausiu ateitininkų moksleivių kolektyviniu organizatoriumi. Beje, „Ateityje“ nebuvo nė žodžio apie moksleivius ateitininkus, o pranešimai apie vyresniųjų ateitininkų – studentų ar sendraugių veiklą visai neišnyko iš šio žurnalo puslapių; ji pasislėpė žurnalo žinučių skyrelyje. Sprendžiant iš žurnale skelbiamos gausios moksleivių iš įvairių mokyklų korespondencijos, žurnalas turėjo daug skaitytojų kiekybine ir geografinė prasme. Moksleiviška korespondencija, kurioje dominavo pranešimai apie įvairių mokyklinių būrelių veiklą, liudijo, jog ateitininkai sėkmingai įsiliejo į kitų būrelių veiklą, pirmiausia – religinio pobūdžio, ir tęsė savo veiklą pridengę kitu vardu. Švietimo ministerija populiariai „Ateičiai“ bandė priešpriešinti valdžios lėšomis pradėtą leisti jaunimui skirtą leidinį, tačiau šis netapo populiarus. Tuomet Švietimo ministerija net ėmė siekti įgyti moksleiviams skirtos spaudos leidimo monopoliją. Įrodinėdamas, jog vienomis pedagoginėmis priemonėmis Švietimo ministerija negali užkirsti kelio įvairių ideologinių grupių brovimuisi į mokyklą su spaudos pagalba, 1935 m. pavasarį švietimo ministras konfidencialiai kreipėsi į teisingumo ministrą, prašydamas tarpininkauti, kad veikiančiame Spaudos įstatyme atsirastų nuostatas, įtvirtinantis išskirtinę Švietimo ministerijos teisę

¹⁹⁷ J. Girnius, *Raštai*, t. 4, p. 520.

¹⁹⁸ Ateitininkų spaudos būklė 1930–1935 metų laikotarpyje, LCVA, f. 564, ap. 2, b. 6, l. 118.

leisti moksleiviams skirtus periodinius leidinius¹⁹⁹. Tačiau tokia Švietimo ministerijos iniciatyva palaikymo nesulaukė.

1932 m. antroje pusėje įtampa dėl ateitininkų tarp politinio režimo ir Katalikų Bažnyčios nors ir neatslūgo, bet jau stabilizavosi, abi pusės tarsi susitaikė su keista ir neapibrėžta ateitininkų padėtimi – Ateitininkų federacija ir Katalikų Bažnyčia su tuo, jog moksleivių ateitininkų judėjimas draudžiamas, o valdžia su tuo, jog jai taip ir nepavyko vienu mostu įveikti slapto virtusio moksleivių ateitininkų judėjimo. Panašu, kad politinis režimas tuo metu tiesiog negalėjo apsispręsti, ką daryti toliau, nes jau 1931 m. gale Švietimo ministerija pripažino, kad jos pastangos numarinti ateitininkų moksleivių judėjimą represijomis prieš ateitininkus organizuojančius kapelionus ar draudimo nepaisančius moksleivius yra neveiksmingos ir geriausiu atveju visa tai ateitininkų judėjimą tik susilpnins, bet jo nenumarins, o tęsiama griežto baudimo politika tik „gali įsiūbuoti“ visuomenę. Švietimo ministerija padarė išvadą: kol Episkopatas nesiliaus organizavęs ir rėmęs slapto ateitininkų veikimo, visos jos pastangos likviduoti moksleivius ateitininkus bus nesėkmingos²⁰⁰. Tad valdžia, bent jau laikinai, nusprendė pasitenkinti tuo, kad šiai pavyko ateitininkus moksleivius suginti į pogrindį ir jų persekiojimas kiek atslūgo. Tuo tarpu Lietuvos Episkopato santūrią laikyseną užtikrino Vatikanas – 1933 m. pavasarį vyskupas K. Paltarokas apie apriimusius Vyriausybės ir Katalikų Bažnyčios santykius kalbėjo taip: „Aprimo tik todėl, jog dvasiškijai tuo tarpu išsakyta susilaikyti ir neveikti prieš Vyriausybę ir kaipo disciplinuoti žmonės jie pildo tą parėdymą“²⁰¹. Regis, jog abi pusės suvokė, kad šios paliaubos laikinos.

Tačiau panašu, jog valdžia tuo metu dar vylėsi, kad veikimo laisvės netekęs ir į katakombas priverstas pasitraukti ateitininkų moksleivių judėjimas pamažu pradės gesti, tačiau ateitininkai neketino pasiduoti,

¹⁹⁹ Švietimo ministro 1935 04 02 raštas teisingumo ministrui, LCVA, f. 391, ap. 8, b. 247, l. 30.

²⁰⁰ Švietimo ministro pro memoria „Kapelionų priešvalstybinė akcija vidurinėse bei aukštesnėse mokyklose“ (1931 m.), LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1094, l. 40–42.

²⁰¹ Lietuvos pasiuntinio prie Šv. Sosto 1933 05 04 pranešimas Lietuvos URM, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1414, l. 36.

o valdžios spaudimo atoslūgį suprato net kaip tam tikrą savo pergalę. Moksleivių ateitininkų padėtį ir nuotaikas įžengus į trečius nelaisvo veikimo metus, mūsų manymu, taikliai savo aplinkraštyje apibūdino pati Ateitininkų federacijos Moksleivių sąjungos Centro valdyba: „Bendrai šie tretieji nelaisvo veikimo metai visu gyvenimu yra kitoki negu anie 2. Pirmaisiais metais būta daug entuziazmo, nenugalimo pasiryžimo, griežtos kovos dvasios. Visa tai lydėjo didžiausiu nuoširdumu atlikti darbai, turėję didelės reikšmės ir išlaikę mūsų gražiai ir tvarkingai suorganizuotas eiles. Dažnai pasitaikę baudimai skatino pasiaukoti ir to pasiaukojimo pavyzdžiais tuoj padabinome Sąjungą. Antrieji metai pirmųjų įtakoje buvo charakteringi kovos dvasia ir bandymais grįžti į griežtą susiorganizavimą pagal formalumus. Keletas kuopų, pabrėždamos organizacinę savo stiprybę, pašventino vėliavas. Tretieji metai, toks susidaro įspūdis, mažiau paženklininti ofenzyvos žymėmis. Linkstama į darbą kovoti ir laimėti, bet individualaus, žinoma, organizacinėmis priemonėmis sąmoninimosi kryptimi. Atgaivintos studijos, dažniau leidžiami laikraščiai ir t. t. Pasakytume, gyvename apkasų ir šarvų ruošimo laiką. Kovos triukšmas aptilęs. Taip pat galime džiaugtis iš kitos pusės einančiu mažesniu spaudimu ir, žinoma, laikina ramybe. Bet toji palyginant tyli nuotaika toli gražu neneša skaištesnės ateities spindulius; jų nematyti ir sunku spėti, ar jie iš viso greit pasirodys“²⁰². Vilkaviškio vyskupui J. Karosui 1933 m. vasarą rodėsi, jog padėtis iš esmės normalizavosi – Vyriausybės ir Episkopato santykiai „gana geri“, o netekę galimybės veikti mokykloje ateitininkai „prisitaikė“ – ėmė veikti už mokyklos sienų vyskupų žinioje ir net kartais, bent jau jo vyskupijoje, organizuotai dalyvauja pamaldose ar procesijose, o valdžios atstovai į tokį per daug akių nebadantį veikimą žiūri pro pirštus²⁰³. Tačiau ne visi hierarchai Vilkaviškio vyskupo pavyzdžiu buvo patenkinti tokia ateitininkų moksleivių „laisve“. Panevėžio vyskupas K. Paltarokas susitaikyti su tokia ateitininkų moksleivių veiki-

²⁰² Keletas minčių apie mūsų darbą seniau, dabar ir Šventaisiais metais, Ateitininkų federacijos Moksleivių sąjungos Centro valdybos 1933 03 26 aplinkraštis, LCVA, f. 564, ap. 3, b. 127, l. 54.

²⁰³ Lietuvos pasiuntinio prie Šventojo Sosto 1933 06 07 pranešimas Lietuvos URM, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1414, l. 16.

mo „laisve“ neketino ir principingai reikalavo, kad Švietimo ministerijos aplinkraštis, draudžiantis ateitininkų veiklą mokykloje, būtų panaikintas. Jo žodžiais tariant, tai „labai svarbus principinis dalykas ir dvasiškija nusileisti negali“²⁰⁴.

ATSINAUJINĖS PUOLIMAS. Sąlygiškas moksleivių ateitininkų spaudimo atoslūgis tęsėsi porą metų. Ateitininkų moksleivių sąjunga net spėjo apsiprasti su pagrindinio veikimo sąlygomis. 1934 m. pradžioje ji teigė: „Nelaisvo veikimo erai užėjus <...> reikėjo surasti būdus ir priemones slapto veikimo organizacijai ir taktikai. Dirbome ir turime konstatuoti, kad šiandien slaptaie veikti nėra joks sunkumas. Kai jau su juo apsipratome, kai tas didesnių pastangų iš mūsų nepareikalauja, šiems sunkumams skirtą energiją galima kreipti kitur“²⁰⁵. Tiesą sakant, buvo nesunku moksleiviams ateitininkams priprasti prie slapto veikimo sąlygų, kai pati valdžia vengė viešai demonstruoti savo visą represinę galią ir negailestingai baudė tik tuos, kurie, valdžios akimis žvelgiant, itin įžūliai nepaisė draudimo veikti. A. Smetonos autoritarinis režimas buvo itin nuosaičius ir griežtų represinių priemonių griebdavosi tik kraštutiniu atveju. Tačiau tai nereiškia, jog šiuo spaudimo atoslūgio metu ateitininkai įgijo bent šiek tiek veikimo laisvės. Ką išties reiškė tuo metu moksleiviui būti ateitininku, liudija šis tragiškas Rokiškio ateitininkų pranešimas: „1934. IV.28 23 val. mirė idėjos draugė a. a. Gražvyda Vaitkevičiūtė. Ji buvo IV kl. mokinė. Tėvai valdininkai, brolis skautas, todėl nė nežinojo ją esant ateitininke, kol ji pati prieš mirtį nepasisakė. Tokia naujiena tėvai, žinoma, nebuvo patenkinti. Kuopa organizuotai laidotuvėse negalėjo dalyvauti, kadangi buvo matyta aiškus iš tėvų pusės nenoras ir net baimė! Pasitenkinta kukliu vainiku <...> Vainikas prie karsto buvo padėtas slaptaie, vėlai vakare, žmonėms iš bažnyčios išėjus“²⁰⁶. Suprantama, daug priklausė nuo pačių mokytojų valios, tačiau net palankiausiai žvelgiantys

²⁰⁴ Lietuvos pasiuntinio prie Šventojo Sosto 1933 05 04 pranešimas Lietuvos URM, LCVA, f. 383, ap. 7, b.1414, l. 36.

²⁰⁵ Naujus metus pradėjus, Ateitininkų federacijos Moksleivių sąjungos Centro valdybos 1934 01 22 aplinkraštis, LCVA, f. 564, ap. 3, b. 127, l. 54.

²⁰⁶ Rokiškio moksleivių ateitininkų kuopos 1934 06 01 raštas Moksleivių ateitininkų sąjungos Centro valdybai, LCVA, f. 564, ap. 3, b. 62, l. 11.

į ateitininkų veikimą negalėjo užmerkti akių, jei slaptas jų veikimas iškil-davo viešumon. Apie tai tuo metu buvo taikliai konstatuota: „Mokyklų administracija vienur griežčiau, kitur švelniau į tai žiūri, tačiau, jei slaptas veikimas išskyla aikštėn, tenka kuriuo nors būdu reaguoti“²⁰⁷.

1934 m. rudenį moksleivių ateitininkų padėties perspektyvos ėmė keistis, kai pasikeitusi Švietimo ministerijos vadovybė (ministrą K. Šakenį pakeitė ministras J. Tonkūnas) ryžtingai ėmėsi švietimo sis-temos reformos, apie kurios būtinumą kalbėta jau keletą metų. Naujoji Švietimo ministerijos vadovybė ketino švietimo reformą pradėti 1935 m. rudenį ir žadėjo ypač dėmesingai pažiūrėti į ugdymo turinį. Parengimą reformai lydėjo pareiškimai apie būtinumą visą jaunosios kartos ugdymą sukonzcentruoti valstybės rankose. Tai reiškė, jog valdžia stengsis išspręsti ir jaunimo organizacijų mokyklose klausimą. Netrukus išties buvo suaktyvintos pastangos galutinai sutvarkyti moksleivių ateitininkų reikalą. Švietimo ministras J. Tonkūnas, 1935 m. sausio 3 d. kalbėdamas Lietuvių mokytojų tautininkų dr. J. Basanavičiaus sąjungos skyrių atstovų suvažiavime ir formuluodamas svarbiausius ugdymo uždavinius tautinės mokyklos mokytojams, pareiškė, jog geriausias įrodymas to, kad tautinės mokyklos vidaus gyvenimas toli gražu ne toks, kokį jį geidžia matyti Švietimo ministerijos vadovybė, yra tai, kad mokyklose slapta veikia ateitininkų kuopelės. Šių kuopelių veiklą švietimo ministras griež-tai pasmerkė, pareikšdamas, jog slaptų kuopelių veiklą laikąs lietuviškos mokyklos gėda²⁰⁸.

Tačiau keli valdžios puolimo prieš moksleivius ateitininkus atos-lūgio metai Episkopatui, regis, jau buvo suteikę šiek tiek vilties, kad valdžios pozicija sušvelnėjo ir ji net pasirengusi šioiems tokiems kom-promisams jaunimo organizacijų klausimu. 1934–1935 m. sandūroje pasklido gandai, jog valdžia numato reformuoti skautus ir ketina ofici-aliai pakviesti jiems dvasios tėvais kapelionus. Reaguodami į šią žinią, Telšių vyskupas J. Staugaitis ir Panevėžio vyskupas K. Paltarokas inici-javo Lietuvos vyskupų konferenciją, siūlydami pasirengti šiam valdžios

²⁰⁷ A. T., „Dėl slaptos moksleivių veikimo“, *Naujoji romuva*, 1935, Nr. 1, p. 8.

²⁰⁸ „Svarbus basanavičiečių mokytojų suvažiavimas“, *Lietuvos aidas*, 1935 01 04, p. 4.

žingsniui, iš anksto suderinus bendrą vyskupų poziciją skautų atžvilgiu. Kartu siūlyta apsvaistinti, ar nederėtų peržiūrėti ir Episkopato pozicijos moksleivių ateitininkų klausimu²⁰⁹. 1935 m. sausio 29–30 d. vykusioje Lietuvos vyskupų konferencijoje buvo nutarta: jei kuris nors vyskupas bus prašomas skirti kapelioną skautams, „tai jisai galės klausimą spręsti, iš anksto gavęs iš Nunciatūros žinių apie atitinkamą Vyriausybės susitarimą su Apaštalų Sostu“. Tuo tarpu moksleiviams ateitininkams Episkopatas nusprendė ir toliau reikalauti visiškos veikimo laisvės už mokyklos sienų, suprantama, neatsižadėdamas siekti „ir laisvės, nors ir ribotos, pačiose mokyklose“²¹⁰. Manome, kad tokiu būdu Episkopatas tarsi siuntė politiniam režimui signalą, jog savo poziciją skautų atžvilgiu pasirengęs peržiūrėti mainais už peržiūrėtą valdžios poziciją moksleivių ateitininkų atžvilgiu. Tačiau Episkopatas ir toliau laikėsi pozicijos, kad nors esą mokyklose ateitininkų veikla ir uždrausta, bet niekas neuždraudęs jų veikimo už mokyklos sienų, nes šią veikimo laisvę garantuoja konkordatas. Šią poziciją netrukus viešai savo pamoksle priminė vyskupas K. Paltarokas – taip atsakydamas į minėtą švietimo ministro J. Tonkūno kalbą Lietuvių mokytojų tautininkų dr. J. Basanavičiaus sąjungos skyrių atstovų suvažiavime²¹¹.

Romuviečiai (aplink Juozo Keliuočio redaguojamą „Naująją romuvą“ susibūrę katalikų intelektualai), kuriems taip pat regėjosi, kad „politinio bei visuomeninio gyvenimo aistros nuslūgo“, pasinaudoję šiuo atoslūgiu, ryžosi prabilti apie „dar neužgijusią mūsų pedagoginio gyvenimo žaizdą“ – slaptą moksleivių veikimą. Taip „Naujoji romuva“ pradėjo 1935-uosius primindama šią pedagoginę problemą ir būtinybę ją spręsti neatidėliojant. Nuskambėjo palinkėjimas, „kad ir naujoji švietimo vadovybė skaidresnį žvilgsnį čia atkreiptų ir slapto veikimo iniciatoriai savo moraline atsakomybe giliau susirūpintų“²¹². Romuviečiai

²⁰⁹ Telšių vyskupo J. Staugaičio 1935 01 12 laiškas Kauno arkivyskupui metropolitui J. Skvireckui, LVIA, f. 1671, ap. 5, b. 44, l. 1.

²¹⁰ Lietuvos bažnytinės provincijos vyskupų pasitarimo, įvykusio 1935 01 29–30 Kaune, protokolai, LVIA, f. 1671, ap. 5, b. 44, l. 21–22.

²¹¹ K. Paltarokas, *Gyvenimo bruožai*, Vilnius, 2005, p. 131.

²¹² A. T., „Dėl slapto moksleivių veikimo“, *Naujoji romuva*, 1935, Nr. 1, p. 9.

abi puses ragino žengti kompromisinius žingsnius ir tarsi zondavo – ar politinis režimas pasirengęs su Episkopatu bent pradėti diskusiją dėl moksleivių ateitininkų veiklos legalizavimo. Patys romuviečiai, įtikėję savo autoriteto galia, regis, buvo pasirengę būti šios diskusijos (jei ji užsimegztų) tarpininkais. „Naujojoje romuvoje“ buvo pasiūlytas ateitininkų problemos sprendimas: valdžia moksleivių ateitininkų veikimą legalizuoja, už tai kartu su Episkopatu įgyja teisę kolegialiai kontroliuoti ateitininkų veikimą²¹³.

Netrukus Ateitininkų federacija švietimo ministrui pateikė konkretų projektą dėl jaunimo organizacijų. Ji pasiūlė vidurinėse, aukštesniosiose ir specialiosiose mokyklose leisti veikti ne tik skautams, bet ir visoms kitoms moksleivių organizacijoms, kurios „a) savo veikimu ir savo dvasia remia ir papildo mokyklos lavinimo ir auklėjimo tikslus; b) ugdo savo narių tarpe tautiškumą, valstybiškumą ir solidarumą; c) neneigia krikščioniškos dorovės ir religinių tautos tradicijų; d) nesiima politinio veikimo; e) turi Švietimo ministerijos patvirtintus įstatus“. Šioms organizacijoms siūlyta suteikti centralizacijos teisę (neuždaryti tarp mokyklos sienų), „jei jas imasi globoti viešoji valstybės pripažinta institucija, esmingai susijusi su auklėjimu“, o šių organizacijų veiklos kontrolę patikėti mokyklų pedagogų taryboms²¹⁴. Pristatydamas šį projektą „Židinyje“ J. Grinius politiniam režimui piršo mintį, jog toks problemos sprendimas iš esmės neprieštarautų ir valdžios siekiams kontroliuoti moksleivių organizacijų veiklą: „laisvai galėtų organizuotis įvairių religinių konfesijų moksleiviai ir religinių indiferentų tėvų vaikai“, o sunkiau ir galbūt visai negalėtų mokyklose kurtis karingų ateistų ir socialistų organizacijos, nes pastarosios „daugiau ar mažiau prieštarautų pagrindiniams mūsų mokyklos principams“. Reikšdamas Ateitininkų federacijos nuomonę, J. Grinius teigė, jog ne tik skautai, bet ir kitos moksleivių organizacijos gali tapti nepamainomu tautinės mokyklos pagalbininku ugdant tautiškai indoktrinuotą jaunąją kartą. Galiausiai

²¹³ J. Grinius, „Moksleivių organizacijos ir pedagogika“, *Naujoji romuva*, 1935, Nr. 3, p. 59.

²¹⁴ J. Grinius, „Auklėjimo harmonijos mokykloje beišskant“, *Židinys*, 1935, Nr. 4, p. 418.

esą „teisingiau ir pedagogiškiau būtų leisti veikti įvairioms pozityvioms organizacijoms, kurios apimtų kaip galima didesnę mokinių skaičių, negu palikti dabartinę nenormalią padėtį su dalimi organizuotų, bet nelygiai traktuojamų mokyklų auklėtinių“²¹⁵.

Švietimo ministerija šio projekto nė nesvarstė, o vietoj to 1935 m. pavasarį oficiozas „Lietuvos aidas“ kartu su kita provyriausybine spauda išplėtė kampaniją, nukreiptą prieš slaptą moksleivių ateitininkų veikimą. Spauda akcentavo mintį, jog „slaptas moksleivių ateitininkų veikimas nesuderinamas nei su valstybės įstatymais, nei su pedagogikos bei vidinio mokyklos gyvenimo drausmės reikalavimais“²¹⁶. Valdžia leido nedviprasmiškai suprasti, jog savo nuostatos moksleivių ateitininkų klausimu nekeis ir į jokias diskusijas su niekuo dėl moksleivių ateitininkų veikimo laisvės nesileis. Politinis režimas nuolat pabrėždavo, kad jaunimo auklėjimą laikąs vienu iš svarbiausių savo uždavinių ir šiuo veiklos baru su niekuo nesidalys, o Bažnyčiai leis netrukdomai rūpintis tik religiniu ir doroviniu jaunimo auklėjimu, bet perspėjo, jog politinis režimas akylai seks, „kad tokio auklėjimo vadovai neperžengtų jiems pavestos srities ribų, kad nebūtų laužomas jos (valstybės) nusistatymas kitose auklėjimo srityse <...> Valstybė griežtai laikosi principo: kas cezario – cezariui, kas Dievo – Dievui“. Kalbėdamas apie jaunimo ugdymą, politinis režimas veik kiekviena proga pabrėždavo, jog mokyklose nepakęs jokių politinio pobūdžio organizacijų. Nors paprastai neįvardydavo, kokias politines jaunimo organizacijas jis turįs galvoje, bet niekam nekilo abejonių, kad pirmiausia turėta omenyje ateitininkai, į kuriuos, kaip ir prieš penkerius metus, valdžia žvelgė kaip į politinio pobūdžio organizaciją ir įrodinėjo, jog „slaptas ateitininkų veikimas atsirado ne dėl religijos persekiojimo, bet dėl to, kad nenorima ir toliau atsisakyti nuo politinio arba, teisingiau sakant, partinio auklėjimo mokyklos sienose“²¹⁷. Savo ruožtu Ateitininkų federacija ir Episkopatas atmesdavo valdžios metamus kaltinimus politikavimu ir net bandė įrodinėti, jog švietimo ministras prieš penkerius metus

²¹⁵ *Ibid.*, p. 418–419.

²¹⁶ „Ateitininkų slaptas veikimas“, *Lietuvos aidas*, 1935 04 06, p. 7.

²¹⁷ „„Požeminis“ ateitininkų veikimas“, *Lietuvos aidas*, 1935 04 11, p. 4.

moksleivių ateitininkų veiklą uždraudęs tik mokyklose, o už jos sienų palikęs visišką veikimo laisvę²¹⁸. Išties, pirmosiomis dienomis po minėto švietimo ministro aplinkraščio pasirodymo katalikiškos visuomenės į kampą užspeista valdžia pati gynėsi išvedžiojimais, esą ji moksleivių ateitininkų organizacijos nepanaikinusi, o tik mokyklose uždraudusi kuopelių veikimą. Suprantama, tai netrukdė valdžiai persekioti ir už mokyklos sienų veikiančių ateitininkų moksleivių. Vėliau į katalikiškos visuomenės įrodinėjimus, jog Švietimo ministerija neuždraudusi ateitininkų moksleivių veikimo už mokyklos sienų, valdžia tiesiog nekreipė dėmesio, o 1935 m. pavasarį politinis režimas, atnaujinęs aktyvią kampaniją prieš ateitininkus, tokias kalbas pavadino absurdu, pabrėždamas, jog bet koks ateitininkų moksleivių veikimas yra draudžiamas. Nepagailėta kritikos ir Katalikų Bažnyčios hierarchams, globojantiems slaptą moksleivių ateitininkų veikimą²¹⁹. Episkopato pasiūlyto kompromiso – vietoj veikimo mokykloje leisti moksleiviams ateitininkams veikti bent už jos ribų – valdžia net nelaikė kompromisiniu siūlymu. Tuo metu valdžia jau buvo įtikėjusi savo galia ir derėtis dėl moksleivių ateitininkų veikimo laisvės nė neketino.

Tuo tarpu ateitininkų judėjimas ir Katalikų Bažnyčios hierarchai nepaisė vėl pasigirdusių griežtesnių pareiškimų dėl slapta veikiančių moksleivių ateitininkų kuopelių. 1935 m. liepos 20–21 d. Telšiuose po penkerių metų pertraukos įvyko Ateitininkų ketvirtasis kongresas, į kurį atvyko 1500 ateitininkų. Dalyvavo ir moksleiviai ateitininkai. Kongreso priimtoms rezoliucijoms skelbė, jog „Ateitininkų federacija susidaro iš trijų sąjungų: ateitininkų moksleivių, ateitininkų studentų ir ateitininkų sendraugių ir yra visų pirma ugdymosi organizacija, kurioje ateitininkai sendraugiai eina ypač šelpimo, vadovavimo ir ateitininkų idealų realizavimo visuomenėje pareigas“. Rezoliucijos pabrėžė, jog Ateitininkų federacija yra nepolitinė organizacija, bet kartu „vis dėlto yra giliai visuomeniška ir būtent todėl, kad ji remiasi katalikiškąja pasaulėžiūra, kuri sugeba organiškai suderinti asmens ir visuomenės reikalus“. Ateitininkų federacija dar kartą pareiškė, jog savo nariams

²¹⁸ „Bereikalingas triukšmas“, *Rytas*, 1935 04 17, p. 4.

²¹⁹ „Mums ir atsako: „Kitaip ir būti negali““, *Lietuvos aidas*, 1935 04 13, p. 4.

moksleiviams griežtai draudžianti užsiimti bet kokia politine veikla, tačiau kitiems savo nariams paliekanti pasirinkimo laisvę ir nepreisiimanti bet koku atveju jokios atsakomybės už politinę savo nario veiklą, tik reikalaujanti, kad kiekvieno ateitininko politinė veikla neprieštarautų katalikiškos pasaulėžiūros principams ir nekompromituotų jo kaip ateitininkų federacijos nario²²⁰. Tai, kad ateitininkų kongrese dalyvavo moksleiviai ateitininkai, o kongreso rezoliucijose buvo pabrėžta, jog į Ateitininkų federaciją įeina ir ateitininkų moksleivių sąjunga, valdžia nedelsdama įvertino kaip demonstratyvų jos reikalavimų nutraukti moksleivių ateitininkų veikimą ignoravimą²²¹.

1935 m. spalio 12 d. vyko visų lietuviškų aukštesniųjų mokyklų direktorių ir valdžios aukštesniųjų mokyklų tėvų komitetų pirmininkų suvažiavimas. Ateitininkų kuopelių klausimu suvažiavime kalbėta daug, o tai, „Lietuvos aidas“ teigimu, liudija, kad šis klausimas „yra tiek pribrendęs, kad jis netrukus turės labai radikaliai išsispęsti“, ir priduria, jog „dabartinė būklė yra ir tėvams, ir mokyklų vadovams širdį paėdusi. Tėvai skundžiasi konfliktais šeimynose, direktoriai skundžiasi, bausdami iškrypusius iš mokykliško kelio mokinius, negalį pasiekti tikrojo kaltininko, kuris iš užkampio mokyklose savo ardumą darbą vis tiek varą, mokyklą ir mokinius žalojant“²²². Šiame suvažiavime apie aukštesniųjų mokyklų problemas planuojamos švietimo reformos išvakarėse kalbėjo ir švietimo ministras J. Tonkūnas: „Kad auklėjimas būtų sėkmingas, taip pat reikia, kad mokykla auklėjimo darbe būtų vieninga, nes ir pats auklėjimas turi būti vieningas. Deja, šioje vietoje mes turime didelę žaizdą, kuri trukdo auklėjimo darbą ir todėl visomis priemonėmis turi būti šalinama. Turiu galvoje ateitininkų organizacijos slapta veikimą“. Švietimo ministras piktinosi tais katalikų dvasininkais, kurie „ne tik remia moksleivių ateitininkų veikimą, bet laikas nuo laiko mėgina ginčyti švietimo ministerio žygio teisėtumą ir tikslingumą“. Jis absurdiškais pavadinimo dvasininkų aiškinimus, kad Švietimo ministerija

²²⁰ K. Augas, „Ryžtingųjų darbai“, *Ateitis*, 1935, Nr. 8–9, p. 358–359.

²²¹ Lv., „Ateitininkai demonstratyviai ignoruoja nustatytosios tvarkos dėsnius“, *Lietuvos aidas*, 1935 07 22, p. 4.

²²² A. G., „Aptarti aktualūs mokyklos reikalai“, *Lietuvos aidas*, 1935 10 12, p. 12.

ateitininkų veiklą draudžianti tik mokyklose, o už jų sienų moksleiviams ateitininkams leidžiama veikti laisvai²²³.

Švietimo ministras ta proga paviešino Švietimo tarybos, kuri 1934 m. buvo įkurta kaip Švietimo ministerijos ekspertinė institucija ugdymo klausimais, nuomonę moksleivių organizacijų klausimu. Švietimo taryba, atliepdama valdžios nuostatomis monopolizuoti jaunimo ugdymą valstybės rankose, pirmiausia pabrėžė, jog mokyklos pareiga rūpintis, kad „mokinių gyvenimas ir už mokyklos sienų nebūtų vien pripuolamų veiksmų reguliuojamas“, todėl mokykla negali tenkintis vien draudimais reguliuodama mokinių gyvenimą už mokyklos sienų, bet pati „turi tą gyvenimą pagal savo auklėjimo principus organizuoti ir vadovauti“ ir čia pat pasiūlė pagrindinį popamokinio moksleivių ugdymo instrumentą – dalykinius būrelius pagal mokyklinės disciplinas ar moksleivių interesus. Šie būreliai turėjo būti išimtinai mokyklos žinioje. Švietimo taryba konstatavo, jog „nepedagogiška ir netikslinga leisti moksleivius organizuoti įvairiomis visuomeninėm-ideologinėm bei politinėm organizacijom, stovinčiom šalia mokyklos“. Esą mokyklos gyvenimo praktika įtikinamai įrodė, kad „tokios organizacijos, vadovaujamos ne pedagogų ir visai nebodamos arba labai mažai bodamos mokyklos auklėjamųjų uždavinių, nors kartais ir pasigirdamos, kad eina mokyklai į talką, faktiškai tesirūpina per savo įstaigas ir vadovaujamas mokinių organizacijas paruošti savo ideologijos sekėjų. Savo tikslų siekdamos jos nesiskaito su priemonėmis. Leidžiant vienai įstatymų nedraudžiamai visuomeninei organizacijai moksleivius organizuoti, nekonsekventiška būtų kitoms neleisti. O veikiant toje pačioje mokykloje kelioms ideologinėms organizacijoms, kaip irgi praktika parodė, neišvengiama ir ideologinė jų kova. Mokykla tada virsta ideologiškai dar nesubrendusių jaunuolių bekompromisinės iš savo esmės ideologinės kovos arena. Vienos organizacijos nariai kitus laiko savo priešais. Padėti dar labiau pablogina ta aplinkybė, kad tokios ideologinės organizacijos tiek savo ideologijoje, tiek veikimo praktikoje negali išvengti politinio momento, kuris tą kovą dar labiau paaštrina, suteikdamas jai neleistinų,

²²³ „Ateitininkų veikimas iš mokyklos bus greitai pašalintas“, *Lietuvos aidas*, 1935 10 15, p. 3.

visą mokyklos gyvenimą ardančių formų²²⁴. Taip siekta įrodyti, kad grynai pedagoginiais sumetimais ateitininkams ne vieta mokykloje. Paviešinta Švietimo tarybos nuomonė rodė, kad valdžia ryžosi žengti dar vieną žingsnį jaunimo ugdymo monopolizavimo linkme: 1930 m. siekta iš mokyklų pašalinti visas valdžiai neįtinkančias jaunimo organizacijas ir dėl popamokinio jaunimo ugdymo mažai sukta galvą (nors apie tai taip pat kalbėta), o ketvirtąjį dešimtmečio viduryje jau norėta tautinę mokyklą padaryti atsakingą už jaunimo ugdymą laisvu nuo pamokų metu ir tam ieškota efektyvių priemonių. Mokykla ir mokytojai įvardyti kaip vieninteliai atsakingi už popamokinį ugdymą: „Mokykla, ir tik pati viena, turi tvarkyti jos globai pavestų moksleivių auklėjimą visomis jo pasireiškimo formomis. Neleistina, kad kas ir gerais norais prisidengęs brautųsi į mokyklą padėti jai jaunuomenės auklėjimo darbe“. Trumpai tariant, kampanijos prieš ateitininkus atgaivinimą determinavo politinio režimo pasiryžimas įgyvendinti principą, kad „mokyklinės jaunuomenės auklėjimas turi būti paliktas tik mokyklai ir joje dirbantiems mokytojams“²²⁵. Politinis režimas nusprendė ryžtingais veiksmais pademonstruoti, kad tuščiais žodžiais nesimėto ir trukdančius įgyvendinti užsibrėžtą tikslą iš savo kelio negailestingai šalins. Netrukus pasitaikė ir puiki proga tai įrodyti – Švietimo ministerijoje atsидūrė P. Dovydaičio 1935 m. lapkričio 4 d. griežto tono laiškas Šiaulių gimnazijos kapelionui kun. M. Grubiui. P. Dovydaitis kapelionui priekaištavo, jog šis nesirūpinąs ir nepadedąs ateitininkams, esą tokiems kapelionams gimnazijoje ne vieta. Valdžia nusprendė pasinaudoti šiuo faktu ir pademonstruoti principingumą. Pirmiausia P. Dovydaičio laiškas buvo paviešintas oficioze „Lietuvos aidas“²²⁶. Kai po dešimt dienų oficiozas paskelbė P. Dovydaičio redakcijai atsiųstą laišką – pasiaiškinimą, kur buvo pridėtas ir retoriškas redakcijos klausimas: „Ar vieta mūsų universitete žmonėms, kurie skaldo ir srovina jaunimą, sąmoningai

²²⁴ *Ibid.*

²²⁵ „Mokyklinės jaunuomenės auklėjimas“, *Tautos mokykla*, 1935, Nr. 21, p. 471.

²²⁶ „Kaip prof. Pr. Dovydaitis „skatina“ ateitininkų veiklą“, *Lietuvos aidas*, 1936 01 08, p. 1.

ignoruodami vienijimo linkmę priaugančios kartos auklėjime?“²²⁷ – P. Dovydaitis jau buvo atleistas iš universiteto. Tiesa, po mėnesio jis buvo gražintas į darbą, prieš tai jam davus raštišką pasižadėjimą nutraukti savo veiklą tarp moksleivių ateitininkų. Taip politinis režimas tarsį vienu šūviu nušovė du zuikius – „pastatė į vietą“ savo veikla valdžią seniai erzinantį P. Dovydaitį ir viešai pademonstravo, jog ryžtingai sieks valstybės rankose monopolizuoti visą jaunimo ugdymą.

Didžiausia kliūtimi, trukdančia politinio režimo švietimo architektams įgyvendinti minėtą principą, tapo taip ir nepalaužtas ateitininkų judėjimas. Tiesa, gimnazijose padaugėjo valdžios remiamų skautų, kurie vieninteliai buvo pajėgūs konkuruoti su ateitininkais populiarumu ir atsverti jų įtaką, tačiau varžytuvėse dėl pirmavimo narių skaičiumi skautai nugalėtojais netapo. Šių organizacijų populiarumas įvairiose mokyklose skyrėsi. Pavyzdžiui, 1935 m. pavasarį Marijampolės marijonų gimnazijoje iš 217 mokinių 140 buvo ateitininkų ir 18 skautų; Linkuvos gimnazijoje iš 240 mokinių 138 buvo ateitininkai ir 21 skautas; Kražių gimnazijoje iš 140 mokinių 73 buvo ateitininkai ir 22 skautai; Kėdainių gimnazijoje iš 480 mokinių 77 buvo ateitininkai ir 126 skautai; Alytaus gimnazijoje iš 509 mokinių 63 buvo ateitininkai ir 243 skautai²²⁸. Nors tikslios statistikos neturime (kiek gimnazistų priklausė vienai ir kitai organizacijai), tačiau drįsime teigti, jog gimnazijose ateitininkai ir ketvirtojo dešimtmečio viduryje buvo gausiausia organizacija.

Prieš ateitininkus puolimo kampaniją atnaujinusi valdžia dabar aktyviau ėmė ieškoti, ką būtų galima priešpriešinti slaptam ateitininkų veikimui. Minėtame gimnazijos direktorių ir tėvų atstovų suvažiavime ministerija pati pripažino, jog „mokykla per daug statiška, dėl to atsiranda gera dirva įvairiems asmenims, pedagoginiu požiūriu nejautriems, moksleivius patraukti į visokias slaptas kuopeles, į konspiratyvišką veikimą“. Dar pesimistiškiau vertinta užklasinio moksleivių auklėjimo padėtis, teigiama, jog „moksleivių auklybos už mokyklos sienų reikalai labai blogi, kad ta aplinkybe pasinaudoja įvairūs mokyklai

²²⁷ „Prof. Pr. Dovydaičio paaiškinimas“, *Lietuvos aidas*, 1936 01 18, p. 3.

²²⁸ Ateitininkų moksleivių kuopų statistiniai 1935 m. I pusmečio duomenys, LCVA, f. 564, ap. 3, b. 64, l. 21, 26, 31, 33, 38.

svetimi asmenys²²⁹. Švietimo ministerija išipareigojo aktyviau spręsti moksleivių popamokinio ugdymo klausimus. Minėjome, kad Švietimo taryba konstatavo, jog „nepedagogiška ir netikslinga leisti moksleivius organizuoti įvairiom visuomeninėm-ideologinėm bei politinėm organizacijom, stovinčiom šalia mokyklos“. Vietoj to, Švietimo taryba, visapusiškam mokinių lavinimui, savarankiškumo ir visuomeniškumo ugdymui (suprantama, galvota ir apie tai, kuo atsverti ateitininkų judėjimą) rekomendavo mokyklose steigti moksleivių dalykinius būrelius. Praėjus mėnesiui po minėto lietuviškų aukštesniųjų mokyklų direktorių ir valdžios aukštesniųjų mokyklų tėvų komitetų pirmininkų suvažiavimo, 1935 m. lapkričio viduryje Švietimo ministerija paskelbė aukštesniųjų ir vidurinių mokyklų direktoriams skirtą aplinkraštį, kuriame buvo pabrėžta, jog „mokykla, kuriai yra pavestas jaunuomenės auklėjimas ir mokymas, negali tenkintis vien tik pasyvia mokinių priežiūra už mokyklos. Jos tiesioginė pareiga organizuoti ir savo auklėjamaisiais principais tvarkyti mokinių gyvenimą mokykloje ir už mokyklos“. Svarbiausia priemone mokinių auklėjime po pamokų ir už mokyklos sienų įvardyti dalykiniai moksleivių būreliai. Teigta, jog pagal mokyklines disciplinas ir moksleivių polinkius suburti būreliai ugdytų moksleivių „iniciatyvą, savarankiškumą, visuomenines bei pilietines dorybes ir patenkintų jų mokslo, meno ir visuomeninius interesus. Jie pagyvintų mokyklos darbą ir mokinių gyvenimą, sustiprintų mokytojų ir mokinių ryšius ir padėtų sukurti jaukią mokyklos bendruomenės atmosferą“²³⁰. Šis ministerijos aplinkraštis provyriausybinėje spaudoje buvo įvardytas „labai svarbiu žygiu mūsų švietimo istorijoje“, kuriuo esą prasideda „nauja auklėjimo era“²³¹. Panašaus pobūdžio būreliai, vadinami kuopelėmis, mokyklose veikė ir anksčiau, tačiau šįkart rengtasi kiek įmanoma padidinti jų skaičių ir juos paversti efektyviu instrumentu, mokyklai plečiant savo ugdomąją misiją. Mokyklai keltas kokybiškai naujas uždavinys: „Savo

²²⁹ A. G., „Aptarti aktualūs mokyklos reikalai“, *Lietuvos aidas*, 1935 10 12, p. 12.

²³⁰ „Švietimo ministerijos aplinkraščiai ir instrukcijos“, *Tautos mokykla*, 1935, Nr. 22, p. 514.

²³¹ P. Navardaitis, „Mokinių lavinimosi kuopos“, *Vairas*, 1936, Nr. 1, p. 88; P. Štuopis, „Dalykiniai būreliai mokyklose“, *Tautos mokykla*, 1935, Nr. 23, p. 529.

mokinį susigrąžinti mokyklon ir tiktai savo rūpestinga globa viena pati turi jį mobilizuoti tiek programiniam mokymui ir auklėjimui, tiek dalykiniam lavinimuisi ir visuomeniniam lavėjimui būreliuose bendromis mūsų vidurinės mokyklos tendencijomis²³². Pasirodžius minėtam aplinkraščiui, oficiozas „Lietuvos aidas“ reiškė viltį, jog pirmiausia dėka šių mokyklinių būrelių, kurie išspręs moksleivių popamokinio užimtumo ir ugdymo klausimą, nuo mokyklos bus atitolintos „pašalinės rankos, drumsčiančios mokyklos gyvenimą“²³³.

Po šio ministerijos aplinkraščio dalykinių būrelių mokyklose išties pagausėjo ir pagerėjo jų darbo kokybė. Pavyzdžiui, 1939–1940 mokslo metais Alytaus valstybinėje gimnazijoje veikė: skautai, fizinio lavinimo kuopa, degazuotojų komanda, tautosakos rinkėjai, Šv. Sakramento brolija, literatūros, dailės, fizikos, istorijos, gamtos, prancūzų kalbos mėgėjų būreliai²³⁴. Moksleivių būrelių gimnazijose įvairovė buvo vienintelė reali priemonė, kuria mokykla galėjo efektyviai pasinaudoti siekdama mokslivius atitraukti nuo veikimo ateitininkų organizacijoje.

Stumdama iš mokyklos ateitininkus valdžia tuo pat metu protegavo jos įtakoje esančias jaunimo organizacijas. Provyriausybinės jaunimo organizacijos deklaravo ne tik ištikimybę nacionalizmo idėjoms, bet ir Katalikų Bažnyčiai – tai, suprantama, skatino šias organizacijas siekti, jog pats Episkopatas jas pripažintų katalikiškėmis organizacijomis. Tuo tarpu Episkopatas į tokį provyriausybinių jaunimo organizacijų, kurių katalikiškumas jam rodėsi abejotinas, siekį žiūrėjo šaltai ir pripažinti jų katalikiškėmis neskubėjo, o kai kurie dvasininkai neapsiribodavo pabrėžtinu šaltumu ir progai pasitaikius išdėstydamo net atvirai neigiamą nusistatymą jų atžvilgiu. Lietuvos Episkopatas per ketvirtąjį dešimtmetį ne kartą svarstė savo laikysenos valdžios globoje esančių jaunimo organizacijų atžvilgiu klausimą. 1935 m.

²³² P. Štuopis, „Dalykiniai būreliai mokyklose“, *Tautos mokykla*, 1935, Nr. 23, p. 529.

²³³ „Naujas žygis mokyklos darbą tvarkant“, *Lietuvos aidas*, 1935 11 18, p. 4.

²³⁴ Švietimo ministerijos inspektoriaus M. Račkausko pranešimas apie 1939 10 11–13 inspektuotą Alytaus valstybinę gimnaziją, LCVA, f. 391, ap. 2, b. 2136a, l. 154–155.

rudenį Žemės ūkio rūmai, kurių globoje buvo Jaunųjų ūkininkų rateliai, kreipėsi į Episkopatą prašydami nedaryti kliūčių šių ratelių nariams organizuotai, su vėliavomis eiti į pamaldas. Episkopatas savo rezervuoto požiūrio į Vyriausybės globojamus jaunuosius ūkininkus keisti neketino²³⁵. Telšių vyskupas J. Staugaitis ta proga Žemės ūkio rūmams atsakė, esą jam „labai malonu patirti, kad Žemės ūkio rūmai ir jų globojami Jaunųjų ūkininkų rateliai nori palaikyti santykius su Katalikų Bažnyčia“, be to, ir pati Bažnyčia skatina ir globoja katalikų vienijimąsi į katalikiškąsias draugijas, tačiau Jaunųjų ūkininkų rateliai, kurie „prieinami įvairių religijų ir įvairių įsitikinimų žmonėms“, negali būti katalikiška draugija. Jis rašė, kad susipažinus su JŪR veiklos nuostatais paaiškėjo, jog šie nuostatai ne tik neduoda jokių garantijų, kad rateliams priklausantys vaikai bus auklėjami katalikiškai, bet net „kelia baimės, kad rateliai gali pavirsti antireliginės propagandos įrankiu“²³⁶.

Netrukus Episkopatas pakartojo ir savo griežtą poziciją jaunalietuvių atžvilgiu. Tai išprovokavo patys jaunalietuviai, 1935 m. lapkričio 3 d. Kaune vykusio „Jaunosios Lietuvos“ suvažiavimo metu užsipulę katalikų dvasininkus, atsisakančius šventinti jaunalietuvių vėliavas, ir nepagailėję kritikos katalikiškosioms organizacijoms. Reaguodamas į tai, Episkopatas pareiškė ir toliau globosiąs moksleivius ateitininkus, o į „skleidžiamas klaidas ir sąžinių drumstimą“ nutarė atsakyti ganytojišku laišku tikintiesiems²³⁷. 1935 m. gruodžio 8 d. Kauno arkivyskupo ir Lietuvos vyskupų laiške tikintiesiems pareikšta, jog Episkopatas „Jaunosios Lietuvos“ nelaiko katalikiška organizacija, todėl jos vėliavų nešventina ne kai kurie dvasininkai, bet visi Lietuvos kunigai, o jei kur jaunalietuvių vėliavos ir buvo pašventintos, tai esą tik per nesusipratimą. Kartu pabrėžta, jog „kiekviena draugija, jei ji nori būti ir vadintis katalikiška, turi prisitaikyti prie šių sąlygų: 1) savo įstatų garbingoje vietoje

²³⁵ Lietuvos bažnytinės provincijos vyskupų pasitarimo, įvykusio 1935 09 25–26 Kaune, protokolai, LVIA, f. 1671, ap. 5, b. 39, l. 18.

²³⁶ Telšių vyskupo J. Staugaičio 1935 10 02 raštas Žemės ūkio rūmams, LVIA, f. 1671, ap. 5, b. 39, l. 23–24.

²³⁷ Lietuvos bažnytinės provincijos vyskupų pasitarimo, įvykusio 1935 11 21 Kaune, protokolai, LVIA, f. 1671, ap. 5, b. 43, l. 8–9.

turėti straipsnį, kuris pasako, kad organizacijos nariai būtų tik praktikuoją katalikai; 2) gauti iš vyskupo savo įstatų patvirtinimą; 3) prisiimti į savo valdybos pilnateisius narius vyskupo skiriamą dvasios vadą, kuris tikybos ir dorovės dalykuose gali daryti draugijos nariams privalomų pareiškimų“. Episkopatas priminė, jog dar 1931 m. jaunalietuviams buvo nurodęs jų nukrypimus nuo Katalikų Bažnyčios mokslo, kurių šie neištaisę, ir sakė, jog jaunalietuvių organizacija neatitinka minėtų katalikiškoms organizacijoms keliamų sąlygų, todėl jis turįs pareigą tikintiesiems pareikšti, kad „Jaunoji Lietuva“ ne tik ne katalikiška, bet net katalikų vaikų auklėjimui pavojinga organizacija – tėvams katalikams, kuriems rūpi, „kad jų vaikai mylėtų ne tik Dievą, bet ir Tėvynę“, patarta liepti įsijungti ne į jaunalietuvių, bet į pavasarininkų gretas²³⁸.

Valdžios remiamų skautų atžvilgiu Katalikų Bažnyčia taip pat nekeitė ankstesnio nusistatymo. 1936 m. gruodžio 31 d. Kaune įvykusio Lietuvos gimnazijų, progimnazijų ir specialiųjų mokyklų kapelionų pasitarime buvo pabrėžta, kad visiems kunigams skautų atžvilgiu privalu laikytis vyskupų nurodymų: skautus laikyti neutralia organizacija, tačiau su pavieniais skautais palaikyti draugiškus santykius, o pastoracinį darbą tarp jų dirbti kaip tarp neorganizuotų katalikų ir pamaldų metu skautus traktuoti ne kaip organizaciją, bet kaip neorganizuotų katalikų grupę²³⁹. Taigi skautų atžvilgiu laikysena nepakito – skautų organizacija nepripažinta, tačiau prieš pavienius skautus bažnyčių durys liko plačiai atvertos. Po kelerių metų, 1938 m. gale, katalikų spaudoje prabilta apie nenormalią situaciją skautų organizacijoje: „Didžiausioji tos pačios mokyklinės jaunuomenės organizacija, stovinti ant religinio pagrindo, praktiškai mažai tesinaudoja katalikų dvasininkų parama, globa ir auklėjamoju darbu, nes skautai vis dar neturi kapelionų“²⁴⁰. Taip valdžiai tarsi siūsta žinia: jei valdžia žengtų žingsnį, rodantį iniciatyvą išspręsti šį klausimą, tai šis būtų išspręstas teigiamai.

²³⁸ Kauno arkivyskupo ir Lietuvos vyskupų 1935 12 08 laiškas tikintiesiems, LVIA, f. 1671, ap. 5, b. 43, l. 31–37.

²³⁹ Lietuvos gimnazijų, progimnazijų ir specialiųjų mokyklų kapelionų pasitarime, įvykusiame 1936 12 31 Kaune, priimtos rezoliucijos, LVIA, f. 1671, ap. 5, b. 47, l. 2.

²⁴⁰ V. Gelažius, „Daugiau nebegalima atidėlioti“, *XX amžius*, 1938 12 05, p. 5.

Ketvirtojo dešimtmečio viduryje ir antrojoje pusėje Lietuvos Episkopatas ir Vatikanas moksleivių ateitininkų veikimo laisvės klausimą paprastai kėlė tik diskusijų konkordato taikymo praktikos ar Katalikų akcijos veikimo laisvės kontekste. Pavyzdžiui, 1936 m. vasario 1 d. valdžiai paskelbus naują Draugijų įstatymą, kuris draugijas įpareigojo iki balandžio 1 d. atitinkamai pertvarkyti savo įstatus, kovo 17 d. pas Vatikano atstovą Lietuvai arkivyskupą A. Aratą įvyko Lietuvos vyskupų pasitarimas katalikiškųjų draugijų registravimo klausimu pagal naująjį Draugijų įstatymą. Vyskupai ta proga Lietuvos Respublikos prezidentui pasiuntė laišką, kur išdėstė savo pageidavimus katalikiškųjų draugijų juridinės būklės reikalu²⁴¹. Šiame susitikime, suprantama, kalbėta ir apie moksleivių ateitininkų likimą. Tiesa, naujasis Draugijų įstatymas moksleivių ateitininkų nepalietė, nes skelbė, kad „mokyklines moksleivių kuopas leidžia steigti, jų veikimo taisykles nustato, jų veiklą prižiūri ir jas uždaro tas ministeris, kurio žinioje yra mokykla“²⁴². Moksleivių organizacijos atsidūrė už Draugijų įstatymo jurisdikcijos. Taip valdžia dar kartą pademonstravo pasiryžimą valstybės rankose monopolizuoti jaunimo ugdymą.

1936 m. vasarą Episkopatas parodė iniciatyvą ir pirmasis žengė žingsnį siekdamas sureguliuoti valstybės ir Katalikų Bažnyčios santykius. Ministrą pirmininką J. Tūbelį tuomet kelis kartus aplankė Episkopato atstovas, kuris perdavė Katalikų Bažnyčios pageidavimus²⁴³. Tuo metu Episkopatui labiausiai rūpėjo ne palyginti abstrakti Lietuvos ir Vatikano konkordato vykdymo klausimų visuma, bet konkretus Katalikų akcijos veikimo laisvės klausimas – šis klausimas Episkopatui buvo prioritetinis. Katalikų akcijos klausimu daugiausiai ir karščiausiai ne vienerius metus diskutuota Lietuvos ir Vatikano derybose dėl konkordato vykdymo, tačiau aiškumo nebuvo. 1936 m. valdžiai paskelbus naują Draugijų įstatymą, Katalikų akcijos padėtis tapo dar labiau miglota. Greta Lietuvos ir

²⁴¹ Lietuvos bažnytinės provincijos vyskupų pasitarimo, įvykusio 1936 10 06–07 Kaune, protokolai, LVIA, f. 1671, ap. 5, b. 45, l. 9.

²⁴² „Draugijų įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1936 02 01.

²⁴³ Pro memoria Katalikų Bažnyčios ir valstybės santykių sutvarkymo reikalu, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1627, l. 105.

Vatikano derybų dėl konkordato aiškinimo Episkopato iniciatyva tarp Vyriausybės ir Episkopato prasidėjo neafišuojamos derybos dėl Katalikų akcijos. Episkopatas siekė maksimalios Katalikų akcijos veikimo laisvės. Vyriausybė pasiūlė Katalikų akcijos veikimo klausimą sureguliuoti priimant atskirą įstatymą ir parengė jo projektą. Šiame kontekste buvo sprendžiamas ir moksleivių ateitininkų būties klausimas – regis, tuo metu valdžiai ir kilo sumanymas moksleivių ateitininkų kuopeles pakeisti Katalikų akcijos būreliais mokyklose. Vyriausybės parengtas ir 1937 m. vasaros pabaigoje Episkopatui įteiktas Katalikų akcijos įstatymo projektas numatė galimybę moksleiviams burtis į Katalikų akcijos būrelius, kuriems vadovauja tikybos mokytojai. Šie būreliai galėjo veikti tik mokyklose ir jos slenkstį savo veikla peržengti tik organizuotai atliekant religinę praktiką²⁴⁴. 1937 m. gruodį Vyriausybė sulaukė arkivyskupo J. Skvirecko rašto, kur buvo pranešama, kad Katalikų akcijos įstatymo projektas nesulaukė nei Episkopato, nei Šventojo Sosto pritarimo²⁴⁵. Episkopato netenkino daug šio įstatymo projekto nuostatų, taip pat ir siekis moksleivių Katalikų akcijos būrelius, kurie turėjo pakeisti ateitininkus, uždaryti tarp mokyklos sienų. Taip baigėsi bandymas moksleivių ateitininkų klausimą išspręsti Katalikų akcijos įstatymu. Toliau moksleivių ateitininkų klausimas Lietuvos – Vatikano ar Vyriausybės ir Katalikų Bažnyčios derybose keltas veik išimtinai derybų dėl konkordato vykdymo kontekste, tačiau kalbant jau nebe apie moksleivių ateitininkų veikimo laisvę, bet nevaržomą laisvę veikti moksleivių Katalikų akcijos būreliams.

NEPASITEISINUSIOS VILTYS. Vilties, jog moksleivių ateitininkų padėtis gali pasikeisti į gerąją pusę, atsirado tuomet, kai 1938 m. kovo 24 d. pradėjo darbą nauja kunigo Vlodo Mirono vadovaujama Vyriausybė. Kunigo (nors ir įtakingo Tautininkų sąjungos veikėjo) tapimas premjeru Episkopatui teikė vilties, kad valstybės santykių su Katalikų Bažnyčia

²⁴⁴ Lietuvos katalikų akcijos įstatymo projektas, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 2030, l. 406–409.

²⁴⁵ Kauno arkivyskupo metropolito J. Skvirecko 1937 11 12 raštas Lietuvos URM, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 2030, l. 397.

sureguliuojamo Vyriausybės sieks aktyviau ir derybose dėl konkordato vykdymo su Vatikanu taps nuolaidesnė. Juo labiau kad pats V. Mironas žadėjo negailėti pastangų santykių sureguliuvimui. Puoselėdamas tokią viltį, Episkopatas nusprendė pirmiausia įsitikinti, ar politinis režimas išties pasirengęs pradėti realias derybas. Episkopato atstovai – vyskupai J. Staugaitis ir K. Paltarokas, norėdami aptarti Bažnyčios ir valstybės santykius, su naujuoju premjeru susitiko nespėjęs prabėgti pirmajam naujosios Vyriausybės darbo mėnesiui. Tuo metu Episkopatui bene labiausiai kėlė nerimą paskelbtas naujos Lietuvos Konstitucijos projektas – jam atrodė, kad „projektas yra Katalikų Bažnyčiai ne tik nepalankus, bet tiesiog ignoruoja Kat. Bažnyčios net pagrindines teises“. Vyskupai nuogaštavo, jog priėmus siūlomą Konstitucijos projektą valstybė įgis juridinę galią gerokai suvaržyti Bažnyčios veiklą auklėjimo ir visuomeninio veikimo srityse²⁴⁶. Dar vasario pradžioje Episkopatas nusprendė tikinčiuosius supažindinti su savo nuogaštavimu dėl Konstitucijos projekto, tačiau valdžia nei ganytojiško laiško, nei vyskupų pasitarimo komunikato paskelbti spaudoje neleido²⁴⁷. Pokalbio su Episkopato atstovais metu pats premjeras pasuko kalbą apie ateitininkus; jis pareiškė, jog nenormalu, kai moksleiviai nuo pirmos klasės per ateitininkus įtraukiami politikon. Vyskupams, ginantiems moksleivių ateitininkų veikimo laisvę, buvo pasiūlyta moksleivių ateitininkų klausimu nusiileisti ir mokyklose steigti grynai tikiybinius būrelius. Į tai K. Paltarokas atsakė: „Mūsų idealas – būsimus inteligentus auklėti ne davatkomis, o sąmoningais katalikais, gerais, dorais piliečiais. Rožančininkai nebus jaunime populiarūs, nepatrauks moksleivių; jiems reikia ko kito“²⁴⁸. Šis susitikimas J. Staugaičiui ir K. Paltarokui paliko įspūdį, jog su valdžia „maža vilties susitarti...“²⁴⁹. Apie susitikimo rezultatus tą pačią dieną jie informavo į pasitarimą susirinkusius Lietuvos vyskopus, kurie nusprendė memorandumo forma Vyriausybei išdėstyti savo poziciją dėl

²⁴⁶ Lietuvos Katalikų Bažnyčios provincijos vyskupų pasitarimo, įvykusio 1938 02 1–2 ir 23–24 Kaune, protokolas, LVIA, f. 1671, ap. 5, b. 50, l. 9–10.

²⁴⁷ *Ibid.*

²⁴⁸ K. Paltarokas, *Gyvenimo bruožai*, p. 215.

²⁴⁹ *Ibid.*, p. 216.

santykių tarp valstybės ir Katalikų Bažnyčios suregulavimo²⁵⁰. Gegužės 6 d. Vyriausybei įteiktame Lietuvos Episkopato memorandume buvo išdėstyta tai, kas kėlė Lietuvos vyskupams nerimą ir kokius klausimus, jų manymu, pirmiausia derėtų išspręsti, siekiant normalizuoti valstybės ir Katalikų Bažnyčios santykius. Svarbiausia problema Episkopatas įvardijo Katalikų akcijos veikimo klausimą, priminė, kad jos veikimo laisvę garantuoja konkordatas, ir reikalauja pripažinti laisvę „tam tikra su valstybe sutartina tvarka ir katalikams moksleiviams dėtis prie Kat. akcijos ir joje dalyvauti vietos vyskupo žinioje ir priežiūroje“²⁵¹. Vyriausybės atsakymo Episkopatas taip ir nesulaukė, tačiau neprarado vilties, jog moksleiviai ateitininkai atgaus veikimo laisvę.

Episkopato memorandume moksleiviai ateitininkai neminėti, tačiau visiems buvo aišku, jog Episkopatas turėjo galvoje būtent juos – jau seniai sukosi kalba apie tai, kad moksleivius ateitininkus mokyklose galėtų pakeisti Katalikų akcijos moksleivių būreliai. Episkopatas ir Ateitininkų federacijos vadovybė net buvo pasirengusi atsisakyti moksleivių ateitininkų vardo ir jų kuopeles mokyklose paversti Katalikų akcijos moksleivių kuopelėmis, jei bus išsaugota „ateitininkų esmė“ ir valdžia joms suteiks veikimo laisvę ne tik mokykloje, bet ir už jos sienų. Sklido gandai, kad ir politinis režimas pasirengęs tokiam kompromisui ir spyrtojasi tik švietimo ministras J. Tonkūnas, kuris esą nenorįs atšaukti draudimo veikti moksleiviams ateitininkams tik saugodamas savo autoritetą²⁵². Gerais valdžios norais tikėjo ir vyskupai – birželio pradžioje lankydamasis Vatikane K. Paltarokas į Vatikano pareigūnų klausimą, kiek yra vilties susitarti su Vyriausybe, atsakė, jog „premjeras yra kunigas, rodo gerų norų“²⁵³. Tačiau Vyriausybė neskubėjo rodyti palankumo ženklų ateitininkams ir netrukus pademonstravo, kad Švietimo ministerijos aplinkraščio, draudžiančio ateitininkų veiklą, dar niekas neatšaukė.

²⁵⁰ Lietuvos Katalikų Bažnyčios provincijos vyskupų pasitarimo, įvykusio 1938 04 21–22 Kaune, protokolas, LVIA, f. 1671, ap. 5, b. 51, l. 28.

²⁵¹ Kauno arkivyskupo metropolito J. Skvirecko 1938 05 06 memorandumas Lietuvos Vyriausybei, LVIA, f. 1671, ap. 5, b. 55, l. 20.

²⁵² K. Paltarokas, *Gyvenimo bruožai*, p. 219–220.

²⁵³ *Ibid.*, p. 224.

1938 m. liepą švietimo ministras J. Tonkūnas pareikalavo, kad Kauno arkivyskupas metropolitas J. Skvireckas iš tikybos mokytojų pareigų atšauktų „Aušros“ mergaičių gimnazijos kapelioną J. Stankevičių, „Aušros“ berniukų gimnazijos kapelioną S. Railą ir Šv. Kazimiero seserų kongregacijos mergaičių gimnazijos kapelioną J. Gudą, nes šių dvasininkų „kaip tikybos mokytojų kunigų elgesys yra nesuderinamas nei su jų kaip valstybės tarnautojų, nei kaip auklėtojų pareigomis“. Dvasininkai kaltinti skatinantys veikti moksleivių ateitininkų kuopą Šv. Kazimiero seserų kongregacijos mergaičių gimnazijoje – taip esą „užuoat auklėję jaunimą, jį demoralizuoja“²⁵⁴. Netrukus paaiškėjo, jog ir Vyriausybės derybos su Vatikanu dėl konkordato vykdymo ne tokios sklandžios kaip tikėtasi, o šių derybų metu ir buvo sprendžiamas moksleivių ateitininkų klausimas. Tuo metu vyskupui K. Paltarokui siektinas idealas buvo tai, kad ateitininkai įgytų tokią pat veikimo laisvę kaip skautai, o kompromisinė išeitis – jei ateitininkus mokykloje pakeistų Katalikų akcijos moksleivių būreliai, turintys teisę veikti centralizuotai ir už mokyklos sienų. Šią išeitį K. Paltarokas pavadino „gelbėtina esme“²⁵⁵. Tuo tarpu valdžia kaip ir anksčiau sutiko mokyklose leisti veikti moksleivių Katalikų akcijos būreliams, tačiau juos norėjo uždaryti tarp mokyklos sienų. 1938 m. pavasarį, V. Mironui tapus premjeru, nestokota vilties, kad valstybės ir Katalikų Bažnyčios santykiai normalizuosis, tačiau net peržengus naujųjų 1939 metų slenkstį situacija buvo mažai pasikeitusi. Ją taikliai charakterizavo tautininkų „Vairas“: „Bent šiuo momentu valstybės ir Bažnyčios santykiai nėra blogi, tačiau tie santykiai nėra ir geri. Geriausia juos būtų vadinti neaiškiais“²⁵⁶.

Paskutinės iliuzijos, jog V. Mirono Vyriausybė legalizuos moksleivių ateitininkų veikimą (jei tokių dar buvo likę), turėjo išsisklaidyti po 1939 m. kovo 7 d., kai premjeras, kalbėdamas Kauno miesto tautininkų suvažiavime, palietęs Katalikų Bažnyčios ir valstybės santykius, pareiškė, jog „srovinių organizacijų“ mokykloje atgaivinimas „būtų nenaudingas

²⁵⁴ Švietimo ministro J. Tonkūno 1938 07 02 raštas Kauno arkivyskupui metropolitui J. Skvireckui, KAKA, b. 197.

²⁵⁵ K. Paltarokas, *Gyvenimo bruožai*, p. 273.

²⁵⁶ A. D–s, „Bažnyčia ir valstybė“, *Vairas*, 1939, Nr. 2, p. 30.

tautos auklėjimui“, nes „įneštų į moksleivius nuomonių skirtumą, pikumą, antagonizmą“, todėl apie tokių kuopelių atgaivinimą negali būti nė kalbos²⁵⁷. Tiesa, jau šio pareiškimo išvakarėse tautininkų „Vaire“, kurį V. Mironas buvo ką tik atidavęs į jaunosios tautininkų kartos rankas, įrodinėtas valdžios sprendimo uždrausti „srovines organizacijas“ mokykloje teisingumas: „Vieningo auklėjimo sumetimais srovinės organizacijos buvo uždarytos. Ir gerai padaryta – vieningoj mokykloj negali būti toleruojama srovių ideologinė kova“. Tačiau gerokai radikaliau nusiteikusiems jaunosios kartos tautininkams toks sprendimas ir siekis visas organizacijas mokykloje pakeisti dalykiniais būreliais jau atrodė nebepakankami žingsniai sprendžiant moksleivių organizacijų klausimą. Jie ragino atsižvelgti į tai, jog tokie dalykiniai būreliai nepatenkina moksleivių „ideologinių interesų“ – socialinio aktyvumo bei domėjimosi visuomeniniu gyvenimu ir siūlė pasinaudoti organizacija kaip „labai vertinga priemone visuomeniškumui, savarankiškumui ir iniciatyvai ugdyti“. Jie ragino moksleiviams „sukurti vieną ir vieningą tautinės ideologijos organizaciją“²⁵⁸. Trumpai tariant, siūlyta mokykloje įkurti vieną tautininkams ideologiškai giminišką organizaciją, kuri taptų moksleivių politinės ir tautinės indoktrinacijos instrumentu. Tiesa, tuo metu mokyklose veikė švietimo ministro žinioje esantys skautai, tačiau „Vaire“ jau buvo išreikštas nepasitenkinimas, jog ši mokykloje likusi vienintelė organizacija veikia atokiai nuo tautininkams ideologiškai artimų organizacijų ir neįsilieja į jų būrį²⁵⁹. Siūlyta priartinti skautus prie tautininkų, tačiau jau po savaitės „Vaire“ kalbėta apie naujos, tautininkams ideologiškai artimos moksleivių organizacijos kūrimą. Užbėgant į priekį, galima pridurti, jog neatsirado net tokios naujos organizacijos projektinių metmenų. Tačiau nepaisant viso to, reiktų pabrėžti: nors V. Mirono Vyriausybė ir nelegalizavo ateitininkų veikimo, bet šie pasijuto kiek laisviau.

Lietuvai praradus Klaipėdos kraštą, V. Mirono Vyriausybė buvo priversta atsistatdyti. Politinis režimas, siekdamas visuomenės konso-

²⁵⁷ „Ministras pirmininkas aktualiais klausimais. Svarbūs Kauno tautininkų pa-geidavimai“, *Lietuvos aidas*, 1939 03 08, p. 1.

²⁵⁸ L. R., „Moksleivių organizacijos“, *Vairas*, 1939, Nr. 5, p. 92–93.

²⁵⁹ V. Rastenis, „Organizacijas beorganizuojant“, *Vairas*, 1939, Nr. 4, p. 63.

lidacijos ir gelbėdamas pašlijusį valdžios autoritetą, į naująjį Ministrų Kabinetą ryžosi įtraukti opozicijos atstovus. 1939 m. kovo 28 d. pradėjusioje darba Jono Černiaus Vyriausybėje po dvylikos metų pertraukos švietimo ministro postą susigražino krikdemas Leonas Bistras. Tai, jog švietimo reikalų tvarkymas atiteko krikdemams, Episkopatui ir Lietuvos katalikų visuomenei suteikė beveik tvirtą įsitikinimą, jog pagaliau moksleiviai ateitininkai atgaus veikimo laisvę ir, suprantama, kiti švietimo erdvės klausimai (privačių katalikiškų mokyklų finansavimas, diecezinių kunigų seminarijų statyba, Filosofijos skyriaus Teologijos fakultete likimas) išsispręs taip, kaip to geidžia Katalikų Bažnyčia. Tokias viltis žadino ir naujosios Vyriausybės deklaracija, kurioje buvo pabrėžtas didelis Bažnyčios vaidmuo jaunimo auklėjime. Vyriausybė teigė branginsianti bendradarbiavimą su Bažnyčia, o kad jis „būtų darnus“, žadėjo „sutvarkyti valstybės ir Bažnyčios santykius, pagrįsdama juos abišalio pasitikėjimo dvasia“²⁶⁰. Švietimo ministerijai patekus į krikdemų rankas, moksleiviai ateitininkai buvo pasirengę švęsti pergalę tikėdamiesi, jog ministerijos aplinkraštis bus nedelsiant atšauktas, ir sukruoto, tarsi ministerija jau būtų tai suskubusi padaryti – už mokyklos sienų ėmė veikti viešai. Episkopatas nusprendė nespaušti L. Bistro atšaukti ministerijos aplinkraštį ir pageidavo, kad ministerija tiesiog toleruotų faktiškai tapusią moksleivių ateitininkų veikimo laisvę. 1939 m. pavasarį K. Paltarokas kapelionus apdairiai perspėjo: „ateitininkai nors gali atviriau veikti, tačiau neprivalo daryti jokių netaktų, kad niekas neturėtų progos nusiskūsti jų elgesiu“²⁶¹. Tačiau toks atsargumas ir padėties neapibrėžtumas netrukdė kurti ateities planų – jis jau planavo, jog „stabilizavus ateitininkų padėtį juridiniu atžvilgiu, reikėtų vyskupams legalizuoti skautus bažnytiniu atžvilgiu, duodant jiems kapelionus: svetimose rankose be dvasinės globos jie grėžiasi nuo Bažnyčios“, o po to taip pat sutvarkyti angelaičių ir jaunųjų ūkininkų organizacijų padėtį. Vyskupui atrodė, jog susidarė „gera, nepraleistina

²⁶⁰ „Vyriausybė nori realizuoti visos tautos vienybę ir kviečia visus piliečius į bendrą darbą. Ministrų tarybos deklaracija, perskaityta min. pirm. brig. gen. J. Černiaus Seimo posėdyje balandžio 5 d.“, *XX amžius*, 1939 04 05, p. 2.

²⁶¹ K. Paltarokas, *Gyvenimo bruožai*, p. 279.

proga“ sureguliuoti organizacijų veikimo klausimus²⁶². Sužadintas vilčių, kad naujoji Vyriausybė išties negailės pastangų siekdama sureguliuoti valstybės ir Bažnyčios santykius, Episkopatas pastarajai įteikė tą patį memorandumą, kurį prieš metus buvo įteikęs ankstesnei Vyriausybei ir į kurį taip ir nesulaukė atsakymo. Šiame memorandume reikalauta pripažinti laisvę „tam tikra su valstybe sutartina tvarka ir katalikams moksleiviams dėtis prie Kat. akcijos ir joje dalyvauti vietos vyskupo žinioje ir priežiūroje“²⁶³. 1939 m. balandžio 30 d. susitikęs su vyskupu K. Paltaroku L. Bistras dalijosi planais: pareiškė ketinąs atšaukti ministerijos aplinkraštį, draudžiantį moksleivių ateitininkų veiklą, numatąs leisti konfesines skautų draugoves. K. Paltarokas pasiūlė verčiau juridiskai įtvirtinti faktišką ateitininkų padėtį – laisvą veikimą už mokyklos sienų²⁶⁴. Ateitininkai džiaugėsi *de facto* atgauta laisve veikti už mokyklos sienų.

Tuo metu vyko Lietuvos ir Vatikano derybos dėl konkordato vykdymo – svarstytas Katalikų akcijos įstatymo projektas. Svarstomu įstatymu politinis režimas planavo reglamentuoti visų katalikiškųjų organizacijų veiklą, apibrėžti jų veiklos sritį, o visas katalikiškąsias organizacijas sugrūsti į Katalikų akcijos erdvę. Taip kurti planai įgyvendinti ir seną idėją (ją seniau buvo pasiūlęs pats Episkopatas) – moksleivių ateitininkų būrelius pakeisti Katalikų akcijos moksleivių kuopelėmis. Ateitininkus globojančių hierarchų tokia „mainų“ perspektyva jau nebetenkino – jie siekė įteisinti visišką ateitininkų veikimo laisvę ir nuogąstavo, kad šių derybų metu tokie „mainai“ išties gali įvykti. Užbėgant į priekį reiktų pridurti, jog tokie Episkopato nuogąstavimai nepasitvirtino – Lietuvos ir Vatikano derybos liko bevaisės. Derybų metu Episkopatas dėl to nerimavo. Birželio viduryje Telšių vyskupijos vyrų Eucharistiniame kongrese vyskupas K. Paltarokas L. Bistrą be užuolankų paklausė: „Ką jūs padarysite su ateitininkais?“. Į tai sulaukė atsakymo: „Man rodos, jog dabartinė ateitininkų padėtis – geriausia; jūs veikite ir niekas už tai

²⁶² *Ibid.*

²⁶³ Kauno arkivyskupo metropolito J. Skvirecko 1939 05 01 memorandumas Lietuvos vyriausybei, LVIA, f. 1671, ap. 5, b. 55, l. 13–23.

²⁶⁴ K. Paltarokas, *Gyvenimo bruožai*, p. 286.

jums nieko nedarys“²⁶⁵. L. Bistras tuo metu jau buvo praradęs tikėjimą tiek savo kaip švietimo ministro galia pakeisti moksleivių ateitininkų padėtį, tiek viltį, jog Vyriausybė esmingai revizuos savo politiką Katalikų Bažnyčios atžvilgiu – suvokta klydus manant, jog opozicijos politikų įtraukimas į Vyriausybę reiškia politinio režimo kurso reviziją. Tuo tarpu moksleiviai ateitininkai naudojami faktiškai atgauta veikimo laisve už mokyklos sienų, bet 1930 m. rugpjūčio 30 d. švietimo ministro aplinkraštis „Mokinių organizacijų reikalu“ taip ir liko neatšauktas, nors represijų prieš moksleivius ateitininkus nebeliko. Tokia dviprasmiška moksleivių ateitininkų padėtis išliko iki 1940 m. vasaros, kai Lietuva prarado nepriklausomybę.

IŠVADOS. Ateitininkų, kaip ir kitų jaunimo organizacijų, veikimo laisvės varžymo praktika atsirado gerokai anksčiau nei 1930 m. rugpjūčio 30 d. švietimo ministras išleido aplinkraštį „Mokinių organizacijų reikalu“. Jau iki tol egzistavo praktika, kai mokyklų vadovybė, vadovaudamasi išimtinai pedagoginiais sumetimais, apribodavo ar net uždrausdavo jaunimo organizacijų veiklą, jei jų veikimas, pedagogų akimis žiūrint, imdavo trukdyti ugdymo procesui ar griauti mokyklos vidaus gyvenimo rimtį. Šia praktika, kaip savotišku precedentu, ir pasinaudojo politinis režimas, paskelbdamas minėtąjį 1930 m. rugpjūčio 30 d. švietimo ministro aplinkraštį „Mokinių organizacijų reikalu“, uždraudusį visų jaunimo organizacijų, išskyrus skautus (ir netrukus legalizuotus šaulius) veiklą mokyklose. Šis draudimas skaudžiausiai palietė moksleivių ateitininkų organizaciją. Nors aplinkraštis labiausiai palietė ateitininkus, bet pagrindinis valdžios siekis buvo ne ateitininkų judėjimo likvidavimas, o siekis valstybės rankose sukcentruoti jaunimo ugdymo monopoliją. Tuo tarpu ateitininkai, esantys ne tik organizacija, bet ir savarankiškas, valdžios nekontroliuojamas ugdymo projektas, buvo didžiausia kliūtis įkūnyti šį siekį. Tiesa, politinis režimas niekada nepamiršo ir to, jog jo politiniai oponentai krikdėmai savo gretas papildė ateitininkų judėjime išugdytu katalikiškuoju elitu – tai, suprantama, tik sustiprino valdžios pasiryžimą numarinti ateitininkų judėjimą. Tačiau politinio režimo

²⁶⁵ *Ibid.*, p. 293.

bandymas draudimu ir moksleivių ateitininkų persekiojimu likviduoti šį judėjimą žlugo. Tiesa, derėtų pridurti, jog drastiškai, represinėmis priemonėmis spręsti jaunimo organizacijų klausimo politinis režimas vis dėlto nesiryžo. Pirma, pats nuosaikus autoritarinio politinio režimo pobūdis sąlygojo, jog valdžia rinkosi ne beatodairiškas represines, bet nuosaikesnes prievartos priemones. Antra, politinis režimas nenorėjo savo drastiškais veiksmais prieš ateitininkus išprovokuoti atviro valdžios konflikto su Katalikų Bažnyčia. Be to, žlugo valdžios lūkesčiai moksleivių ateitininkų organizaciją numarinti tyliai – Episkopatas šį klausimą internacionalizavo paversdamas tai Lietuvos ir Vatikano santykių klausimu, tiksliau, klausimu dėl konkordato vykdymo. Galiausiai pati valdžia greitai įsitikino, jog vien persekiodama ateitininkų judėjime dalyvaujančius moksleivius bei jį organizuojančius kapelionus ir negalėdama niekaip paveikti ateitininkus globojančio Episkopato, ateitininkų judėjimo nepalaidos. Tikėtosi rezultato nedavė ir bandymas ateitininkų judėjimą įveikti jį priešpriešinant su valdžios globoje esančiomis jaunimo organizacijomis – pirmiausia skautais. Valdžiai teko pasitenkinti tuo, kad moksleivius ateitininkus suginė į pogrindį. Ji tartum susitaikė su slaptu ateitininkų veikimu, baudė tik tuos, kurie, valdžios akimis žvelgiant, itin įžūliai nepaisė draudimo. Tiesa, politinis režimas dar bandė jėga palaužti moksleivių ateitininkų judėjimą, tačiau šios pastangos buvo bevaisės. Galiausiai 1939 m. pavasarį dėl palankiai susiklosčiusios politinės konjunkcijos šalyje ateitininkai įgijo faktišką veikimo laisvę, nors 1930 m. rugpjūčio 30 d. švietimo ministro aplinkraštis „Mokinių organizacijų reikalai“ taip ir nebuvo atšauktas. Tokia keista veikimo laisvė išliko iki nepriklausomybės praradimo, nors politinis režimas neatsisakė savo siekio monopolizuoti jaunimo ugdymą valstybės rankose.